

MARCIUS TIZENÖTÖDIKE

A magyar szabadság és demokrácia történeti és kulturális folyóirata

Alapítva 2010. október 11-én

2011/1 szám

Villám

A nézetek rendszerének szerveződése

Milton Rokeach gondolatai

Milton Rokeach 1960-ban publikált *Nyitott és zárt gondolkodás* című híres tanulmánya mérföldkövet jelent a szociálpszichológiában. A lengyel származású tudós kutatásai során különböző, sőt, markánsan ellentétes ideológiák híveinek gondolkodásmódjában keresett és tárt fel közös vonásokat. A szakmai sikeren túl egyenesen forradalmi jelentőségű változást eredményezhetne az emberi értelem és társadalom fejlődésében, ha Rokeach szempontjai alapján állandóan szigorú önmegfigyeléssel értékelnénk „saját” nézeteinket és azok változásait.

Rokeach alapfeltételezése szerint a nézetrendszereknek három fő dimenziója van: egy elfogadott nézet—elutasított nézet dimenzió, egy centrális—perifériális dimenzió és egy időperspektíva dimenzió.

Az elfogadott nézet—elutasított nézet dimenzió

Ha egy személy összes nézete az elfogadott nézet—elutasított nézet dimenzió egységei rendszerébe szerveződik, azokat számos további alrendszer alkotja, amelyek – függetlenül attól, hogy melyik pólushoz igazodnak – különböző mértékben hasonlítanak egymásra. Az elutasított nézetek azon alrendszereit, amelyek hasonlítanak az elfogadottéhoz, könnyebben toleráljuk, mint a nagyon eltérőket. „Például különböző nézeteket valló embereknek gyakran kell együttműködniük egymással akár koalíciós kormányokban, közös hadműveletekben vagy vegyes felekezeti házasságokban – írja Rokeach. – Az effajta együttműködés sikere, legalábbis részben az eltérő nézetrendszerek közötti hasonlóságtól függhet. Hasonlóképpen, tegyük fel, hogy valaki egyik nézetrendszerrel átvált egy másikra. Ha hipotézisünk helyes, nagyobb valószínűséggel fog egy olyan nézetrendszerre áttérni, amely hasonló a sajátjához, mint egy olyanra, amely különbözik tőle.”

Az elfogadott—elutasított nézet dimenzióit befolyásoló további körülmények: az izoláció, a differenciálódás és a rendszer átfogó vagy szűk volta.

Izoláció

Ha két nézetrendszer potenciálisan kölcsönkapcsolatban áll egymással – noha egymásnak ellentmondanak, vagyis valaki azt állítja, hogy nem lát összefüggést közöttük –, izoláció jön létre. Ez megnyilvánulhat abban, hogy logikailag ellentmondó gondolatok jelentkeznek a rendszeren belül. Például az ember kijelenti, hogy a demokrácia híve, de egy antidemokratikus elitet támogat; hisz abban, hogy mindenkinek szabadnak kell lennie, ugyanakkor szükségesnek tartja bizonyos csoportok visszaszorítását; irtózik az erőszaktól, egyszersmind bizonyos esetekben helyesli azt.

Izolációt jelent a nézetrendszer és az elutasított nézetek rendszere közötti különbségek hangsúlyozása és a hasonlóságok minimalizálása. „Eltérő nézetrendszerű egyének vitáiban gyakran hallhatjuk, hogy a megfelelő rendszereik közötti hasonlóságot makacsul tagadják, ehelyett túlhangsúlyozzák a különbségeket. Így hallottuk már a kommunizmusnak és a katolicizmusnak olyan szószólóit, akik egyaránt határozottan állítják, hogy a két rendszerben egyáltalán semmi közös nincs.”

Izoláció az irrelevancia észlelése is. A vitákban gyakran megfigyelhető, hogy az egyik fél azzal vádolja a másikat, hogy irreleváns érveket hoz fel. E módszerrel az ember az ellentmondásokat igyekszik elkerülni, hogy saját rendszerét sértetlenül megőrizhesse.

Végül az izoláció jele konkrétan az ellentmondás tagadása is, amely leggyakrabban előítéletes kijelentésben jelenik meg: „nyilvánvaló képtelenség”, „mindenki tudja hogy”, „az embereknek elégük van a hazugságokból”.

Differenciálódás

A nézetrendszerek változékonyságát befolyásolja azok differenciáltsága, tagoltsága és részletgazdagsága. Külön-külön és egymással összehasonlíthatva is megvizsgálható az egyén nézeteinek és elutasított nézeteinek, illetve azok alrendszerének differenciáltsági foka.

A differenciálódást befolyásolja a birtokolt tudás relatív nagysága. Logikusnak tűnhet, hogy az emberek több olyan tény, ismeretet, eseményt és magyarázatot tudnak, amelyek a nézetrendszerükkel állnak összhangban, mint az elutasított nézetek rendszerével. Ez azt jelenti, hogy nézetrendszerük alrendszerei is differenciáltabbak lehetnek, mint az elutasított nézeteik egész rendszeréről kialakított véleményük. A tudásbeli eltérés egyeseknél nagy, másoknál csekély lehet, ugyanakkor az elfogadott és elutasított nézetek egyes alrendszereivel kapcsolatos ismeretek egyenetlensége nagymértékben visszahathat magára a véleményformálásra.

Az elutasított nézetek rendszerén belüli differenciáltság mutatója, hogy annak két alrendszerét mennyire észleljük azonosnak vagy különbözőnek. „Ebből a szempontból léteznek egyéni különbségek, például abban, hogy valaki mennyire képes a különbségtételre elutasított nézetei rendszerének távoli végénél. Így McCarthy szenátor szemmel láthatólag nem volt képes megkülönböztetni egymástól a kommunistákat, a szocialistákat és a liberálisokat. Viszont más republikánus szenátorok – különböző fokon ugyan, de – képesek voltak különbségtételre. Egy másik példa: sok kommunista állítja, hogy a demokraták és a republikánusok között semmi különbség; mindkét pártot a Wall Street irányítja. Más kommunisták viszont igenis látnak közöttük eltéréseket.”

A rendszer átfogó vagy szűk volta

A rendszer átfogó vagy szűk volta az elfogadott–elutasított nézetek egy adott rendszerén belül az alrendszerek mennyiségét és skálájuk szélességét jelenti. Így az egyik ember ismeretei kiterjedhetnek az iszlám és a zsidó ortodoxiára, amelyek másvalaki számára esetleg csak üres szavak.

A centrális–perifériális dimenzió

Az egyéni véleményalkotás a centrális–perifériális tengely mentén szerveződik a személyes tapasztalattól a tekintélyek által közvetített tapasztalatig és a tőlük átvett véleményekig.

A centrális régió

A centrális régió az egyén saját tapasztalatai alapján kialakult elsődleges nézeteit tartalmazza, amelyek a fizikai valóság természetére, a társas világra és énképére adott reflexióiból bontakoznak ki.

A közbülső régió

A közbülső régióban képviselt, nem elsődleges nézetek funkcionális kapcsolatban állnak a centrális régióval, és azokhoz az általunk tekintélynek elismert emberekhez fűződnek, akikhez információért fordulunk, akikre akkor támaszkodunk, amikor személyes tapasztalatainkra épülő világképünket kialakítjuk. E folyamat során nem csupán a megismerés tárgyairól alakítjuk ki a véleményünket, de azok közvetítőiről is. Mindannyian számos nézettel rendelkezünk a pozitív tekintélyről, de ugyanígy a negatívról is. Az első az „igaz”, a második a „hamis” ügy képviselője.

„Úgy sejtjük, hogy általában az emberek világát aszerint értékeljük, hogy azok milyen tekintélyekhez és nézetrendszerekhez csatlakoznak. Más szavakkal, nézeteink vannak olyan emberekről, akiknek nézeteik vannak. Ha például abszolútnak fogjuk fel a tekintélyt, ez egyben maga után vonja az emberek közti szélsőséges kognitív különbségtételt, akik így becsületesek és becstelének, igazhíűek és eretnekek, lojálisak és felforgatók, amerikaiak és nem amerikaiak, barátok és ellenségek lesznek. Aki nem ért velünk egyet, azt elutasítjuk, mert ellensége Istennek, a hazának, az emberiségnek, a munkásosztálynak, a tudománynak vagy a művészetnek. S akik egyetértenek, azokat esetleg elfogadjuk, de csak addig és azzal a feltétellel, ameddig egyetértenek. Az ilyen feltételekkel való elfogadás ... pszichológiailag nem sokban különbözik a feltétlen elutasítástól, és könnyen át is változhat azzá.”

Ez az attitűd legjobban a dogmatikus kijelentésben ragadható meg, amely a beszélőről kétféle információt ad: elutasítóan vagy elfogadóan viszonyul-e egy bizonyos nézethez, illetve azokhoz a személyekhez, akik e nézetet képviselik. Dogmatikus elutasításnak minősül egy nézetnek és egyben az azt elfogadónak az elutasítása: „Csak egy naiv hülye képes azt gondolni, hogy..., Nagyon ostobának kell lenni ahhoz, hogy... (marhaság, sületlenség, süket duma, tökkelütött, hólyag, csacsiság, esztelen, abszurd, örült, nevetséges, elmebeteg, szemét).” Dogmatikus elfogadás: „Minden értelmes ember tudja, hogy... Tisztán csak a józan ész szerint is...”.

A perifériális régió

Az emberek bizonyos dolgokról közvetlenül alakítják ki elsődleges nézeteiket, ám végtelenül sok jelenséggel kapcsolatban – részben vagy egészben – mások véleményére szorítkoznak (v.ö.: közbülső régióban). A perifériális régiót viszont már csak olyan nézetek vagy elutasított nézetek töltik ki, amelyek pozitív, illetve negatív tekintélyektől származnak – függetlenül attól, hogy az egyén tudatosan felfogja-e vagy maga is levezette-e őket. E hármasság elemei dinamikus viszonyban állnak egymással.

„Ha ismerjük valakinek a tekintéllyel kapcsolatos köztes nézeteinek egyedi tartalmát, akkor ebből le lehet vezetni sok más – akár több ezer – nézetének a tartalmát is. Más szavakkal: egy ember által vallott sok ezer nézet nem szükségképpen egyenlően súlyozott. Akadnak köztük komoly és csekély stratégiai fontosságúak. Ezt az emberfelfogást tudományosan is ki lehet aknázni: ha tudjuk, hol kell keresnünk egy ember feltételezhetően kibontakoztató, lehető legkisebb számú közbülső nézetét, akkor meg tudjuk jósolni az illető lehető legnagyobb számú perifériális nézetét.”

Ha valakinek az ideológiai álláspontjára vagyunk kíváncsiak, akkor a perifériális nézeteinek egymással, illetve a közbülső és centrális régióival való strukturális kölcsönhatásait kell megvizsgálni.

„Feltesszük, hogy az egyénnek minden – őt kívülről érő – információt oly módon kell feldolgoznia vagy kódolnia, hogy azt vagy visszautasítja, vagy pedig valahogyan beilleszti elfogadott nézetei—elutasított nézetei rendszerébe. Ezt a feldolgozási-kódolási tevékenységet gondolkodásnak nevezzük. Azt gyanítjuk, hogy a gondolkodásnak valamilyen a nézetek—elutasított nézetek rendszeréhez hasonló kontextusban kell történnie.”

Az új információ feldolgozásának módja még nem ismeretes. Viszont feltételezhető, hogy a művelet során az egyén az új információt először az elsődleges nézetekkel összeegyeztetve szűri meg. A primer elfogadást követően azonban még korántsem biztos, hogy az információ a közbülső, tekintélyi nézetekkel is megfér. „Ezért az emberek gyakran szelektív módon elkerülik a kapcsolatot olyan ingerekkel, emberekkel, eseményekkel, könyvekkel stb., amelyek fenyegetik a világnézetüket, vagy egy, a sajátjukkal versengő világnézetre térítenék őket. A kognitív szűkítés intézményes és nem intézményes szinteken egyaránt megnyilvánulhat. Intézményes szinten úgy jön létre, hogy az elfedést nem annyira az illető, hanem a fölötte álló tekintély végzi (például tiltott könyvek jegyzékeit adja ki, a veszélyesnek ítélt könyveket elkobozza és elégeti, világnézeti ellenségeit megsemmisíti, a tömegtájékoztatásból kihagyja az intézményesített rendszer szempontjából kedvezőtlen híryananyagot, és szándékosan vagy akaratlanul átírja a történelmet).

A szűkítés nem-intézményes szinten úgy érhető el, hogy az illető szisztematikusan visszafogja tevékenységének körét azért, hogy elkerülhesse a kapcsolatot azokkal az emberekkel, könyvekkel és eszmékkel, társadalmi, vallási és politikai eseményekkel, amelyek fenyegetnék egyéni nézetrendszerének »érvényességét« vagy elutasított nézetrendszerének »érvénytelenségét«.

A beillesztési folyamat egyik szempontja szerint az új információ a centrális (elsődleges) régióból kerül át a közbülső (tekintélyi), majd a perifériális régióba, ahol pszichológiai formáját elfogadott vagy elutasított nézetként nyeri el, és – izoláltsági fokától függően – lehet, hogy nem is lesz rokonságban a rendszer más perifériális nézeteivel. De még mindig létezhet indirekt összeköttetés a perifériális és a közbülső (tekintélyi) régió között. „Pontosan így lehet fogalmakba önteni, hogy milyen kognitív történés játszódik le, amikor valaki egy politikai párt »irányvonalát követő« változáson megy keresztül. Feltételezésünk szerint akkor megy valaki keresztül a »párt irányvonalának megfelelő« változáson, ha bizonyos perifériális nézeteit valamilyen – a tekintélyszemélyeitől származó – utasítás hatására változtatja meg. Vagyis ekkor szoros összefüggés áll fenn a perifériális és a közbülső régió között. Am ez nem elegendő. Egy perifériális nézet ily módon történő megváltoztatása nem hathat a perifériális régió többi nézetére, hiszen azok a »párt irányvonalát követő« változás esetén egymástól izoláltak.”

Attól függ, hogy a világról való információ mennyire kényszerűen illeszkedik a gondolkodásba, hogy az elfogadott nézetek—elutasított nézetek rendszere mennyire zárt vagy nyitott. Végtelen zártsága esetén az új információt leszűkíti, módosítja, izolált keretek közé szorítja. „A nyíltság végleténél pedig fordított a helyzet: az új információ, úgy, ahogy van asszimilálódik, és – a többi véglettel való összebékítés nehéz folyamatában – kapcsolatba kerül a többi perifériális és köztes nézettel, így az egész elfogadott—elutasított nézetek rendszerében őszinte (nem pedig a »párt irányvonalát követő«) változásokat idéz elő.

„Attól függetlenül, hogy az elfogadott—elutasított nézetek rendszere nyílt vagy zárt, egy pszichológiai rendszert alkot” – mutat rá Rokeach. „Ez ... nem feltétlenül logikus rendszer. Az ember gondolkodása lehet »zavaros«, »széteső« vagy »kaotikus«, de mindenestre az elutasított—elfogadott nézetek rendszerének a centrális, perifériális és köztes nézetek közötti strukturális kölcsönkapcsolatai adják meg annak integrált, teljes és szisztematikus jellegét.”

Az időperspektíva dimenzió

A nézetek megítélhetőségét Rokeach tovább szélesíti az időperspektíva bevezetésével, amely az egyénnek a múlttal, a jelennel és a jövővel valamint azzal kapcsolatos nézeteire vonatkozik, hogy ezek hogyan kapcsolódnak egymáshoz. A tág időperspektíva az elfogadott—elutasított nézetek rendszerében az egymással kölcsönhatásban álló múltra, jelenre és jövőre egyaránt kiterjed. A szűk időperspektíva a

múlt, jelen vagy jövő túlhangsúlyozását, illetve a valamelyiküknél való megtapadást jelenti, anélkül, hogy tisztázódna a tényezők között lévő kapcsolat és folytonosság. „Erre példa az az öregember, aki ideje nagy részét a régi idők felidézésével tölti. Hasonló példát találhatunk a politikai jobboldal ideológiai mozgalmában, amelyekben rendszerint a múltban keresik mintaképüket. A német nácizmusra, a japán és az olasz fasizmusra gondolunk itt, amelyeknek célja az volt, hogy helyreállítsák az árja mítoszt, a középkori japán társadalmi szerkezetet, illetve Róma ragyogását.

Vannak olyan emberek, akiknek szűk időperspektívája abból áll, hogy belefeledkeznek a jelenbe, kevésbé veszik figyelembe a múltat, és alig törődnek a jövővel. Ezeket a vonásokat mutatja a gyermek és a nagyon impulzív felnőttek viselkedése.

... a szűk időperspektívának a jövőre irányuló változata fog minket leginkább érdekelni. Sok embernek elsősorban a jövő számít. A történelem során számos olyan vallás és politikai mozgalom kelt életre, amelyek valamiféle jövőbeli utópiára vagy mennyországra függesztették tekintetüket. A jelen csak a jövő előszobája, önmagában véve jelentéktelen, tele van igazságtalansággal és emberi szenvedéssel. Az erőszakba vetett hit is megbocsátható, ha azzal a boldogtalan jelentől akarunk megszabadulni. A jövő időperspektíva egy másik kulcsa az illetőnek az a hite, hogy *ismeri vagy érti a jövőt*. ...

Végezetül egy ember időperspektívájának tág vagy szűk voltát a legegyszerűbben úgy tudjuk ellenőrizni, ha a mindennapos cselekedeteiben és beszédében megfigyeljük a múltat, a jelenre és a jövőre való utalások viszonylagos gyakoriságát.”

Emlékezet

Benjamin Constant: A sajtószabadságról

Az emberek két eszközzel rendelkeznek gondolataik közlésére, ezek a szó és az írás.

Volt idő, amikor a hatalom úgy hitte, hogy ki kell terjesztenie ellenőrzését a szólás szabadságára. Valóban – ha meggondoljuk, hogy a szó minden összeesküvés elengedhetetlen eszköze, szinte valamennyi büntetett szükséges előhírnöke, amely alkalmas minden aljas szándék kifejezésére – indokoltnak tarthatnánk, hogy szükséges a szólásjog alkalmazásának határt szabni oly módon, hogy a hátrányait megszüntetnénk, meghagyva a belőle származó előnyöket. Miért mondunk le tehát minden fáradozásról, amellyel elérhetnénk e kívánatos célt? Azért, mert a tapasztalat megmutatta, hogy az e cél eléréséhez szükséges tevékenység nagyobb bajokat szül, mint amelyeket orvosolni kívánunk. A hatalom szólásszabadsággal szembeni fellépésének velejárói: a kémkedés, a korrupció, a feljelentés, a rágalmozás, a csalás, a hűtlenség, gyanúkeltés a rokonok között, nézeteltérés a barátok között, a közömbösök egymás elleni gyűlöletre lobbantása, árulás a családi körben, a megvesztegetés, a hazugság, az esküszegés és az önkény. A hatalom birtokosai megérezték, hogy túlságosan nagy árat kell fizetni az ellenőrzésből származó előnyért cserébe. Világossá vált számukra, hogy a gondolatot törvénnyel üldözve tették ellenséggé, ezzel fontosságot tulajdonítottak annak, aminek nem kellett volna. Az elszálló szavak terjedésének meggátlásával előidéztek a félénk ígék merész tettekké válását. Helyesebb lett volna, ha hagyják szertefoszlni azt, ami egyébként semmilyen eredményre nem vezet, és csupán azon vétkek ellen lépnek fel szigorúan, amelyeket a szó vont maga után.

Következésképpen néhány rendkívül ritka helyzetet, néhány természeténél fogva véres korszakot vagy zsarnoki szándékát rosszul leleplező, mindenkire gyanakvó kormányt kivéve, a hatalom olyan különbségtételt szentesített, amely a szólásszabadságra vonatkozó ítélezését enyhébbé és törvényesebbé teszi. Valamely vélemény kinyilvánítása különleges esetben annyira kiszámítható következményt vonhat maga után, hogy cselekedetnek kell tekintenünk. Tehát amennyiben a

következmény egy bűnös tett, a tett elkövetésére késztető beszédet meg kell büntetni.

Ugyanez vonatkozik az írásra is. Az írás – akárcsak az előszó – mint a legegyszerűbb indítók, egy cselekedet részét képezheti. E cselekedet részeként kell ítélni felette, amennyiben bűncselekményről van szó. De ha nem hozható összefüggésbe bűncselekménnyel, akkor – mint a szólásszabadság esetében – teljes közlési szabadságot kell biztosítani neki.

Ez egyben válasz a fanatikuskoknak is, akik manapság bizonyos, általuk megszabott számú ember fejevételének szükségességét bizonygatják, majd ártatlanságukat hangoztatják, mondván, nem tettek mást, mint hangot adtak a véleményüknek. Ez válasz azoknak az inkvizitoroknak is, akik effajta örülség ürügyén akarnak jogalapot formálni ahhoz, hogy minden véleménynyilvánítást alávehessenek a hatalom ítéletének.

Ha önök (a hatalmon lévők – a szerk. megj.) azt vallják, hogy szükséges a vélemény mint vélemény nyilvánításának elfojtása, és/vagy a közvéleménynek kellene bírói felhatalmazást adni a konkrét törvények alapján, akkor önöknek kell tiltó intézkedéseket hozniuk, amelyek mentesítenek a bírói intézkedések alól:

– Az első esetben a törvényeket ki fogják játszani. Mi sem könnyebb, mint egy véleményt annyira különböző formákban kifejteni, hogy egyetlen konkrét törvény se tudja megtámadni.

A materialisták gyakorta idéztek a tiszta ész tanával szemben egy olyan ellenvetést, amely csak akkor vesztett erejéből, midőn egy jobban átgondolt filozófia feltárta előttük, milyen kevésbé vagyunk képesek felfogni azt, amit úgy hívunk: anyag és azt, amit úgy nevezünk: szellem. A tiszta ész – mondták ők – nem tud hatni az anyagra. Több okból állíthatnánk azt a kormány vonatkozásában – anélkül, hogy szövevényes metafizikába bonyolódnánk –, hogy az anyag soha nem tudja befolyásolni a szellemet. Márpedig a politikai hatalomnak mint pusztá hatalomnak a szolgálatában mindig is csak az anyag állt. A pozitív törvények az anyagi erőt képviselik. A gondolat és a gondolat kifejezése számukra hozzáférhetetlen.

– A második esetben, ha a hatalomnak megadjuk a véleményszabadság betiltásának jogát – ezzel feljogosítjuk arra, hogy megállapítsa a vélemények kifejtésének eredményeit, továbbá, hogy önkényesen következtetéseket vonjon le valamely véleményből, és hogy a vélemények helyére saját következtetéseit állítsa –, szentesítenénk minden zsarnokságot, és szabad kezet adnánk minden önkénynek.

Ebből az ördögi körből sohasem tudunk kilépni. Azok az emberek, akiket felruháznánk a nézetek megítélésének jogával, vajon nem ugyanúgy hajlamosak-e igazságtalan intézkedések meghozatalára – vagy legalábbis tévedésekre –, mint azok, akik felett ítélnének?

Aztmondhatnánk, hogy a személytelen fogalmazás megtévesztette a közírókat. Azt hitték, hogy mondanak valamit, midőn kijelentették: el kell fojtani az emberek nézeteit; nem szabad hagyni, hogy az emberek gondolatai szabadon kalandozzanak; meg kell óvni gondolkodásukat azon téveszméktől, amelyek felé a szofizmus vezetheti azokat. Azonban e szavak, hogy „kell”, „szabad”, „tilos”, vajon nem embertől származnak-e? Talán más, felsőbbrendű faj kinyilatkoztatásai? Mindezen kijelentések összefoglalhatók ekképpen: egyes embereknek el kell fojtaniuk más emberek nézeteit; egyes embereknek meg kell akadályozniuk másokat abban, hogy azok átengedjék magukat képzeletük csapongásának; egyes embereknek meg kell óvniuk mások gondolkodását veszélyes téveszméktől. A személytelen igék, úgy tűnik, meggyőztek bennünket arról, hogy nem emberek, hanem valami magasabb rendű dolog irányítja a hatalom eszközeit.

A zsarnokság, amelynek megengedik a gondolatszabadság elleni fellépést, ugyanúgy elfojthatja a szükséges igazságokat, mint a végzetes hibákat.

Minden nézetet betilthatnak, vagy hirdetőjét megbüntethetik. Megadnak a hatalomnak minden lehetőséget arra, hogy rosszat tegyen, csak arra ügyeljen, nehogy rosszul okoskodjon.

Ha az erkölcsi és politikai kérdéseket csupán egyoldalúan latolgatják, könnyű riasztó képet festeni a jogainkkal való visszaélésről; ha azonban e problémákat minden szempontból megvizsgáljuk, nem kevésbé rémisztő az a kép, amelyben szemünk elé tárulnak a hatalom által jogaink korlátozása révén előidézett szerencsétlenségek.

A hatalom elméletét két összehasonlító elv alkotja: a cél hasznossága és az eszközök természete. Tévedünk, ha e szempontok közül csupán az elsőt vesszük számításba, mivel megfélemlünk a cél érdekében igénybe vett eszközök torzító hatásáról. Megfélemlünk az akadályokról, amelyek e célok előtt tornyosulnak, megfélemlünk a cél érdekében vívott harc veszélyéről és pusztításairól, és végül megfélemlünk magának a győzelemnek a hatásairól, ha egyáltalán győzelmet aratunk.

Mindezeket félretéve kérkedhetünk azon előnyökkel, amelyeket elérni remélünk. Minél inkább hangoztatjuk őket, a célt annál nagyszerűbbnek, és a rendszert annál támadhatatlanabbnak találjuk. Azonban ha ez a cél elérhetetlen – vagy ha csak olyan eszközökkel érhetjük el, amelyek több bajt okoznak, mint ami jót hozhat célunk beteljesedése, és amelyre annyi ékesszólást pazaroltunk el –, akkor minden eredményünk csak sok hűhó semmiért.

Mi lehet lényegében az írás szabadsága elleni támadás eredménye? Végül elkéséríti az írókat, akik kényesek a függetlenségükre, hiszen a szabadság szeretete elválaszthatatlan a tehetségtől. Arra kényszeríti őket, hogy célzásokhoz folyamodjanak, hogy leplezzék keserűségüket, mert csak áttételesen utalhatnak a bajok forrására, s föld alá kényszeríti az ezáltal veszélyessé váló szellemi termékek forgalmát; táplálja a közönség kíváncsiságát a pletykák, a személyeskedések, a lázító eszmék iránt; a rágalomnak mindig a bátorság előnyös látszatát kölcsönzi, és végül túlzott jelentőséget tulajdonít a tiltott műveknek. Mindig összekeverik a gúnyiratokat a sajtó szabadságával, bár éppen a sajtó szolgálata hozza létre ezeket a gúnyiratokat, és biztosítja sikerüket. Az írásokkal szemben mint ősellenséggel szemben hozott túlzott óvintézkedések teszik ellenséggé a sajtót; ezek azok az óvintézkedések, amelyek a sajtónak sántáni befolyást tulajdonítva felnagyítják annak tényleges hatását. Ahol az emberek tiltó törvények és inkvizitori hadseregek garmadjával találják magukat szemben, igencsak félelmesnek kell feltételezniük az ily módon visszaszorított kritikát. Mivel annyi fáradsággal kívánják elzárni tőlük ezeket az írásokat, minden bizonnyal nagy hatású művekről lehet szó, és valószínűleg ellenállhatatlan bizonyítékokkal szolgálnak a tiltó hatalom leleplezésére!

Mindig megragadott egy bizonyos reflexió. Tétélezzünk fel egy – még a nyelv megjelenése előtt létező – társadalmat, amely az érintkezés gyors és könnyű módja helyett nehezkesebb és lassabb eszközöket használ. A beszéd hihetetlen hatást gyakorolhatott ebben a közösségben. Óriási veszélyek tűnhettek fel a még ismeretlen hangokban, és a befolyásos, bölcs emberek, a komoly, magas rangú tisztségviselők, az idős népevezérek sajnálkoztak a békés és mély csönd elmúlása miatt. Azonban a rajtaütésszerű támadás kiváltotta rettegés fokozatosan elhalványult. A nyelv hatásaiban korlátozott eszközzé vált, amelyet üdvös kételkedés övez, s amelyet a tapasztalat gyümölcsei táplálnak, s mindez megóvhatta alkalmazóit minden meggondolatlan cselekedettől. Végül minden visszatért a megszokott kerékvágásba, azzal a különbséggel, hogy a társas kapcsolatok fejlesztésére – és ennek következtében minden művészeti ág tökéletesedésére és valamennyi eszme kifinomodására – egy eszközzel gazdagabb lett a társadalom.

Ugyanez érvényes mindenütt, ahol igazságos és mértéktartó a hatalom, és nem indít harcot a sajtó ellen. Az angol kormányt korántsem ingatták meg Junius híres levelei. (Az e néven publikáló ismeretlen szerző éles támadásokat intézett az angol politikai vezetés ellen 1768-1772-ben – a szerk. megj.)

Poroszországban a monarchia legfényesebb korszakában a sajtó korlátlan szabadsággal rendelkezett. II. Frigyes uralmának 46 esztendeje alatt soha nem mozgósította teljhatalmát egyetlen író vagy egyetlen írás ellen sem. Ennek ellenére uralkodásának nyugalmát semmi sem zavarta meg, jóllehet borzalmas háborúk kavarták fel országát, amely hadban állt az egész ellene szövetkezett Európával. Ez azt jelenti, hogy a szabadság nyugalmat áraszt az emberek lelkébe, mert az emberi szellem józanságból fakad; a sajtószabadság a szabadságjogaikat korlátozás nélkül élvező emberek felbecsülhetetlen kincse. Frigyes halála után nemsokára általános forrongás érezte hatását, mivel utódjának miniszterei az ellentétes kormányzati módszert választották. Az írók szembesálltak a hatalommal, s ebben a bíróságok védelmét élvezték. Az, hogy a felhők közül, amelyek ezen az egykor oly békés horizonton gyülekeznek, nem tör ki vihar, csak azért van, mert – a Poroszország felett nemes szellemével még ma is uralkodó – Nagy Frigyes bölcsességének hatása még azokon a korlátozásokon is érződik, amelyeknek a véleménynyilvánítás szabadságát alávetették.

Az 1789-es népfelkelést nem a sajtószabadság idézte elő; ennek a felkelésnek a közvetlen oka, mint tudjuk, a pénzügyi összeomlás volt. Ha a sajtószabadság 150 éven keresztül létezett volna Franciaországban, miképp Angliában, véget vetett volna a rendkívül költséges háborúknak, és határt szabott volna a töméntelen pénzt felemészítő kicsapongásoknak. Nem a sajtószabadság robbantotta ki a népi elégedetlenséget a törvénytelen letartóztatások és a királyi elfogatóparancsok ellen. Épp ellenkezőleg: ha a sajtó szabadságát biztosították volna az utolsó király (XVI. Lajos – a szerk. megj.)

uralkodása idején, az emberek felismerhették volna, hogy ez az uralom mennyire enyhe és mértéktartó volt. A nép képzeletét nem riogatták volna rémisztő feltételezésekkel, amelyeknek valószínűségét kizárólag az őket övező rejtély támasztotta alá. A kormányok nem ismerik el, mily nagy kárt okoznak maguknak, midőn azt az előjogot, hogy tetteikről beszéljenek vagy írjanak, kizárólag maguknak sajátítják ki: az emberek semmit sem hisznek el abból, amit egy olyan hatalom állít, amely nem engedi meg, hogy válaszoljanak neki, és mindent elhisznek, amit egy olyan hatalomról állítanak, amely nem tűri meg a szabad vizsgálódást.

Végezetül pedig nem a sajtószabadság vezetett egy szerencsétlen forradalom zűrzavaraihoz és tébolyult kisiklásához. Éppen a sajtószabadság hosszú távú megvonása volt az, ami visszavetette a francia népet a tudatlanság és hiszékenység állapotába, és ezáltal nyughatatlanná és gyakran kegyetlenné tette a szabad tájékoztatástól megfosztott tömegeket. Jőmagam csupán egyetlen dolgot ismerek el azok közül, amiket a szabadság bűneinek neveznek: ez pedig a zsarnoki önkénynek adott szabadság.

Napjaink hatalmas, modern társadalmaiban – a kormányzat formájától függetlenül – a sajtószabadság, a nyilvánosság egyetlen eszköze jelenti az állampolgárok egyedüli oltalmát. A régi római közszemlére tehette Lucretia holttestét Róma közepén, és így az egész nép megbizonyosodhatott az őt ért sérelemtől (hogy a király, Tarquinius Superbus megbecstelenítette, ezáltal öngyilkosságba kergette – a szerk. megj.); a plebejus adós megmutathatta felháborodott bajtársainak a sebeket, amelyeket kapzsi hitelezője, az uzsorás patrícius ejtett rajta. Napjainkban azonban a birodalmak hatalmas kiterjedése határt szab az ilyen felszólamlásoknak; az egyént ért igazságtalanságok majdnem mindig ismeretlenek maradnak hatalmas vidékeink szinte teljes lakossága előtt. A Franciaország felett zsarnokoskodó, rövid életű kormányzatok sokkal inkább kevésbé eltitkolt cselekedeteikkel, mint inkább azon igazságtalanságaikkal vonták magukra a nép gyűlöletét, amelyeket újságjaikban is közhírré tettek. Később már óvatosabbnak és leleményesebbnek mutatkoztak; alattomban ígáltak le bennünket, és a közvélemény – amelyet csak fojtott, szaggatott és rosszul artikulált panaszok ostromoltak – sokáig bizonytalan, határozatlan és ingadozó maradt.

Lényegében valamennyi polgári és politikai szabadságjog illuzórikussá válik a sajtószabadság nélkül. A forradalom majd minden időszakában megsértették a bíróságok függetlenségét, ez a bűn azonban nem került nyilvánosságra. A formákat eltörölték, de vajon nem a nyilvánosság jelenti-e a formák egyedüli biztosítékát? Az ártatlanokat láncra verték, de semmilyen felszólalás nem figyelmeztette az állampolgárokat a mindnyájukat egyaránt fenyegető veszélyre. A sötét zárkák továbbra is büntetlenül tartották fogva áldozataikat az általános hallgatás leple alatt. A képviselőtestületet megcsonkították, alávetették az önkénynek, megrágalmazták, és az írott sajtó csupán a politikai hatalom eszköze volt; az egész birodalmat betöltötték a bértollnokok rágalmi, és az igazság hangját tökéletesen elfojtották.

Manapság a sajtó szabadságának kétségkívül nem ugyanazok a hátrányai, mint egykor. Most azonban más, az alávetettségéből származó nehézségek is adódnak az uralkodóra és a nemzetre nézve egyaránt. A bátortalan, ám lelkiismeretes állampolgárok elmékedéseinek elfojtásával, a felszólalások akadályozásával a hatalom sötétségbe burkolódik, és hagyja, hogy a visszaélések elszaporodjanak, szentesíti legalsóbb fokú tisztviselőinek despotizmusát. A sajtószabadság megléte nélkül fennáll az a veszély, hogy a hatalom legfőbb letéteményesei, a miniszterek gyakorta nem is szerezhetnének tudomást azokról a visszaélésekről, amelyeket ágenseik elkövetnek (bár néha ez a tudatlanság igencsak kényelmes lehet.) A sajtószabadság orvosolja ezeket a nehézségeket: felhívja a hatalom figyelmét, ha félrevezetik, és nem engedi, hogy szándékosan hagyja magát félrevezetni.

Egyébiránt manapság, midőn a sajtó szabadsága ellen irányuló intézkedéseket javasolnak, figyelmen kívül hagyják Európa jelenlegi helyzetét. Európa szabad, és Franciaország nem sziget, mint Japán, ahol egyetlen erős kéz megfoszthatja az országot a világ többi részével való érintkezés lehetőségétől. Vajon létezik-e eszköz annak megakadályozására, hogy egy érdeklődő nép megszerezze azt, amit az ipari társadalmak igyekeznek eljuttatni hozzá? Minél súlyosabbak a béklyók, annál izgatottabb az érdeklődés, annál találékonyabb az ipar; az egyik a nehézségből, a másik a haszonból táplálkozik. Nem jöttek még rá, hogy a tiltás csupán a csempészeknek kedvez? A sajtószabadság visszaszorításához erős falat kellett volna építeni közöttünk és Anglia között, újra Franciaországhoz csatolni Hollandiát, leigázni Svájcot és Itáliát, falhoz állítani Németország minden könyvkereskedőjét és nyomdászát. Ilyen intézkedéseket törvényes kormány nem foganatosíthat. Ahogy Montesquieu mondta, a zsarnoki államot sivatagoknak kellene határolniuk: Franciaországban csak úgy akadályozhatnánk meg a gondolatok szabad áramlását, ha e szép vidéket szellemi sivatagokkal vennék körül.

Az alapelvek – amelyeknek egy törvényes kormányt ebben a fontos kérdésben vezérelniük kell –

egyszerűek és világosak: a szerzők a közlést követően legyenek felelősek írásaikért, mint ahogy minden ember felelős azokért a szavakért, amelyeket kimondott, azokért a tettekért, amelyeket elkövetett. Azt a szónokot, aki rablásra, gyilkosságra, fosztogatásra szólít fel, megbüntetik beszédeiért; de ne kívánjátok megvonni az állampolgároktól a szólás jogát attól való félelmetekben, hogy közülük egyvalaki esetleg rablásra vagy gyilkosságra buzdíthat. Annak az embernek az esetében, aki úgy él vissza a szabad mozgás lehetőségével, hogy szomszédjai ajtaját feltöri, nem fogadható el a szabad mozgás iránti követelése; ám ezen az alapon sem helyeselhető olyan törvény, amely mindenkinek megtiltja, hogy az utcára lépjen, mondván: féltő, hogy míg odakint jár, valaki betörhet a házába.

(1806-1815)

Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornok levelei és naplója

III. Levelei feleségének, Sissányi Eliznek

Cibakháza, 1849. február 20.

Édes, drága, feledhetetlen Lizám!

Végre, annyi idő múlva módot találtam rá, hogy egy pár sort eljuttassak hozzád. Mennyi minden megváltozott ez alatt az idő alatt, milyen fájdalmas és szégyenteljes volt legközelebbi múltunk! De, hála Istennek, nem mindenkinek volt olyan alacsony a gondolkodása, hogy a gyalázzal teljes életét elébe tegye a dicsőséges bukásnak. Igen, Lizám, büszke lehetsz, hogy férjed a jobbak közül való.

Mióta utoljára írtam, több becsületes csatában vettem részt, és többnyire a győzelem gyönyörét élvezhettem. De mindenütt: Karlsdorf, Alibunár, Jarkovác, Neudorf, Franzfeld s Pancsova mezőn megőrzött Isten a legnagyobb veszélyek közt, és meg vagyok győződve róla, hogy ezentúl is megteszi. A jarkováci borzasztó megrohanás után, hol ezerszeres árulás vett körül minket, barátom és tábornokom, Damjanich, jó viseletem miatt őrnagynak ajánlott, és nemsokára kis is neveztek. Azt az elégtételt érezhettem akkor, hogy ugyanaz a 10. zászlóalj, ahol annyi bizalmatlansággal találkoztam, és melyet Gergely őrnagy betegsége alatt vezettem, küldöttséget menesztett Kisshez, hogy engem parancsnokául megtarthasson. Mivel ez nem ment, a Schwarzenberg ezred 3. zászlóalját adták át nekem, melyet minden tisztje, négy kivételével, gyalázatosan elhagyott. Azóta négy hét telt el, és máris ezt a zászlóaljat tartják a legderékabbnak a mi hadtestünknel!

Ne neved ki, édes Lizám, ezeket csak neked mondom, és tudom, hogy te örülsz neki. Mindenekelőtt légy bátor, jó angyalom; nem állunk olyan rosszul, mint hiszik. Borzasztó volt azonban ránk nézve, kik a rácokat és szerbeket annyiszor megvertük, az a pillanat, amelyben ki kellett vonulnunk a Bánságból. Jaj azoknak, kik ezt a borzasztó nyomorúságot hozták a szegény tartományokra. Most zászlóaljammal a Tizánál állok, és az átkelőhelyeket őrzöm, ami nem tartozik a legkellemesebb foglalkozások közé, mert nincs nyugtom sem éjjel, sem nappal mint parancsnoknak. Csak adja az Isten, hogy mennél hamarabb béke legyen, hogy téged s kedves gyermekeimet megint láthassalak. Isten a megmondhatója, alig várom ezt a pillanatot. A te képed lebeg körülöttem éjszaka a tűznél, ha szabad ég alatt táborozunk, és különösen, mióta Claire-től (Sissányi Klára, Leiningen-Westerburg Károly sógornője – a szerk. megj.) azt üzented, hogy egészséges vagy, és azt akarod, hogy én szabad meggyőződéseim szerint cselekedjem, imádlak. Kell, hogy az asszonyok is bátrak legyenek, és megkönnyítsék nehéz munkánkat.

Isten áldjon meg, édes Lizám, téged is, a gyermekeket is, és maradj hú változatlan, vastag fejű

Károlyodhoz

Válaszodat küldd Claire-hez, onnét elhozzák. Vajon Ármin (Leiningen-Westerburg Károly kistia – a szerk. megj.) erős-e? Nagyon csintalan-e a rossz Liza? Jaj, de sóvárgok utánatok!

LEININGEN-WESTERBURG KÁROLY NAPLÓJA

Cibakháza, 1849. II. 22.

Édes egyetlen Lizám!

Távollétemet tőled, angyalom, és kedves gyermekeimtől napról napra fájdalmasabban érzem, mert ha tudom is, hogy titeket, kedveseim, nem fenyeget baj, mégis kell, hogy sorsom bizonytalansága téged is nagyon kínozzon, nekem pedig nincs módomban, hogy csak egyszer-másszor is küldhessek neked néhány sort. Isten tudja, látlak-e még valaha, mért még sok csatát kell vívnunk, míg békénk lesz. Sorsom Isten kezében van, és ha végtelenül szeretem is az életet, mert hisz oly boldog voltam, mint kevés halandó, mégis készen várom a halált, sőt, néha bús sejtelmek lopóznak szívembe. De ha Isten a legrosszabbat méri is reánk, legalább tudd meg e lapokból, hogy szívem az utolsó pillanatig híven és hően dobogott érted, és hogy nem nagyravágyás és dicsőség keresése ragadtak ki karjaidból, hanem a jog és szabadság érzete.

Hosszú idő múlt el, mióta neked utoljára írtam, ha nem tévedek, tomasováci szerencsétlen támadásunk felől: hadd beszéljem el neked, mi minden történt azóta, hogy egyszer elmondhasd fiadnak: atyja derék katona volt.

Ama szerencsétlen roham után ismét Zsigmondfalván szállottam meg, és előörsi szolgálattal vesződtem. Egy napon, mikor véletlenül Becskereken jártam, megismerkedtem Damjanich ezredessel (verseci parancsnok és Csernovics Emilia férje), kit a rácokon vett több győzelem tett híressé. Gyorsan ismerkedtünk, és csak nehezen váltam el a férfiútól, kinek egész lénye nekem módfelett tetszett. Külseje hasonlít Shakespeare-éhez azon a kis érmen, melyet menyasszony korodban adtál nekem. Ugyanaz a domború homlok, rövid, hajlott orr, kicsi, csukott száj, erős szakáll, kopasz tarkóján csak hátul és oldalvást néhány sötét fürt, amellet egy fél fejjel magasabb, mint a te Károlyod, és jóval vastagabb nála; főképpen pedig az erős szemöldök alatti jóságos barna szem, tele jósággal, mely azonban, ha haragszik, oly vad, hogy fiatal katonáink gyakran remegtek egy pillantásától. Oly szépnek festem a férfiút, hogy végtére beleszeretsz; hogy ezt meggátoljam, azt is meg kell mondanom, hogy már túl van a negyvenen, és egy kicsit bántja a köszvény; én pedig minden fáradtság és mérgeződés ellenére egyre egészségesebb, és mint ismerőseim mondják, fiatalabb és nem kövérebb leszek. Akkor nem gondoltam rá, hogy még sok csatát vívunk együtt, de már néhány nappal első találkozásunk után hirtelen parancs jött, hogy a 10. zászlóalj kocsin menjen Zichyfalván át Versecre. Zichyfalván megoszlott a zászlóalj. Gergely őrnagy három századdal ott maradt, hogy másnap más csapatokkal együtt Alibunár felé vonuljon, én pedig a többi három századot Versecre vezettem. Másnap, ha nem csalódom, december 9-én (valójában 12-én – a szerk. megj.) kivonultunk Karlsdorf elfoglalására, hol a rácok elsáncolták magukat. Velünk volt a 10. zászlóalj három százada, a 3. zászlóalj három százada, négy század a híres vörössipkás 9.-ből, hét ágyú és két század huszár. Kilenc óra tájban kezdődött az ütközet mintaszerű rendben, aminthogy Damjanich, bár nem bírt lovagolni, mindenhol nagyon gyorsan rendezte a támadást.

Eleinte három századommal tartalékban maradtam, és midőn emiatt panaszkodtam, így szólt: „Azt hiszed, hogy a csatába nézőnek viszek egy Leiningent? Majd eljő a pillanat, amikor tűzbe viszlek.” Így is lett. Nemsokára jött a parancs, hogy embereimmel egy alacsony dombsor mögött előrenyomuljak, és fenyegetsem az ellenség visszavonulását. Itt egy verseci arszlán és önkéntes csatlakozott hozzám, állig fegyverben, nagy vitézül, míg a domboktól fedezve haladtunk. De mikor nyílt mezőre értünk, és egy tőlünk jobbra fekvő dombon levő nyílforma sáncból két ágyú szórta ránk a golyót, az én emberem meg sem mukkant, és bár a legtöbb golyó sok ölnyire repült fejük fölött, annyira meglapult, hogy jót kellett nevetnem rajta.

Főadatomban éppen e domb elfoglalása volt, ezért egy századot oldalvást küldöttem oda, a másik kettővel pedig szemből támadtam. Itt már kartáccsal fogadtak, de azért keményen előrementünk, és a rácok csakhamar megszaladtak. Az én önkéntesem eltűnt, csak este láttam ismét, és becsületére válik, hogy nem hengegett, hanem maga gúnyolta vitézkedését. Nyíltan megmondta: „Az ön oldalán beláttam, hogy nem vagyok katonának való.” Csak volna minden ember ilyen őszinte. – Azon sánc elfoglalása lehetővé tette huszárjaink egy részének az előnyomulását, és mi is közeledhettünk az alibunári úthoz vezető utolsó kijáráshoz (az ellenség hátrálási vonalához). Két századommal a faluba vettem magamat, és lényegesen hozzájárultam ahhoz, hogy az ellenség visszavonulása csak rendetlenül mehetett végbe. Karlsdorftól, mint az egész hadállás kulcsát, a legjobb rác csapatok tartották megszállva, egy határőrszázalaj, mely a vele lévő népfelkeléssel együtt makacsul védekezett. Hét tisztjük és háromszáz katonájuk esett el, mi meg legföljebb tíz halottat és huszonöt sebesültet veszítettünk. Egyetlenegy udvarban harmincöt embert és egy tisztet koncoltak fel embereim, kegyelmet senki nem kapott. De szörnyű emlékezetemben marad ez az ütközet, mert amily vitézül harcoltak embereim, különösen az első század, mely Tomasovácnál oly rúdul cserbenhagyott, annyira megutáltam őket rablásuk és kegyetlenségük miatt. Semmi nemeslelkűség, semmi lovagiasság, sem a közlegényekben, sem a tisztekben. Egyszóval: nézmem kellett a legundokabb ödöklést és nem akadályozhattam meg.

Szerencsére gyorsan előrementünk Alibunár felé, hol Gergely őrnagy három századával és a Wasa ezredbeli hat századdal foglalkoztatta az ellenséget. Karlsdorftól kezdve emelkedett a talaj, és körülbelül kétföldnyi hosszú, délkeletről északnyugatra csapó dombsort alkot, mely kelet felé nagyon meredeken ereszkedik alá, és így pompás védelmi vonalat nyújt, míg Karlsdorftól bírják. Karlsdorftól egy-két óra járásnyira fekszik Alibunár, a dombsor tövében, egy mély szurdok kijárásnál. A síkság felől ezt a falut csak nagy veszteség árán lehet elfoglalni, és Gergely őrnagy ezért csak lassan nyomult előre. Mihelyt azonban Karlsdorf a miénk volt, Damjanich erejének felét balra küldte a magaslaton, a pancsovai út felé, mi többiek meg az alibunári úton haladtunk, és aztán jobbra a síkságnak fordultunk, hogy Gergellyel együtt szemből támadjunk. De a rácok oly sietve hátráltak, hogy balszárnyunk e magaslaton nem vághatta el őket. Két ágyú, egy lőszerkocsi és sok puska volt e nap zsákmánya. Alibunárt leégették és kifosztották, szerencsére a lakosok már elmenekültek, különben itt is történt volna egynémely szörnyű tett. Itt aztán olyan rendetlenségbe jutottunk, hogy ha csak félig is elszánt ellenséggel van dolgunk, keményen meglakolhattunk volna érte. Egy századból sem maradt együtt húsz ember, a zsákmányolás szilaj vágya szétkergette őket. Ez alkalommal ismertem meg századom egyik közvitézét, Bányait, kinek nevét sohasem felejttem el. Mialatt a többi fosztogatott és zsákmányolt, ez a derék ember velem maradt, megvetve az ily módon való gazdagodást, pedig sok tiszt jár elöl rossz példával. E naptól fogva szemmel tartottam e vitézt, de sohasem láttam őt soron kívül, csak ha rohamra mentünk.

Néhány óra múlva sikerült a csapatokat összeszednünk, és kint, szabad ég alatt táborba szállanunk. – Azt az éjjelt sohasem felejttem el. Képzeld el egy szélesen elterülő tábort az országút két oldalán, melyen a tüzéség és lovasság foglal állást, körülvéve a tábortüzektől; a távolban az égő Alibunár világítja meg messzire a vidéket – rettentő, de szép. Aztán az eleven élet a táborban, száz helyen is folyik az ének és tánc. Majdnem elfeledtem, hogy Gergely őrnagy, gyenge lovas lévén, lebukott lováról és erősen megsérült, miáltal reám hárult az öt század vezetése; egy nem volt velünk. Mikor aztán szolgálatomat elvégeztem, örseimet megnéztem, és mindenről gondoskodtam, elmentem vezéremhez. Sok tiszt ült vele a tűz körül, és együtt álmodoztunk jövőnkéről és reményeinkről. Damjanich gyengéden szereti feleségét, és így sokat beszéltünk azokról, kik nekünk legkedvesebbek a földön, és így új összekötő kapocs fűződött közöttünk.

Nyugodtan és boldogan reád gondolva aludtam el a kemény földön. Mára jó éjszakát, életem, Isten erősítsen e szomorú időkben. Jó éjszakát, Liszkám.

Cibakháza, 1849. II. 23. Ma folytatom elbeszélésemet. – Napkelte előtt megszemléltem örseimet, és fölvertem embereimet, hogy egy esetleges támadáskor mindjárt kéznél legyenek. Szerencsére a rácok békében hagytak, így kilenc óra felé elindultunk Szeleusnak, melyet, mint Illancsot is, elhagyva találtunk.

Ezt föléggettük, mert lakosai főcinkosok valának hét magyar község elpusztításában és lakosaik elűzésében. Édes Lizám, mily szomorú ez a háború, és mily szépnek tetszik nekem a béke, a te közeledben. Csak egyetlenegy házat sikerült több derék társammal együtt megmentenem. Ez a ház egy hetvenéves aggastyáné volt, akinek tizenöt gyermeke közül nyolc fia a császárt szolgálta. Szegény nép, te nem tudod, hogy ez a császár csak a balgák agyában él, és hogy te nyomorult teremtményeinek engedelmeskedsz.

Itt megtanultam, hogy valóban az éhség a legjobb szakács. Honvédjeim egy égő házból kihoztak egy hordó káposztát, és nagy gyönyörűséggel ették. Kíváncsiságból megízleltem, és oly jónak találtam, hogy torkig ettem magam vele. Egy más jelenet azonban szomorúsággal töltött el, mert látnom kellett, minő vak a rácok rajongása, és hogy a magyarok és rácok békés megegyezése nehezen sikerülhet. – Elfogtak egy parasztot, ki egy házból huszárainkra lőtt. Damjanich elé vezették, ki azt kérdezte: „Hát te magad akarod kiirtani a magyarokat?” „Nem magam, hanem testvéreimmel” – volt dacos válasza. „Agyonlövetlek.” „Azt megteheted.” Damjanich erre kiadta a parancsot, hogy lőjék agyon. Három ügyetlen honvéd közül az egyiknek a puskája csütörtököt mondott, a másik kettő pedig nem találta. Erre megfordult, és azon hitben, hogy csak ijeszteni akarják, kérdi az ott álló tisztet, elég volt-e már? Midőn ez nemet mondott, ismét visszafordult, és ajkán borzasztó káromlással, a magyarok ellen halt meg. Sajnos, az a tiszt állott be hóhérjának. – Egészen véve gyáva a rác nép, de oly makacs, hogy derék vezetés alatt igen vitézzé válhatik. Estefelé Dobiricába mentünk, hol az előljárók barátságosan elénk jöttek, és kíméletért esedeztek. Ezt megadtuk, de vendégszeretetüket elutasítottuk, mert ez a rácoknál árulást jelent, és a falutól félóránnyira ütöttünk táborot, nem mulasztva el semmi elővigyázatot. Ismét a nyílt mezőn szállottunk meg, ágyunk a kemény föld. Mára Isten veled, egyetlen jó Lizám.

Cibakháza, 1849. II. 24. December 11-én (valójában 14-én a szerk. megj.) korán elindultunk Tomasovác felé, hogy ezt a zsványfészket elfoglaljuk. E célból Kissnek ugyanaznap szemből kellett volna támadnia, úgyhogy a szerviánusoknak vagy el kell hagynia a sáncokat, vagy vívni az utolsó emberig. Sajnos, az időszámításban a mi táborunknak nem szokatlan zavar állott be, úgyhogy Damjanich tanácsosabbnak találta Jarkovácon megszállani, és másnap a becskerekai csapatokkal együtt fogni a támadáshoz. A lakosság igen barátságosan fogadott és megvendégtelt, úgyhogy már valóban azt hittem, mégiscsak igazságtalanok vagyunk e néppel szemben. De mily keservesen kellett tapasztalnom, hogy a rác akkor a legbarátságosabb, mikor áruláson jár az esze. Oly keserűek az emlékek, oly hihetetlennek látszik, amit megértem, hogy ma sem tudok világos képet rajzolni arról a borzasztó éjjelről, melyet ott megéltünk. Csak azt mondhatom, hogy te voltál védőangyalom, a rád való gondolat ösztönzött erőm teljes megfeszítésére, mert csak az menthetett meg, és én viszont akartalak látni, és még boldog napokat élni veled.

Cibakháza, 1849. II. 25. Damjanich délben Bótosra ment, hogy Kiss-sel megbeszélje a támadás részleteit. Távollétében kellően gondoskodtunk a szükséges elővigyázatról, mert máris gyanússá vált előttünk a rácok túlságos barátsága, különösen azáltal, hogy embereinknek annyi bort adtak, amennyit csak ihattak. Midőn Damjanich visszajött, megparancsolta, hogy minden század századosának szállása előtt táborozzon a szabadban. Ha e rendelkezés nem történik, nagyon kevesen élvezhetik közülünk másnap az életet vagy a szabadságot.

Jarkovác az úgynevezett régi levezető csatorna mellett fekszik. E csatornán fahíd vezet át, mi rendes körülmények közt hátunk biztosítására szolgálhatott volna; de nem úgy volt a dolog. Damjanich, Kiss őrnagy, a vörössipkások parancsnoka meg én egy szobában háltunk, és alvás előtt sokat beszélünk a holnapi győzelemről, egyszerre csak, úgy fél négy lehetett, azt dörgi Damjanich óriás hangja: „Fegyverre!” Fel voltam öltözve, és így az elsők között künn termettem a téren, hol éppen három századom sorakozott. De már a házakból mindenfelől felénk fütyültek a golyók, és ez különösen a lovasságot, mely természetesen sehol nem talált fedezéket, nagy zavarba hozta. Mihelyt három századom együtt volt, gyorsan előrenyomultam, hogy a netán betört ellenséget elűzzem. Két századomat más-más utcába küldtem, a harmadikkal meg ismét más utcába siettem előre. Itt sűrű embertömeget vettem észre magam előtt, de nem tudtam, ellenség-e vagy barát. Kiáltásomra *Állj, ki vagy tiszta magyar* hangzott vissza, mire továbbnyomultam, de hetven-nyolcvan lépésnyiről gyorsan egymás után kétszer reánk sütték puskaikat. Embereim, kik közül, szinte hihetetlen, csak egy sebesült meg az áruló gazemberek által, az is csak könnyen, már vissza akartak fordulni, de én fölkiáltottam: „*Ne félj, magyar, szuronyt szegezz, rajta!*”, és annyira számíthattam legényeimre, hogy ők lövés nélkül követtek, és a gazembereket megszalasztották. Itt egyszerre azt jelentik, hogy még hat ágyúnk ott áll a téren, és nem tud átjutni a hídon. A század vezetését egy hadnagyra bízam, és visszamentem néhány katonámtól kísérvé, kik nem akartak elhagyni, köztük volt a derék Tálnoky káplár is, ki utánam sietve azt mondta: „Százados úr, én Tomasovácnál is ott voltam az oldalánál, engedje meg, hogy e szörnyű éjjel is önnel

maradjak.”

A térre érve mindent a legborzasztóbb zavarban találtam. Hiába fáradoztunk (Czillich százados, egy Wasa zászlóalj parancsnoka, Földváry százados /3. zászlóalj/, Asserman százados meg én) a leghihetlenebb módon; embereink annyira elvesztették bátorságukat, hogy semmit sem lehetett velük kezdeni. A hídhöz vezető utat jobbról-balról már megszállotta az ellenség, és visszavonulásunk el van vágva, ha nem sikerül a megszállott házakat elfoglalnunk. Ekkor Földváry hozzám jött e szavakkal: „Gyere, testvér, menjünk előre, tán csak követnek a gyáva kutyák!”

A hű Tálnokyval együtt kétszer is benyomultunk a legközelebbi udvarba a leghevesebb tűzben, de hátrálnunk kellett, mert senki sem követett. Harmadszorra már jöttek néhányan, de szerencsétlenségre mindjárt az első rohamnál összeesett köztem és Földváry közt egy tiszt meg egy közvitéz, mire mind hátraarcot csináltak, és többé nem mozdultak előre. Erre a két sebesültet visszavezettük, és Czillichel és Assermannal tanakodtunk, mitévők legyünk. – Ez éjjel fülünk volt a legjobb tanácsadónk, és mivel hallottuk, hogy jobbszárnyunkon szakadatlanul folyik az ütközet, sőt kissé távolodik, azt következtettük, hogy Kiss őrnagy vörössipkáisaival keményen útját állja az ellenségnek. Ezért elhatároztuk, hogy nem erőszakoljuk tovább a visszavonulást a hídon át, hanem egy másik utcán törünk ki a szabadba. Miután egypárszor lőttünk kartáccsal, az ágyúkat gyorsan elindítottuk, két oldalukon a gyalogság sűrű sorfala, hogy a fogatokban ne essen kár. Bár folytonos golyózáporban, mégis szerencsésen eljutottunk az utca végéig, de itt már oly heves tüzeléssel fogadtak, hogy minden megakadt. Előugrottam, mellettem a derék Tálnoky, s kiabálta. „Ni, hogy szalad a rác”, és oly könnyű az embereket elámítani, hogy katonáink szuronyt szegezve előretörték, a még éppen nem szaladó ellenséget a legközelebbi árkokból kiűzték, és onnét oly erős tüzelést kezdtek, hogy a rácsok vad futásban menekültek. Mihelyt a szabadba értünk, a még néhány pillanat előtt gyáva legénységre nem lehetett ráismerni, és meg kell vallanom, engem is friss bátorság szállott meg.

Cibakháza, 1849. III. 1. Sokféle elfoglaltságom megakadályozott a múlt történetének elbeszélésében. Ma folytatom.

Midőn körülbelül ötszáz lépésnyire voltunk a falutól, megállapodtunk, és mindenki azon volt, hogy csapatát lehetőleg rendbe szedje. Jobbra tőlünk még javában dühöngött az ütközet, balra teljes csend volt, úgyhogy nyilvánvaló lett, hogy a szélső balszárnyon állunk. Előttünk körülbelül ezerlépésnyire voltak a jarkováci szőlők, melyeket az ellenségtől megszállva találtunk. Hamar odaküldtem két századot, kik nemsokára el is verték onnét a rácokat, magam meg ezalatt jobb felé kerestem az összeköttetést Kiss őrnaggal, de olyan sötét volt még, hogy bár a golyók sűrűn fütyültek, ellenséget nem vehettem észre; csak az volt a feltűnő, hogy az ütközet mindjobban távolodik a falutól. – Soha életemben nem vártam oly sóvárogva a nappalt, és midőn végre megvirradt, már nem a balszárnyon állottam, hanem jobbra, szélről. Csatavonalunk messzire volt, gyors hátrálásban az ellenség. Ha Kiss tábornok ahelyett, hogy kétségbeesetten tördeli kezét, és a már üres tomasováci sáncok ellen vonul, egész erejével segítségünkre siet – de ha a csatornán csak egy osztály lovasságot küld át, melynek úgysem volt mitől tartania, mert az ellenségnek nem volt lovassága – sikerünk valóban nagyszerű lehetett volna. Így is csak nehezen lehetett összetartani ottani bajtársainkat, kik sejtették rettenetes helyzetünket. – Így pedig, lovasságom nem lévén, nézmem kellett, hogy Jarkovából egész tömeg ellenség menekül, mikor a megrohanás kezdetén a túlsó partra menekült csapataink hallván, hogy az ütközet távolodik, rohammal visszafoglalták a falut. Fél század huszár is megállíthatta volna őket, míg a gyalogságom odaér. Egy gyalogszázad, melyet utánuk küldöttem, így is tett bennük valami kárt. E percben csak derék első századom volt velem, annak egy szakasza csatárláncba föloszlottan. Ekkor egy második raj tör ki a faluból, körülbelül hatvan szerviánus, akiket a sötétség szintén zavarba hozott, és most, hogy a mieink elűzték őket, hátba támadtak. Hamar megfordítottam hátsó szakaszomat, és tüzet nyitottam rájuk. Tízen közülük elestek, köztük két vezetőjük, a többiek, bár csaknem el voltak vágva, oly gyorsan elszaladtak, hogy nem érhattük őket utol. Ez alkalommal embereim, kiktől aztán megvettem, zsákmányul ejtettek két szép szerviánus puskát, melyek közül az egyiket aztán elküldtük Kossuthnak.

Ezekből aztán elképzeld, mennyire körül voltunk fogva minden oldalról. Csak vitézségünk, különösen pedig az összes csapatparancsnokok önfeláldozó tevékenysége menthetett meg. Csaknem elfeledtem, hogy tovább balra egy század határőr, mely a mieink elől futott, a vörössipkások kezébe esett (kiket messziről vörös sipkájuk miatt szerviánusoknak tartott, és tisztjeivel együtt felkoncoltatott). Borzasztó volt a bizonytalanság társaink sorsa felől; oly borzasztó volt az éjjel, hogy mindegyikünk kételkedett a másíknak menekülésén. Hisz ütközet közben jött hozzám Czillich, és azt mondta: „Damjanichot orozva megölték, Kiss őrnagy elesett, te vagy a legidősebb, intézkedjél, hogy rendben visszavonulhassunk.” Annál öröndetesebb volt a viszontlátás, és csak keveseknek nem lábadt könnybe a szemük. Nem

lehetett mást hallani, mint: „Testvér, te élsz, hála Istennek, azt hittem, meghaltál.” Mélyen meghatott Damjanich, midőn tárt karokkal felém jött, és felkiáltott: „Édes Leiningenem, Istenem, de megsirattalak.” Sohasem felejttem el a vitézeket, kikkel az éjjel együtt harcoltam.

Mikor már sehol sem láttunk ellenséget, mi is visszavonultunk, mert teljesen kimerültünk a rémítő éjjeli csatában. Visszavonulásunkkor tekinthettük csak át az ellenség veszteségét; amit láttam, annak alapján háromszázötven katonára és szerviánusra és legalább száztiz alávaló rákra becsültem, kik az ablakokból lőttek reánk, de mi is sok vitézt gyászoltunk, hiszen veszteségünk a sebesültekkel együtt vagy százötven ember volt; az ellenségnek legalább annyi sebesültje lehetett, ahány halottja, de azokat magával vitte, nekünk pedig talán harminc halottunk volt. Jarkovácot méltán felgyújtották és kifosztották, és ekkor is több elbújt határőr és szerviánus lelte halálát. – Sajátságos, hogy Damjanich jelentésében majdnem ugyanazon szavakkal szól felőlem, mint Zobel szól Viktor (Viktor zu Leinengen-Westerburg-Alt-Leinigen gróf, főhadnagy a 19. gyalogezredben, Olaszországban – a szerk. megj.) felől. – Mily szomorúvá tesz ez a név. Szomorú háború, mely testvért testvér ellen hí fegyverbe. Béke, béke – hogy sóvárgok utánad!

Az azután következő időn átsietek, mert nagyon szomorú volt, hiszen akkor váltam el tőled végleg, mert többé nem kaptam tőled levelet. Egyik rossz hír követte a másikat, búsítva a kedélyeket, bár a bánási seregben csak kevesen voltak olyan gyávák, hogy a veszély órájában elhagyják a már magukévá tett ügyet.

Hosszú idő szállhatott el anélkül, hogy élményeim elbeszélését folytathattam volna. Nagyon és szépen éltem át, és azt akarom most tovább elmondani emlékeztető szavak nyomán, melyeket mindig fölírtam magamnak.

A jarkováci csata után, mint rendesen valamely (itt meg kell jegyezni, hogy e pillanatban börtönben vagyok, és mivel tán csak kevés napom van hátra, csak röviden közölhetem veled a további eseményeket) siker után, a legnagyobb tétlenség állott be, ahelyett, hogy egészen megsemmisítettük volna a rácok megrendített erejét; ez az akkor rendelkezésünkre álló eszközökkel lehetséges volt, csak hogy akkor nem lett volna szabad egyes helységek megszállására szorítkozni. Képzeld el egy ilyen megszálló vonalat Verbásztól Versecig és Fehértemplomig, mindjárt megérted, hogy győzelmeink nem sokat lendítettek ügyünkön.

Rejtekhelyeikből így is csak éjjel mertek rajtunk ütni a rácok, nyílt mezőn negyedannyi erővel is mindig meg lehetett őket verni, mert nem volt lovasságuk. Néhány neveltséges menettől eltekintve nem történt semmi, ekkor Kiss nekem adta a becsei parancsnokságot, mivel Poldi Pestre ment. De már egy nap múlva visszarendeltek, mert a 10. zászlóalj engem kívánt. Ismét keresztül-kasul masíroztam cél nélkül.

Csak egyszer kíséreltünk meg egy támadást Csákova ellen, ahol temesvári csapatok tartózkodtak, de néhány honvéd ügyetlensége elrontotta az egész dolgot, bár néhány foglyot azért ejtettünk. Csákován volt, hogy hallottuk a bogsáni ágyúzást, és télenül megálltunk ahelyett, hogy az ágyúzó után elindultunk volna. Bogsánt Christian elfoglalta, és néhány ágyúnkat elvesztettük. De ez a nagy hadvezér (Kiss Ernő – a szerk. megj.) nem bántotta, vidáman mulatott az Endrődy családnál, és dicsekedett nagy tetteivel. Itt Csávason, Módos mellett meg kellett válnom a 10. zászlóaljtól, mert az parancsot kapott, hogy három más zászlóaljunkkal együtt Pestre menjen, és mi ebből arra következtettünk, bár eltitkoltak előlünk minden rossz hírt, hogy fönn rosszul állnak ügyeink. A zászlóalj – távozása előtt még – igen megtisztelő módon bizonyította hozzám való ragaszkodását. Kissnél ugyan megjelent egy küldöttség, és kérte, hogy én legyek a parancsnokuk, mert bennem feltétlenül bíznak. Ez nem volt lehetséges, és így sokan könnyezve búcsúztak tőlem. Csávosról ismét céltalanul masíroztunk Zichyfalvára, itt Maderspach, Kiss (az őrnagy) és Nagysándor rábírta a táborkot, hogy induljon Pancsova ellen, és foglalja el, ha lehet. Én azt az ellenvetést tettem, hogy a jarkováci csata után, mikor nyolc zászlóaljunk volt, a rácok meg elvesztették bátorságukat, elmulasztottuk ezt a vállalkozást, és most, mikor csak négy zászlóaljunk van, a rácok pedig összeszedték magukat és számos szerviánussal megerősödtek, elég veszélyes lehet. Leszavaztak, elhatározták az indulást. Egyszerre, anélkül, hogy valakinek előbb sejtelve lett volna róla, a gyülekezőtérrel a pancsovai országútra tértünk. December 30. lehetett (valójában január 1. – a szerk. megj.). Meglehetősen hideg volt, gyorsan meneteltünk tehát. Alibunáron túl, melynek romjai igen szomorú képet mutattak, megpihentünk, és délután három óra felé Petrovoszelőba értünk, ennek az oláh falunak lakossága csúszó-mászó megalázkodással jött elénk. A pápa az út közepén térdre borult, és csúszott, mint egy rabszolga. Szabad ég alatt táboroztunk, és december 31-én (valójában január 1-jén – a szerk. megj.) Neudorf felé nyomultunk, melyet az ellenség megszállva tartott. Rövid ágyúzás után rohamra indultunk, és elfoglaltuk a helységet, bár a nagy hadvezér már azt hitte, hogy visszaverték a rohamot. Nevetséges volt, ha egy golyó közelébe talált jönni, és ő harcias pillantással felkiáltott: „Ez nekem szól!”

Neudorf mögött Asserman századossal helyreállítottuk a kissé meglazult csatarendet, míg Maderspach és Kiss őrnagy az ellenséget üldözte. Ezután elhagytuk az országutat, és Franzfeld felé fordultunk. Ha a jobbszárny lovassága Kiss kapitány alatt jobban működik, az ellenség vesztesége jelentékeny lett volna, így csak két sajkás ágyú volt egyetlen zsákmányunk. Több szerviánust futás közben levágtak. Franzfeldet már kiürítették, lakosai németek, de egészen másfajta, mint a bánáti svábok. Lutheránusok, és még sehol sem láttam ennyi csinos népet, különösen asszonyt egy helyen, mint itt. Alkonyat előtt Assermannal kilovagoltam, hogy a vidéket megszemléljük, és már akkor kifejeztük aggodalmunkat a holnapi támadás sikere felől. Mert Kiss nem volt alkalmas arra, hogy válságos pillanatban ütközetet vezessen, aztán meg nem volt lőszertartalékunk, hogy hosszabb ideig folytassuk a csatát.

Petőfi Sándor: Históriai jegyzetek

1848. március 15-kén egész nap esett az eső... az ég a megszületett szabadságot keresztelte. Szekrényesi városkapitány azt kérdezte Landerertől, kell-e katonaság? Landerer azt felelte, nem. Délután a városház teremében Nyári és Klauzál táblalabiráskodtak, a rend, a rend! volt minden második szavok. Az a hír terjedt, hogy katonaság jön, senki sem ijed meg, azt kiabálják, fegyvert! A helytartótanács előtt Klauzál szónokolt; a forradalom küldte, s oly alázatosan és reszketve hebegett, mint tanítója előtt az iskolás fiú; ha lenn az udvaron és utcán 20000 ember nem kurjogat, kidobták volna, azt gondolván, hogy talán kéregető armer Reischer. Táncsicsot a színházba vitték, onnan jött a városházához, s köszönetet rebegett. A helytartótanácsához küldött választmány állandóan megmarad, másnap 16-kán Irányi ezt forradalmi választmánynak találja mondani, Nyári hevesen, csaknem dühösen protestál minden forradalmi szó ellen, tagadja, hogy ez forradalom. 16-kán a város kivilágítva. Rendkívüli néptömeg; példátlan rend és öröm.

1849. A koronát a vasúton el akarták lopni. Szolnok helyett Vácra indult a vonat, hol Simunicot lenni hallották. Palota táján vette észre egy utazó, hogy Vácra mennek, s úgy fordították vissza a vonatot. Éjfél volt, a vonat ablakai a hidegtől be voltak fagyva. - A debreceni utban fölfordult a szekér, mely a koronát hozta. - A követek Pesttől Debrecenig mindig kártyáztak, s itt, akikkel legelőször találkoztam, arról értekeztek fülem hallatára, hogy a ferblit sántával vagy sánta nélkül jobb-e játszani? azon pillanatban, midőn a Pest melletti eldöntő csata hírért vártuk, midőn a nemzet az élethalál-perceket élte! ilyen elaljasodást alig mutat a világtörténet.

1848. július 5. A nemzetgyűlés megnyitása. Gyönyörű felhőtlen nyári reggel. Minden utcán néptenger. A Dunaparton sorkatonaság és nemzetőrség. A karzatok tömve. A követek nagy része ünnepi ruhában, de nem ünnepélyes arccal. A teremben háttal a Duna felől az elnökszék, ez alkalomra fölfekjötözve bíbor mennyezettel István fng számára. Az elnökszék előtt alantabb a tribün, homlokán Magyarország címere a koronával. Tizenkettőkor megdördültek az ágyuk, jött István herceg, "Magyarország regenerátora", mint a Pesti Hírlap állította. Mikor a miniszterek lépegettek a terembe, az éljenezni kezdőket lepisszegték, csak Kossuth beléptével harsant meg az éljen. Szemere Bertalan öltözete legcifrább, Deáké legegyszerűbb. Mikor István jött a hidon, a nemzetőrök a "Gott erhalté"-t muzsikálták.

Perczel Mórt felszólította a honvédelmi bizottság, hogy gazdálkodjék hadserege pénzével s ő ezt felelte: "engem mer a kormány gazdálkodásra inteni! ötszázezer pengőt fogok tőle kérni s nem bankóban, hanem ezüstben és aranyban, és ha nem ad, majd meglátja, mit teszek!" Hisz ez zsványkapitány. Máskor ismét így nyilatkozott vezérkara s más jelenlévők előtt: "Énvelem követte el az országgyűlés azt a méltatlanságot, hogy alárendelt Görgeynek! kit már Pákozdnál agyon akartam lövetni, s bánom, hogy agyon nem lövettem. Szétkergetem az országgyűlést pokolba, s kezembe ragadom a diktátorságot, mert csak én vagyok méltó Magyarországot kormányozni; énbennem egyesül a hadvezéri talenter s politikai képzettség!" Hisz ez örült. Ezen adatokat egy nemzetgyűlési képviselőtől hallottam, ki jelen volt, mikor Perczel ezeket mondta. Aztán, ez még derekabb: Perczel és testvérei (tizenegyen vannak) azzal bujtogatják a népet, hogy a főhatalom két lutheránus ember kezében van, t. i. Kossuth és Görgey kezében. Tán a história ennél nagyobb aljasságot nem mutat föl.

1849. januárus 12. A képviselők konferenciája. Nyári azt nyilatkoztatta, hogy Magyarország el van veszve.

Több század óta feledve volt a hely, hová hajdan a királyokat temették Székes-Fejérvárott. 1848 vége felé meglelék a sírboltot s benne két Árpád-király csontjait. Ez, csak egy évvel is előbb, nemzeti ünnep lett volna; most, egypár régiségkedvelő tudóst kivéve, senkit sem érdekelt... a nemzet éppen a királyok elleni harcát vívta. Mintha azért jöttek volna ki e holt királyok a sírból, hogy élő utódaikat lehíják magukhoz a trónról a porba.

(1848 végén – 1849 elején)

Ballai László: Egy diktátor nyolcvan esztendővel ezelőtt

1931 januárjában a diktátor elégedetten nézett a tükörbe. Egy hajthatatlan ember arcát látta benne, aki évtizedeken át tudatosan haladt célja felé. Utján nem állíthatta meg senki és semmi. Ő viszont minden helyzetet és mindenkit kihasználta, hogy előrejuthasson. Politikai klímaváltozás, elvbarátok, ellenfelek, mind-mind az ő sikerének székértelmeivé váltak. Mert kevesen vannak a világtörténelemben – és annak egyenesen a legnagyobbjaiként emlékszik rájuk a hálás utókor –, akik ilyen hatalmas sikert értek el, mint ő. Az ország, amelyre kilenc esztendővel ezelőtt rátelepedett, a lábai előtt hevert. Olyan rendszert hozott létre, amelynek minden résztvevőjét ő mozgatta: a sajtót, a parlamentet, az államhivatalokat, a fegyveres testületeket, a pártszerveket, a munkáltatókat, a munkavállalókat, a szakszervezetet és az egyházat. Kilenc esztendő alatt – az idejétmúlt „demoliberalis” rendszert teljesen felszámolva – szilárd piramist épített a saját hazájából, melynek ő a csúcsa. Ő, a legfőbb hatalom birtokosa. A kérelhetetlennek tűnő arc leereszkedően rámosolygott önmagára. Nem, ő nem a legfőbb hatalom birtokosa. Ő maga a hatalom.

A történelem újdonsült nagysága most különböző gesztusokat gyakorolt a tükör előtt. Tisztelgést a régi, hatalmas elődök stílusában. A kar méltóságteljes keresztbefonását. Elbocsátó, megbocsátó, illetve elutasító kézlegyintést. Fenyegető ököltartást. Mindegyik figurához büszkén felvetett fej tartozik. Az áll mintegy nekiszégeződik mindenkinek, aki közelít az erős férfiúhoz. A szem áthatóan mered előre, távolságtartást, tekintélyt, egyszersmind felsőbbrendű intelligenciát sugározva. Mindeközben az agy nem pihen, nem pihenhet. Lázasan munkát végez, egy egész ország gondolatai forognak benne: „A világ egyetlen más kormánya, egyetlen más pártja sem támaszkodhat szélesebb és mélyebb bázisra, mint a mienk. Egy veszély mindazonáltal még fenyegetheti a rendszert. E veszély az lehet, amit általában »burzsoászszelemnek« neveznek, vagyis az elégedettség és az alkalmazkodás szelleme, a hajlam a szkepticizmusra, a kompromisszumra, a kényelmes életre, a karrierizmusra [sic].” De nem csupán a liberalizmus hívei ólálkodnak a rémisztő, rendszerellenes elemek között: „A bolsevizmust jobban gyűlölöm, mint valaha. Szellemileg a civilizációnkat fenyegető legnagyobb veszélyt jelenti.”

Micsoda időknél lehetett tanúja ország-világ már 1925 végén. A kormány minden akadály nélkül megszavaztatta a törvényeket a végrehajtó hatalom felduzzasztásáról. Kiterjesztették a kormányfő jogait, kimondták, hogy az ő jóváhagyása nélkül nem lehet törvénytervezetet benyújtani. Törvényt hoztak a megbízhatatlan állami tisztviselők elbocsátásáról, az „újságírói rend” létrejöttéről, amely lehetővé tette a be nem illeszkedő újságírók diszkriminálását, és a baloldali sajtó végleges összeomlását. 1926. január 31-én alkotmánymódosítással lehetővé tették a rendeleti kormányzást. Állami ellenőrzés alá vonták a szakszervezeteket, a munkaügyi viták döntőbírója a kormány lett. Megszüntették az önkormányzatokat, a több mint 5000 lakosú helységek élére a kormány által kinevezett elöljárót állították. A diktátor büszkén jelenthette be:

„A mi formulánk a következő: minden az államban, semmi az államon kívül. Azt hiszem, hogy a politikai

vita hazánkban más úton haladt volna, ha felfogják azt a tényt, hogy 1922 októberében nem kormányváltás ment végbe, hanem létrehoztak egy új politikai rendszert. A jelenlegi századnak hatalmunk századának kell lennie. Hatalom minden téren, az anyagiaktól a szellemiekig. Ma a nemzet kialakítja jogi, politikai, morális csontvázát és állammá változik [sic].”

Működése következtében példa nélküli paradoxonhelyzet állt elő. Sikerült felszámolnia az alkotmány szellemét, anélkül, hogy szövegét formálisan megsértette volna. Semmit nem törölt el, nem bántotta a közjogi méltóságokat, nem nyúlt a parlament jogköreihez, nem számolta fel a pluralizmust. Ámde kiegészítő törvényeivel kiforgatta sarkaiból a rendszert. A miniszterelnök hatáskörének kiterjesztése természetesen az államfő működését korlátozta, anélkül, hogy erről csak egy szó is esett volna. A „felforgató” csoportosulások, eszmék, személyek üldözésével gyakorlatilag létrejött az egypártrendszer, anélkül, hogy azt bárki is kimondta volna. Ezzel tehát a parlamentarizmus elhalt, a jogállamiság koporsójára pedig felszögezte a fedelet a rendőrség létszámának és jogkörének növelésével, illetve a rendkívüli törvényesékek felállításával.

Az erős férfiú nem gondolt arra, hogy hatalomra jutása érdekében éppen azért alkalmazhatta sikerrel a leggátlástalanabb módszereket, mert azt az általa tűzzel-vassal megszüntetni kívánt demokratikus rendszer lehetővé tette. A baloldalnak nem voltak az alkotmányos rendnek fittyet hányó, utcán randalírozó, garázdaságra, sőt gyilkosságokra kapható hordái. A nyílt terrorrá fajuló brutális támadások ellen a törvényes keretek által lehetővé tett békés sztrájkok mit sem értek. Azon sem igen elmélkedett, hogy fellépése voltaképpen a liberális állam válsága, majd összeomlása nélkül sikertelen maradt volna, és hogy miközben lázasan törekedett a belső válság kiszélesítésére, a gátlástalan országgyűlésbeli politikai machinációkkal, illetve a terrort is felölelő extraparlamentáris eszközökkel nem pusztán politikai ellenfeleinek, de az egész országnak súlyos, helyrehozhatatlan károkat okozott.

Az erő megtestesítője arra sem pazarolta a szelleméből kicsiholt szikrákat, hogy az elmúlt kilenc esztendőben fittyet hányjon mindazokra az ígéreteire, amelyeket azoknak tett, akik támogatták a hatalomra jutásban és azoknak, akiknek a támogatására kezdetben szüksége volt a hatalom megtartására: vagyis a nagytőkéseknek és a választópolgároknak. „Az államnak minden lehetséges és elképzelhető eszközzel ellenőrzést kell gyakorolnia, de le kell mondania a gazdaságirányítás minden formájáról” – mondta 1921-ben, a választási időszakban. Hogy melyek is ezek az eszközök, azt fekete egyenruhás félkatonai alakulatai mutatták be korábbi akcióik méreteit megsokszorozva. A fasiszta hordák április 8-tól május 14-ig 105 embert gyilkoltak le, és 431-et sebesítettek meg. A polgári körök szemet hunytak az események felett: a karhatalom tétlen maradt. A diktátor elégedetten legeltette szemeit e „kisebbségi” tömegben, amellyel sikerrel fenyegethette a „többséget”. A „cselekvő elit” fogalmát már szocialista korában is szívesen használta, csak időközben célkitűzéseiben a tulajdon kisajátítása helyébe a politikai hatalom kisajátítása, a társadalmi forradalom helyébe a politikai őrsváltás került. Az 1924-es választások alkalmával még jobban elszabadult a terror. A fasiszták most már saját „disszidens” kollégáikat sem kímélték, vagyis azokat, akik nem túrték, hogy erőszakos cselekedeteiket központilag szervezzék meg. A diktátor politikai hatalmának stabilizálását követően – kezdetben – nem szólt bele a gazdasági ügyekbe, ám amikor a tőzsdeválság idején maguk a nagytőkések követelték a helyzet rendezését, az általuk javasolt miniszterek kinevezését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy ismerjék el a Fasiszta Korporációk Szövetségének jogát a munkások kizárólagos érdekképviselőre. Ezzel nem csupán az önálló munkásszakszervezetekre mért halálos csapást, de a fasiszta szakszervezetek révén megkezdte a gazdaság ellenőrzését. Egy évvel később már nem habozott az államadósság és a költségvetési deficit csökkentése érdekében olyan deflációs intézkedést végrehajtani, amelyet rajta kívül senki nem helyeselt. A pénzsűke a gazdaság minden területén nehézségeket okozott, és súlyosan sértette a banki és ipari körök érdekeit.

Ha valaki 1931 januárjában azt mondta volna Benito Amilcare Andrea Mussolininak, hogy saját arcmásában nem egy intranzigens, hanem egy opportunista képét látja, valószínűleg nagyon elcsodálkozott volna. Pedig a keresztségben a Benito nevet apja Mexikó első szocialista elnöke, a másik kettőt pedig Amilcare Cipriani és Andrea Costa olasz munkásmozgalmi vezetők iránti tisztelete miatt nyerte el. A falusi kovács és a tanítónő fia – szüleihez hasonlóan – korán bekapcsolódott a munkásmozgalmába, és tizenkilenc éves korában helyettes falusi tanítói szerződését félredobva két éves svájci „emigrációba” indult. Itt azután megtelt a feje a kor divatos – anarchista, marxista és szindikalista – eszméivel, néhány hónapig a genfi egyetemen még Pareto előadásait is látogatta. Több mint negyven kötetes életművében azonban nyoma sincs annak, hogy sokfelől összehordott ismereteit akár csak közepes szintű intellektuális rendszerré vagy gondolkodási modellé eszkábálta volna. Lássunk egy magvasnak tűnő gondolatmenetet a „Ducétól”:

„Az én szememben a tömeg, amíg nincs megszervezve, csak annyi, mint egy juhnyáj. Összefogásához mítoszokra van szükség. A misztikus és a politikai elem egyensúlyban tartja egymást. Egyik a másik nélkül szárazzá válik, a másik az egyik nélkül elszáll a zászló lobogásában. És ugyanakkor mégis marad bennem valami idegenkedés a tömegekkel szemben, aminőt a költő érez az anyag iránt, amelyet feldolgoz. Vajon a szobrász nem zúzza-e össze dühében a márványt, mert úgy találja, hogy nem az lett belőle a kezében, aminek első látomásaiban megálmodta? És az én esetemben még az is előfordul, hogy az anyag fellázad a szobrász ellen! [sic]” Megjelenik itt Sorel miszticizmusa, Pareto elitelmélete, Malatesta türelmetlensége, sőt, valamelyes esztétikai minőség elérésére irányuló törekvés is – amely persze olcsó zsurnalisztikába fullad –, csak éppen semmi értelme nincs az egésznek. Mégis értelmezhető, mégpedig egy végtelenül destruktív személyiség pszichiátriai láttelekeként.

– Micsoda szemfényvesztés! – mondhatná valaki. Direkt kiválasztják a negyven kötetből azt a részt, amelyben van egy kis logikai zavar. Nos hát, ha figyelmesebben elolvassák a tanulmány többi Mussolini-szövegét, azokban is találnak gondolati szakadékokat, amelyek a doktriner elme működésének következményei. Ez a mechanizmus ugyanis olyan, mint a négyszögletes kerék: a nyilvánvaló képtelenségek felett egyszerűen átzuhan. Másfelől e jellemző idézetet nem én választottam, hanem maga a „Duce”, amikor Ludwig német újságírónak adott interjúsorozatában effajta eszme-futtatást tartott szükségesnek kifejtetni, mint olyat, amely önnön lényegét fénykoszorúba vonja, hogy szájtátva csodálhassa az egész világ. Bizonyára a magnó bekapcsolása előtt hosszasan eltöprengett, és gondosan fogalmazgatta a kinyilatkoztatását.

Mindenesetre 1904-től a Svájc-ból Olaszországba visszatért Mussolini elvtárs egyre tekintélyesebb szocialista lapok szerkesztőjeként növekvő hevülettel érvelt a társadalmi forradalom szükségessége mellett, amely általános sztrájkokkal venné kezdetét és a termelési eszközök kisajátításával érné el tetőpontját. E harc egészen 1914-ig tartott, amikor is Mussolini addig kérlelhetetlennek tűnő pacifizmusát – amellyel a háborúba való belépést ellenezte, hogy a munkásosztály erőit a forradalom kivívására összpontosíthassa – egy látványos hátraszaltóval militáns hazafiasságra cserélte. Pálfordulása egybeesett azzal a tragikus szakadással, amikor a szociális haladás erőivel szemben a nemzeti megújulás programját szélsőségesen konzervatív csoportok sajátították ki. Egy percig sem habozott, hogy csatlakozzon hozzájuk, hiszen hatalmi törekvéseinek érvényesülését – már csak lelki alkata alapján is – így látta biztosnak.

„Mussolini gondolatai egy olyan emberéi voltak, akinek szemében az elméleti rendszerek önmagukban nem képviseltek értéket – írja Ormos Mária, a „Duce” életútjának kiváló ismerője. – Mussolini rendszer- és intellektualizmusellenessége nemcsak azt tette lehetetlenné, hogy ő maga valaha is kerek koncepciót alkosson, de sajátos módon azt is, hogy valaha akár csak önmagának is megfogalmazza, miben is áll gyakorlatilag az az »ügy«, amelyért egyébként szüntelenül harcolt. Ez az »ügy« folyamatosan módosul, s Mussolini számára – már-már úgy tűnik – elsősorban az volt a fontos, hogy legyen ilyen ügy. Mussolini személyiségének egyik legerősebb vonása, a rendkívüli becsvágy, kora gyermekkorától kezdve lépten-nyomon megnyilvánult. Minduntalan megmutatkozott az is, hogy Mussolini kénytelen becsvágyát kifelé fordítani, mert mihamarabb introverzióra kényszerült – akár mert a helyzet semmiképpen sem tette lehetővé, hogy excelláljon, akár mert átmenetileg nem égette valami »nagy« feladat a lelkét –, elkezdett mérhetetlenül unatkozni, utálkozni, gyötrődni. Melankolikus hullámai és nosztalgikus kitörései voltak, menekülésre, szökésre, utazásra, sőt még az örületre is gondolt. Kétségtelenül nem volt képes magára maradni azzal a szorongó, bizalmatlan, társtalan valakivel, aki a cselekvési lehetőség nélkül maradt Mussolini volt; félt tőle, igyekezett eltemetni a világ számára megalkotott »superuomo« (Übermensch, szuperember) figurája alatt. Kettős értelemben is szüksége volt tehát valamilyen »ügyre«, amely ettől a Mussolinótól megmentheti: szüksége volt rá, mint az önfeledés lehetőségére és egyúttal, mint arra a valamire, amibe becsvágya beköltözhet, és ami által értelmet nyer. Az »ügy« végső soron sokkal inkább volt maga Mussolini, mint bármi más.

Mindez nem azt jelenti, hogy nem létezett az ügy, vagy – inkább – hogy nem léteztek az egymást váltó ügyek. Léteztek, hiszen egy ember minden ideje, idege, energiája rájuk irányult. Csak éppen tartalmukat tekintve soha nem voltak annyira fontosak, hogy valaha is pontosan meg lehetett volna mondani, mit is jelentenek, és így soha nem lehettek annyira lényegesek sem, hogy ne legyenek felcserélhetőek. ...

Az I. világháború kirobbantása után ez az ember körülnézett, és azt látta, hogy a világ megmozdult; megmozdult Olaszország, megmozdult az olasz értelmiség, ő pedig a szocialista párt foglyaként »kimarad a történelemből«. Megjelent egy olyan aktuális ügy, amellyel együttértett, és attól félt, hogy ha ezt nem karolja fel azonnal, úgy egy nem aktuális kérdéssel megragadva álmódzóvá válik. »Itt és most« kellett döntenie, s ez a döntés – megint csak nem lett volna Mussolini, ha nem így történik – kizárólag az »itt

és mostra« irányult. Elkerülte a dolgok mélyebb értelmét, nem elemezte a döntés távolabbi következményeit, nem foglalkozott a nemzeti és szociális forradalom összekapcsolásának követelményeivel. A döntés felületessége előrevetítette annak árnyékát, hogy Mussolini a nemzeti eszme foglya lesz, s az általa egyelőre még gyakran emlegetett »forradalom« a mindenkori körülmények és a Mussolini számára nyíló lehetőségek függvényévé válik.”

De kiket is képviselt B. A. A. Mussolini, az ember, aki oly nagy erőt tudott mutatni, mikor „szobrászként” felemelte kalapácsát, vésőjét, hogy lesújtson vele, de nem a mészköre, dioritra vagy márványra, hanem az emberek élő húsára, lüktető agyára, dobogó szívére. Kinek a harcát vívta, és kinek az elismerését érdemelte ki a legrémisztőbb aljasságokkal megkonstruált „művével”?

„Mussolini mindenkiről és mindenkihez szólt, de lelkében senki mást nem képviselt, csakis az »ügyet« – írja Ormos Mária. – Ez tette nyitottá s alkalmassá a szinte végtelennek tűnő taktikai kombinációkra. Most éppoly gátlástalanul lépett fel a fasiszta nemzeti ügyért, mint ahogy egykor a szocialista forradalomra készült. Formulák, elvek és eszközök tekintetében éppúgy nem feszélyezte magát, mint korábban, s ugyanúgy kész volt minden támadásra az »élet szentsége«, az »egyen« és az egyéni szabadság ellen.

A szocialista és a fasiszta Mussolini ugyanaz az ember volt, csak az »ügy« módosult, amelyre életét és karrierjét feltette. Ámde az új ügy hasonlított annyiban a régire, hogy sem az egyiknek, sem a másiknak nem volt számára kifejezhető célja. Maga Mussolini – mindkettőnek a hirdetője – a mozgást jelentette, egy olyan futó mozgását, aki a célt soha nem pillantja meg, s nem is ismeri. A mozgás önmagát gyorsítja fel, önmagáért történik, s önmagába tér vissza.

Ha Mussolini személyisége köthető is egyfajta sajátos olasz kispolgárisághoz, a mussolinizmus mint szellemi jelenség és mint politikai siker, ennél lényegesen többet látszik kifejezni. Hogy miképp határozzuk meg társadalmilag magát Mussolinit, az erősen függ a kiindulóponttól, ahonnan vizsgálódásunkat elkezdjük. Bizonyára igazuk van azoknak, akik Mussolini szemléletének alakulásában Milánó erős hatását hangsúlyozzák, s úgy vélik, az ipar és a technika vonzásába került, és hogy szemléletére alaposan rányomta bélyegét a fejlődéstől elbűvölt, felfelé kapaszkodó városi kispolgárság is. Aligha lehet azonban eltekinteni a személyiség mélyén lapuló családi-, gyermek- és ifjúkori gyökerektől és élményektől. Mussoliniból mindenképp az az ember is szól, aki egy gyökértelenedő családba született, serdülőként elfordult az apai mesterember életformától, s valamivel utóbb mindenáron meg akarta haladni a falusi tanító létformáját is. Csakhogy a képzettsége által kijelölt irányból nem sikerült betörnie a magasabb szellemi világba. Mussolini a falusi tehetetlenségből és léttelenségből indult, de a városba nem érhetett el; bár onnan erős ösztönzéseket is kapott, voltaképpen »lekéste a csatlakozást«. A városba betagozódni már nem tudott, mert az életét nem kezdhette előlről, új iskolát nem végezhetett el. Már nem lehetett sem mérnök, sem pilóta. Már csak újságíró lehetett és politikus, aki saját felemelkedési vágyát az egész nemzetre vetíti ki. Ebben kifejezhette mind a nagyipar vonzásába került, technicizálódó kisember ámulatát, mind a társadalom perifériájára szorult és téttelenségtől szenvedő, »általános műveltséggel« rendelkező, vagyis képzetlen kisember cselekvésvágyát. A formát, amelyben Mussolini és egy társadalmi réteg cselekvéskényszerszerűsége megjelent, a nagyipar, a fejlődő, győzedelmeskedő, kiteljesedő város nyújtotta, olyasvalami, ami tulajdonképpen örökre titok maradt mind Mussolini, mind a hozzá hasonlóan képzetlen falusi és városi kispolgár számára, lett legyen akár tanító, akár kisvendéglős, szatócs vagy hivatalnok. Mussolini társadalmi személyisége – véleményem szerint – egy elég széles réteg lelkivilágának felelt meg. Kifejezte az ipari fejlődésben hoppon maradtak aktivizálódási vágyát, de közvetve egyúttal azok lelkiállapotát is, akik a nagy körforgásba bekerülve felfelé kapaszkodtak, és a világ minden kincséért sem akartak kimaradni a sodrásból.”

Mussolini tehát nem kérlelhetetlen következetességű, erős férfiú, hanem gyáva megalkuvó volt. Jellem és eszmék híján próteuszi alkalmazkodóképességről tett tanúbizonyságot, hogy egyetlen célját, a hatalom megragadását elérje. Kilenc esztendő után kimozdíthatatlanul trónolt Olaszország felett, gyönyörködve a – parancsára felvonulási úttá egyengetett római műemlékeken masírozó – feketeingeseiben és az eltiport – forradalmi és civilizációs hagyományaiban végtelenül megalázott – nemzet jajkiáltásaiban. Mit kezdett, mit kezdhettek hát korlátlan hatalmával?

1931 januárjában Mussolini, a diktátor a tükör előtt állt és kegyesen mosolygott saját magára. De hiszen ő mindent megmondott már kilenc évvel ezelőtt: „A demokrácia azt hitte, értékessé vált a tömegek előtt, és nem értette meg, hogy a néptömegek megvetik azokat, akiknek nincs bátorságuk annak lenni, aminek lenniük kellene. A demokrácia megfosztotta a nép életét a stílustól, azaz a magatartási vonaltól, a színtől, az erőtől, a pittoreszktől, a váratlantól, a misztikumtól; egészében véve mindattól, ami a sokaság lelkében számít. Mi a lanton megszólaltatunk minden húrt: az erőszaktól a vallásig, a

művészettől a politikáig. Politikusok vagyunk, és harcosok vagyunk.

Történeti aspektusból nézve talán a Kelet és a Nyugat harcáról van szó, a füstölgő, kaotikus belenyugvó Kelet és közöttünk, nyugati nép között, akik nem engedjük meg magunkat szélsőségekbe ragadni a metafizika szárnyai által, akik a konkrét, akik a kemény realitásokra vagyunk szomjasak. És így, jól kormányozva a nemzetet, dicső sorsa felé irányítva, összebékítve az osztályok érdekeit anélkül, hogy egyesek gyűlöletét és mások önzését szítanánk, saját tavunkká téve a Földközi-tengert, vagyis együtt menetelve azokkal, akik a Földközi-tenger térségében élnek és kiűzve onnan a parazitákat, türelmesen eleget téve ennek a küklopszi méretű műnek, valóban meg fogjuk nyitni az olasz történelem grandiózus szakaszát [sic]."

Miképp majd megnyitni véli Etiópiában, Guadalajaránál, de különösen az Egyiptom elleni támadással, amelynek összeomlása azonban nem az új diadalmas korszak eljövételét, hanem Olaszországnak a diktátor által előidézett, elkerülhetetlen katasztrófáját vetíti előre....

Délibáb

Petőfi Sándor: Az országgyűléshez

Sokat beszéltek, szépet is beszéltek,
Jót is, de ebből a hon még nem él meg,
Mert nincs rendében eljárások,
Ti a dolog végébe kaptatok,
És így tevétek már régóta mindig;
Látják, kik a multat végigtekintik.
Ki képzél olyan templomépitőt,
Ki a tornyot csinálja meg előbb?
És azt a levegőbe tolja, hogy
Ott fönny maradjon, míg majd valahogy
Alája rakja szépen a falat,
S legeslegvégül jőne az alap.
Ti vagytok ilyen mesteremberek,
Ezért ad a hon nektek kenyeret,
Ezért fizet szívének vérivel!
Jobbat tesz, aki semmit sem mivel.
Időt, erőt eltékoztok, és ha
Sükert mutattok is föl néha-néha,
Csak olyan az, mint hogyha engemet
A szomjuság bánt, s adnak víz helyett
Ételt, s talán még épen olyan ételt,
Mitől szomjúságom csak jobban éget.
Ha ez siker, ha ez jótétemény:
Elmémet a bölcsőben hagytam én.
Hiába minden szép és jó beszéd,
Ha meg nem fogjátok az elejét,
Ha a kezdetnél el nem kezditek...
Sajtószabadságot szereztek.
Sajtószabadságot, csak ezt ide!
Ez oly nagy, oly mindenható ige
A nemzetben, mint az isten „legyen”-je,

Amellyel egy mindenséget teremte.
Hol ez nincs meg, bár másképp mindenek
Eláradó bőségben termenek,
S bár az utósó szolga és a pór
Zsebébül aranyat marokkal szór:
Azon nemzetnek még sincs semmije,
Azon nemzetnek koldus a neve.
S hol ez megvan, bár rongyban jár a nép,
Nyomorg, tengődik mindenfélekep:
Azon nemzet gazdag végtelenül,
Mert a jövődőt bírja örökül.
Haladni vágyunk; de haladhatunk?
Én istenem, milyen golyhók vagyunk!
Lábunk szabad, de a szemünk bekötve,
Hová megyünk?... meglássátok, gödörbe.
Szemünk bekötve, fogva szellemünk,
Az égbe szállnánk, s nem röpülhetünk,
A szellem rab, s a ronda légből fül,
Mely dögvészes már önnön átkitúl.
A szellem rab; mint a hitvány kutyát,
A ház végére láncba szoriták,
S láncát harapva tördeli fogát,
Amellyel védni tudná a hazát...
A szellem rab, s mi fönn tartjuk nyakunkat,
S szabad nemzetnek csúfoljuk magunkat!
Szolgák vagyunk, rabszolgánál szolgábbak
Megvetésére a kerek világnak!

Pest, 1848. február

Petőfi Sándor: Előszó

(az Összes költemények 1847-es kiadása elé)

A mai nap reám nézve ünnepélyes nap. Ma – január 1. 1847. – múltam huszonnégy éves és lettem eszerint nagykorúvá. Szokásom volt eddig minden új évben (annyival inkább, minthogy az egyszersmind születésem napja is) az elmúlt esztendőt még egyszer átélni emlékezetben; ma azonban nemcsak a legközelebbi évet gondoltam vissza, hanem egész életemet s különösen írói pályámat. Talán, nem lesz éppen helyén kívül, ha előbeszédül összes költeményeimhez, melyeket éppen most bocsátok sajtó alá, leírom elmélkedésemet azon életszakomról, melyben a tisztelt közönséggel összeköttetésben lenni van szerencsém; leírom pedig azon őszinteséggel, mely e hipokrita világban annyinak visszatetsző! mivel én azonban nem igen törődöm. Hogysem tíz barátot szerezzek képmutatással, inkább szerzek őszinteséggel száz ellenséget. Oh előttem nagybecsű az őszinteség, mert ez jó angyalom ajándéka; bölcsőmben tette pólyának, s én elviszem koporsómba szemfedőnek...

Irodalmunkban a kritika s a közönség véleménye egymástól annyira különböző tán még egy írórul sem volt, mint rólam. A közönség nagy része határozottan mellettem, a kritikusok nagy része határozottan ellenem van. Máskor is, ma is hosszan fontolgattam: melyiknek van már igaza? s máskor is, ma is abban állapodtam meg, hogy a közönségnek. A közönség – az olvasót értem, nem a színházit, a nézőt, mely kettő közt nagy a különbség – mondom: az olvasó közönség félreismerhet, mellőzhet valakit egy és más oknak következtében, de akit figyelemre méltat, akit megkedvel, az azt, ha nem egyenlő mértékben is,

de mindig megérdemli ... ha csak az egész kor nem egészen ferde ízlésű; mit a mostaniról kétség kívül nem tehetni föl.

Ezelőtt csak egy évvel is, megvallom, nagyon nehezemre estek az (önmagok által úgy nevezett) kritikusok. Sok keserű órát szereztek nekem. De most már, hála istennek, ki vagyok e gyöngeségből gyógyulva, s jóízűn tudok mosolyogni, ha látom ezen új Titánokat, mint erőködnek reám Ossát és Peliont hajigálni. Sőt mindegyik egy-egy Jupiternek képzelet magát, kinek szemhunyorítására megrendül az Olymp ... megbillentik ezen Jupiterculusok az ő copfjaikat, de az Olymp nem rendül meg.

És miért ezen élethalál háború ellenem? mert, hidd el, tisztelt olvasó, hogy szándékok nem csekélyebb, mint engemet megsemmisíteni. Én tudom, miért, de a közönség nem tudja, és nem is fogja, általam legalább, megtudni. Sorra el tudnám számlálni mindazon ocsmány indokokat, melyekből ellenem síkra szállnak, a tiszta jóakarát sisakját téve fejökre; de én nem rántom le a sisakot rólok, nehogy az olvasó elundorodjék azon szennyos pofáktól, melyek e ragyogó hadiöltözet alatt vigyorognak. Különben is ezt vagy amazt, csak azt veszem: mit mondanak, mit állítanak? s erre van egypár észrevételem, mert állításaik részint gazok, részint hamisak. – Azt nem teszem, hogy költészetem becsét védelmezem, mert vagy szorultak erre verseim vagy nem; ha rászorultak, úgy hiábavaló, ha pedig nem, úgy fölösleges a védelem... aztán meg őszinteségem és önérzetem van, de hogy szerénytelenségem volna, azt tagadom. Tehát csak négy vádjokat említek, mely különben is a leggyakoribb, tudniillik, hogy költeményeimben rossz rím, rossz mérték, szaggatottság és aljasság van.

Ezen uraknak a magyar rímről és mértékről fogalmuk sincs. Ők a magyar versekben latin metrumot, és német kadenciát keresnek, s ez az én költeményeimben nincs, az igaz, de nem is akartam, hogy szorosan legyen. A magyar mérték és rím még nincs meghatározva; ez még ezután fog, ha fog, kifejlődni és meghatározatni, eszerint róla nekem sincs tudatom, de van sejtésem... az ösztön vezet, s ahol ők engem rím és mérték dolgában a legnagyobb hanyagsággal vádolnak, talán éppen ott járok legközelebb a tökéleteshez, az igazi magyar versformához.

Ami költeményeimben az aljasságot illeti, az ellen ünnepeles óvást teszek. Ez alávaló rágalom. Bátran ki merem lelkiesméretem ítélőszéke előtt mondani, hogy nálam nemesebb gondolkozású és érzésű embert nem ismerek, s én mindig úgy írtam és írok, amint gondolkodtam és éreztem. Mindig fáj e vád, mert ennek éreztem legjobban méltánytalan voltát. Ha néhol egyes kifejezésekre s a tárgyra nézve szabadabb vagyok másoknál, ez onnan van, mert énszerintem a költészet nem nagyúri szalon, hová csak fölpipezve, fényes csizmákban járnak, hanem szentegyház, melybe bocskorban, sőt mezítláb is beléphetni.

Végre, hogy bennem szaggatottság van, az, fájdalom, való; de nem csoda. Nekem nem adta isten a sorsot, hogy kellemes ligetben csalogánydal, lombuszogás és patakcsörgés közé vegyítsem énekemet a csendes boldogság- vagy csendes fájdalomról. Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csataterén; régi szép napok holtteste, meggyilkolt remények halálhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s csalódások boszorkánysípításai között dalol féltérbolyodottan műzsám, mint az elátkozott királyleány az operenciás tenger szigetében, melyet vadállatok és szörnyetegek őriznek. – Aztán e szaggatottság nem is egészen az én hibám, hanem a századé. Minden nemzet, minden család, sőt minden ember meghasonlott önmagával. Az emberiség a középkor óta nagyot nőtt, s még mindig a középkori öltözet van rajta, imitt-amott megfoltozva és kibővítve ugyan; de ő mindazáltal más ruhát kíván, mert ez így is szűk neki, mert szorítja keblét, hogy alig vehet lélekzetet, s aztán szégyenli is magát, hogy ifjú léte gyermeke ruhát kell viselnie. Így van az emberiség szégyen és szorultság között; kívül csendes, csak egy kissé halványabb a szokottnál, de belül annál inkább háborog, mint a vulkán, melynek közel van kitörése. Ilyen e század, s lehetek-e én másforma? én, századom hú gyermeke!

Kosztolányi Dezső: Petőfi Sándorka

1

Szarvasgombát eszik a császár szilveszteri vacsoráján, pástétomot, egy fürt aszúszőlőt, mely új tartományából érkezett, a velencei királyságból.

Rajnai bor kortyaival öblíti le.

Fülleteg gőzök borítják agyvelejét. Lám, arca kiszínesedik, semmitmondó szeme atyásan lágyul a mámor nyirkos könnyburkától.

Így elégedetten gondol arra, ami történt. Veje, az ördögi tuskó nem él többé. Tavaly ilyenkor még élt, igaz, fogoly volt, túl a tengeren, sziklák, törpe gumifák közt. Mégis jobb, hogy elpusztult. Azt mondják, utóbb sokat szenvedett, hányt, lesóványodott. Gyomrát, mely el akarta nyelni az egész világot, fölfalta a rák.

Isten megbüntette őt. Mi rosszat hozhat az új év, hogyha ezt hozta az ó?

Franzl bécsi bérkocsisok kedélyes nyelvjárásán beszél. Ezen is gondolkodik. Tizenegy felé átmegy kíséretével az üveges folyosón, kipillant a schönbrunni parkra, s akkor ilyenképp dűnnyög:

– Apóka aludni megy. Ti is aludjatok népecskék, németek, magyarok, olaszok, illírek. Apóka szigorú, de jószágos.

2

Ötágú ezüst gyertyatartó lobog az íróasztalon. Két karcsú pohárban a puncs sárga maradéka.

Mély karosszékekben ül valaki, akinek nem látni az arcát. Csak vitatkozó kezét.

Az íróasztalnál Portella hercege, Metternich Kelemen, a kancellár. Kemény, fiatalos arcél. Erőszakos áll. Keskeny jégszáj. Remek római orr. Csigás haj.

Azzal, akinek nem látni az arcát, vitatkozik, franciául. Hadonászik a kezével, melynek árnyképe röpköd a falon. Kacag ünnepi, rumos hevületben, alig érteni szavát.

– Így kell tartanom őket – és mutatja szellemes taglejtéssel, melyen érzik, hogy az, aki tartja, erős, de az, akit tart, talán még erősebb, s egymásra találtak, mint oroszlánszelídítő és oroszlán. – Az idén a veronai kongresszus. Most már rend van – mondja –, rend lesz – és még egyszer –, rend lesz.

3

Hull a hó.

Délután óta hull mindenütt. Bécsi utcákra, krakkói duplafedelű tetőkre, prágai aranyházakra, ofenpesthi hajóhídra, májlánci székesegyházra, az egész hatalmas összbirodalomra.

Órsők cirkálnak, északtól délig, kelettől nyugatig. A Riva degli Schiavonin vasas-németek zörögnek, magas sipkával, nyurga szuronnyal. Bekukkantanak könyökutcákba, csapszékekbe, magánlakásokba. A tengert is megmotozzák.

Minden fehér. Spielberg is fehér. Kufstein is fehér.

– Jaj – ordítanak a katonai börtönök, ezer nyelven –, jaj – sír a lánc, ezer hangon –, jaj – zokog a szív ezer bánattal.

4

Stefi gróf harmincegy éves.

Nemrégiben érkezett a görög s kisázsiai partokról, de csak rövid időre, újév tavaszán továbbutazik Wesselényivel a művelt Nyugatra, hogy a magyart pallérozza.

Lecsapott kürtőkalapban, felleghajtó köpenyben, kalandos nyakkendő-csokorral ballag a Hatvani utcán egy mágnással, aki prémes bundájába burkolózik. Angolul csevegnek.

Ő azonban a szót hirtelen honi nyelvre fordítja, melyet töredezve ejt még, mondatait erős neologizmusokkal vegyíti, minthogy híve annak a széphalmi Kazinczy Ferencnek is, aki hét évig raboskodott a császári börtönökben.

– 1822. december 31. – szól morcolva bozontos szemöldökét – azt hiszem, nevezetes dátum lesz számunkra. Ma nyújtanám át a lóversenyről szóló tervezetemet, mely, remélem, Nemzetiségünk üdvére váland. Talán valóban új év kezdődik.

5

Innen látni, hogy beamteréknál tündöklük a tükör.

Az év utolsó napján meggyújtották a karácsonyfát, fenyőgallyain trombitás angyalkák ringatódznak, a kandallóban parázs ég, bécsi virágfüstölő illata száll a langy levegőn, mindenkit arra oktatva, hogy béke és boldogság a jutalma az államrend buzgó őrének, aki mellesleg spion is, rendőrségi besúgó.

Amott csak egy gyertya. Hájjas kalmár, hálósüvegben hortyog dagadó dunyhái közt. Széplelkű nője Schillernek, a nemrég elhunyt fiatal, német poétának verseit olvassa.

Néhány ifjú jurátus halad az utcán, élénken vitatkozva.

– Hallgassatok – szól az egyik ijedten, mert fekete-sárga faköponyeg elé értek.

Ebbe bújt el a vihar elől a dragonyoskatona, valami cseh vagy morva, akinek pisze orra kivöröslik a hóhullásba.

6

Messze-messze még kunyhók, vityillók, halászkalibák. Majd csönd, fehérség, pusztaság. Lelketlen, lapos, unalmas.

Valahol a szalontai parasztházban ötéves kisfiú alszik, halovány, koraérett agg szüleinek reménye. Arany Jánoska, valahol az igrici kunyhóban, nagyapóéknál, másik ötéves árva fiú, Tompa Misike.

Itt meleg sziget, düledező, nagyon elhanyagolt udvarház. Öregurak pipáznak, boroznak, rossz pénzről, új

háborúról beszélgetnek. Ötödét sem éri a régi pénz, tavasszal meg, azt mondják, a taliánokkal verekszünk. Törökverő rozsdás kard a szögön.

Nénike félreteszi *Pokolkői Vendel* érdekfeszítő történetét.

Nyájas társaság, fiatal emberek, gyerekek. Olajlámpa aranyozza be őket, pipafüstön át. Nemes kisasszonyok ólmot öntenek, mutatják a figurát:

– Svalizsér – hahotáznak –, svalizsér megint, mindig svalizsér.

7

Sömjék, tócsák befagytak, keréknyom sincs, mindent beföd a hó subája.

Távol puska durran. Farkasra lóttek, piros vér csöpög a fehér hóra.

Árnyék vagy kísértet, de lovas vágat át a riadt csöndön, ideges paripán. Fölötte varjú károg.

Szélmalom áll, fagyott szárnyal, bénultan, mint óriási madár, mely nyáron kereng, az arany levegőben délibábok után repül.

A kiskőrösi pusztaság ez, melyen csak ákácok tengenek hónyomta fővel, kocsmaablak vöröslik, meg a bakter rekedt hangja szól:

Tizenkettőt ütött az óra.

8

Csecsemő mozog az ágyon lilapiros arccal.

Tüdejébe most nyilall az idegen levegő, erőszakosan, fájdalmasan, akár a kés. Mélyet lélegzik, hosszú, éles jajgatása elnyúlik az éjszakában.

Jaj, honnan, hová és miért? Micsoda meglepetés érkezni sehonnan és lenni valahol, ocsúdni az életre, búbos kemence melegét, kunyhó földszagát, kamillatea ízét, fényt érezni, és tudattalanul, de először sejteni valamicskét abból, hogy vagyunk.

Vad csodálkozás az arcocskán, nem nagyobb, mint lesz valamikor, a haláltusakor. Örökkévalóság kis utasa, végtelen vándora, rövid időre megállapodik itt.

– Fiú – kiáltják át a félméteres hangfogó havon a szomszédoknak, akik még ébren vannak.

9

Makovinyi borbély háza a két templomra néző csöpp ablakaival. Petrovics István a bérlője.

Leska Istvánné, a pap felesége, ihol jön a térdigérő havon, kendőt kanyarintva nyakára, belép a kunyhóba, rázza magáról a pihéket. Üstben vizet forralnak. A jobb szobában, mely öt lépés hosszú és széles, a köpcös mézáros táncol örömeiben. Balra az anya, zilált, sűrű hajával, halotthaloványan.

A papné véznácskának tartja a fiút, arra kéri az apját, még aznap kereszteltesse meg.

De ő látja, hogy az újszülött fején fekete haj van, hallja önérzetes haragját, mosolyogva nézi, mily erővel löki ki két öklét, melyet aztán a magzatok mozdulatával a halántékához szorít, komolyan.

– Ó – csillapítják tréfásan –, ó – gügyögnek mindnyájan –, ó.

Künn a fürgeteg. Szétszaggat eget, földet, időt.

10

Körülülük a csecsemőt, bámulják, egymásnak suttognak:

- Haragos – mondja az apa.
- Szelíd – mondja az anya.
- A szeme fekete – mondja a bakter, ki pálinkával élteti.
- A szeme kék – mondja a kisbéres, ki a konyhában ólálkodik.
- Gyenge – mondja a bába.
- Erős – mondja a papné.

A kisdéd mintha forgolódnék.

– Ni – mondják egymás után –, a szalmát nézi, a padkát nézi, a vizet nézi, a bort nézi, az arcunk nézi, az éjszakát nézi, a fényt nézi.

Cihelődnek a vendégek. Szülők magukra maradnak, övele.

- Vidám – mondja az apja.
- Szomorú – mondja az anyja.

Két ember áll az utcán.

- Szegény lesz – mondja a bakter.
- Gazdag lesz – mondja a kisbéres.

Künn a kapu előtt a két asszony.

- Nem sokáig él, meglátja – mondja a bába.
- Sokáig él, meglátja – mondja a papné, és a tomboló égre tekint.

11

Miért némul el egyszerre a nemes kisasszony, és miért bámulja oly révedten a téli esték merev képét, és miért tekint ki a pusztára, melyet mozgat valami fenn vagy lenn vagy belül?

És miért szólal meg ismét az elhallgató jurátus?

És miért fintorog álmában a beamter?

És miért villan fel a gróf elkomorodó szeme?

És miért ujjonganak a katonai börtönök, és miért kacagnak a láncok, és kiugorva hideg ágyakból, sötét rácsok felé botorkálva, miért meresztik tágra nem látó szemüket a rabok?

És miért néz a kancellár a csonkig égett gyertyákra, melyek alig észrevehetően föllobognak?

És a császár miért fordul hirtelenül jobb oldaláról a bal oldalára?

12

Mindez összeolvad egyetlen titokká, elvegyül a szilveszteri rémekkel, álmokkal. Újév áldott hajnala percen.

Alszik mindenki, császár, kancellár, gróf, beamter, jurátus, nemes kisasszony, s belefáradva dacos sírásába, édesdeden szunnyad a kisdéd is, aki megszületett, és minden érlökésére nő, csodálatosan, csodává épül.

Lélegzése már olyan, mint az életé, s benne van a világ.

(1923)

Szép Ernő: Petőfi

Adynkkal jó egynéhány esztendeig barátkozhattam.

Láttam Ady Endrét italtól, altatóktól mérgezetten, láttam Őt akkor, mikor leütötte a betegség, láttam kenyérkeresetében, reá diktált vezércikken gyötrődve a szerkesztőségben, és láttam néhány hajnalon a kávéház sarkába húzódva a verscsinálásban eltorzult arccal.

Láttam Ady Endrét nyomorultnak, csúnyának, rossz idegállapotaiban elviselhetetlennek.

Egyszer azt hallottam Tőle:

– Rettenetes azt a zsenit elszenvednem, aki bennem lakik.

Mindjárt Petőfiről beszélek. Avval akarok elébb elszámolni, ami tanulságom a zsenivel való személyes kapcsolat alatt kerekedett.

Ha abban az időben, amikor egy szerkesztőségben, meg egy kocsmában ültem Ady Endrével, és a betegágya szélén kuporogtam, abban az időben, ha azután otthon az új versét elolvastam az újságban, meg ha a könyvét kinyitottam, elfelejtettem azt a boldogtalan, gyámoltalan kínos embert: egy félelmetes és csábos démon ejtett a hatalmába, mesés hős parancsolt rám csodálatot és rajongást, egy eszményi szerelmes férfi bűvölt meg, annak a forróságot, álmot, végzetet ömlesztő, fényes, sötét szemébe bámultam.

Láttam és tapasztalhattam személyes életében, pusztulásában; nem a finnyás, nyűgös Princesszás cigarettától fakó szavát hallom ma, hanem hallom egy próféta villámos, felleges zengedelmét, egy Rhadamesnél erősebb és hódítóbb szerelmesnek trombitás énekét, és azt látom, azt a szép Pán-arcot, amely bronznál, márványnál ünneplibben mosolyog, gőgjében, fájdalomában és ihletében örökké fiatalon.

Megálljunk csak. Vajon nem ezért kell-e szemmeresztve, szájtátva tisztelni a halhatatlant, ezért, hogy ilyen esendő, hibás, pecsétes ember ő is, mégis mit ad, mit tud, micsoda titokzat, micsoda tündérség tanyázik a közönséges emberi foglalatban. És az, hogy ő is éppen úgy eszik vagy éhezik, mint a senkiember, hogy éppen úgy iszkol az autó előtt, hogy el ne üssék, hogy ugyanazén forma termetet és ábrázatot viseli, mint mink, ez valami sejtelmet adhat nekünk, hogy ennek értelme, célja van talán: ez minden emberi lénynek rangemelését ad, mindnyájunkat, akik a halhatatlansághoz hasonlítunk, beprotegal ő a magasságokba, és minden emberi pondrót jogosít és kötelez ez arra, hogy a fejét emelgesse a csillagzat légköréből egy-egy lélegzetre valót szippantani, s fülelni a végtelenségből felénk osonó sugalmakat.

Petőfi.

Tudom, ha akarom, annak a vézna fiatalnak az ágáló ádamcsutkáját, a gyerekes haragjait, izgágaságait, gyarlóságát. Nem, ha akarom, se tudom, mert azon nyomban elfelejtettem, ha eszméletembe kapom ezt a nevet, nem hiszem, mert unom is, hogy akármilyen földit tudjak felőle.

Petőfi Sándor.

Lehetne vajon Petőfi Sándornak más neve, mint Petőfi Sándor? Próbáljon valaki más nevet kitalálni Petőfi Sándornak.

Ez a név olybá villan a szemembe s olybá pendül a fülemben, mint valami Petőfi-versnek a címe.

Nem úgy szól hozzám ez a név, mintha apa, meg anya, meg a pap adták volna. Úgy szól a Petőfi Sándor neve, akár mese felett lebegne, akár a föld népe költötte volna száz meg száz esztendőnek előtte. Mint a rózsának a rózsza nedvet adták az emberek, és a csók nevet adták a csóknak.

Meg úgy szól, akár ha azt mondom: délibáb. Petőfi Sándor.

Lehetett volna vajon Petőfi Sándor kis tömzsi fiatalember? Azt hiszem, nem. S nem lehetett volna Ő valami nagy behemót alakzat. S nem lehetett volna kopasz? Hiszen kopasz ifjú is épp elég akad. Nem, ez mind nem volna Petőfi. Az a lenge soványság, a forradalmas hajzat, az a magyar bajuszka, meg a franciás kis kecskeszakáll, az olyan Petőfi, hogy másformát elfogadni nem is lehet. Olyan az arculata, habitusa, mint a neve. Olyan, mint a verse, olyan, mint a lelke, gondolata. Az egyezésnek, egységnek ámulatos fenoménje az, amit Petőfi Sándornak nevezünk. De mikor ámul és mereng az ember Felette, el is halványul és el is enyész a szem előtt szobor és arckép; nincs többé magunkforma halandó Petőfi. Hanem zászló Ő, repeső, szélvésszel hadakozó, soha meg nem nyugható. Láng ő, felszökött láng, az eget nyaldossa.

Úgy van nekünk Petőfink, mint ahogy tavasz van.

El lehet gondolni a március hónapot a *Talpra magyar* nélkül? És a *János vitéz* nélkül emlékezhet-e valaki a gyermekkorára? A diákkorára a nélkül a strófa nélkül, amelyik azt zengi, hogy: „Tiéd vagyok, tied hazám! E szív, e lélek; Kit szeretnélek, ha tégedet Nem szeretnélek?” El lehet az elemista olvasókönyvet képzelni, akiben ne volna ott az *Anyám tyúkja*? Vagy egy szavalókönyvet, amelyikből hiányoznék a *Szeptember végén*? El lehet a memóriánkat képzelni ezek nélkül a versek nélkül?

Magam csudálni tudom, hogy a többi nemzetek fiai, lányai nem szavalgatják a *Szeptember végén*, meg nem idézik egész életükben azt a sort, hogy: „a virágnak megtiltani nem lehet”. Meg hogy süketen, ostobán néznének rám, ha a fejem félrecsapva, édesedett lélekkel azt idézném nekik: „befordultam a konyhára, rágyujtottam a pipára, azaz rágyujtottam volna, hogy ha már nem égett volna”.

Mondják, kérem szeretettel, jut eszükbe tinta, penna, meg férfikéz, amely ezt a négy sort valaha leírta? Nem olyan ez, mintha a mezőn termett volna, mint a pipacs, mintha a szél hozta volna, mintha a pitymallat ejtette volna, mint a harmatot?

Shakespeare felől ezt mondta Petőfi, hogy ő megrabolta a Természetet. Shakespeare már nem mondhatott semmit se Petőfi felől, magam hadd mondok bátran, hogy Petőfi pedig ajándékot hozott a Természetnek: Petőfit. Hiányzott a beszédünkből, az elménkből, a szívünkből, a földről, a levegőből, amit Petőfi Sándor érzett, gondolt és eldalolt. Amit sugárzott, esőzött, melegített.

A Nap süt Petőfiből, a csillagok pillognak Petőfiből, a villámlás vakít Belőle. A teremtés Ő, az élet Ő. Mert nem bámulok nagy embert, művészt Petőfi Sándorban. Ha Mozartot hallgatok, az is természetes, mert ennek a hangzatnak hangzani kell a Földön, ez természetes. Michelangelo szobrai előtt se hódolok az embernek, aki alkotta azokat, inkább imponál a tárlaton valamely igyekvő szobrászművész, aki elfogadható módon faragott meg nekünk egy asszonyfejet. Jászai Marinak sohase gratuláltam, nem csinált semmi dicséreteset, nem az ő érdeme volt, amit művelt, nem fáradt ezredrészt annyit, mint az a kétszáz pengős színészecske, akit addig nyomorgat a főrendező úr, míg azt a szájára bízott tizenöt szót harminc próbán át végre tűrhetően elpapagáolja. Jászai előtt éppen úgy, mint Michelangelo előtt, és Mozartban, és Petőfiben csak az Istent tisztetem, a teremtő Istent, az öröktől-örökkéig álmódó, zseniális Úristent.

(1939)

Ilyés Gyula: Van-e jobboldali és baloldali irodalom?

Rédey Tivadart az irodalmi közvélemény, melynek fonák ítéletei ellen a Nyugat legutóbbi számában is ő maga oly kitűnően síkra szállt, jobboldalinak könyvelte el. Magam, hallomásból tudom, baloldali vagyok. Szép alkalom lenne hát, hogy itt most összemérjük fegyvereinket, ha Rédey cikke olvasásakor nem azt éreztem volna, hogy kilőtték alólam a lovat. Amit ő elmondott, tulajdonképpen nekem kellett volna elmondanom. Hiába nyergelnék át a baloldal legkipróbáltabb érveire, még a vesszőparipákat is kilőtte alólam. Megijedek a jó szándéktól, zavarba hoz, hogy úgy egyetértünk. De hát ilyen minden igazi és jó szándékú vita: az győz, aki előbb kapkodja fel a fegyvereket.

Mindenben igazat adok neki, és megrémülök a gondolattól: csak nem lettem áruló? Vagy ő lett volna áruló? Veszélyes és gyanús, ha a lövészárkok között, a drótakadályok árnyékában két ellenséges katona összeharcol: a szörnyű példa láttán mögöttük itt is, ott is fölbomolhat a fegyelem s a legrettenetesebb dolog, minden hadvezetés legföltettebb titka derülhet ki, az hogy nem is ellenségek s hogy az ellenség nem ott van, ahol eddig sejtették. Még az is kiderülhet, hogy közös ellenségük van.

Nem marad más, minthogy fölszedjem az oly ragyogóan forgatott érveket, melyek most, ő utána csak élesebben hevernek itt a porondon, és azokkal hadakozzam tovább. Tán sikerül nekem is egy kicsit élesíteni rajtuk; mi más lehet a vita célja, minthogy élesíteni a fegyvereket?

Ott folytatom, hát, ahol ő abbahagyta, ameddig elvégezte a nehezebbjét. Nem is ellenem harcolt. A martalócok és komitácsik (az I. vh-ban a Monarchia hadserege ellen harcoló délszláv felkelők – a szerk. megj.) seregét verte szét, akik minden háborúskodásnál megjelennek. A fegyvereket én sem ő ellene próbálom forgatni, hanem az igazság megközelítésére, mely lám mindkettőnknek egyformán kedves. Ha csak egy kicsit is sikerül, meg vagyok győződve, ezt ő is helyesléssel nézi. Szóval kecségtethet, hogy végeredményben mégis én leszek a győztes; a győztes mégis csak az, aki a végén magával viszi a fegyvereket.

Az irodalmat nem lehet úgy jobb- és baloldalra osztani, mint a politikát - mondja Rédey. Elgondolkodtató és vigasztaló, hogy valahányszor ez a földarabolás szóba kerül, jobb- és baloldaliak egyforma eréllyel tagadják, mintha valami gyilkossággal vádolnák őket. Még csak nem is egymásra tolják, hanem egyszerűen eltagadják az egészet; a gyanútlan nézőnek méltán olyan érzése támadhat, mintha összebeszéltek volna, mintha egy különös szektával állna szemben, mely veszekedni veszekszik ugyan, de mindezt magánügynek tekinti, s főlháborodva utasítja vissza, hogy dolgába avatatlanok beleszóljanak. Mindenesetre gyanús, hogy ha közülük valaki hajlamos elismerni, hogy a tetem egy kicsit mintha mégis föl volna darabolva, jobb- és baloldal, sokszor a beismerő legszűkebb kasztja is suba alatt kiközösíti, rámondja, hogy nem is igazi művész az illető, fogalma sincs, mi a költészet, kontár és ripacs, és a legtöbbször ez igaz is. Az irodalom sérthetetlen, egységes és oszthatatlan, akár egy birodalom.

Mi tudjuk, hogy nem beszéltünk össze. De tudjuk azt is, mi az irodalom (amihez most a „tisza”, az „igazi”, a „nemes” jelzőket szokás ragasztani, mintha az irodalom, ahogy ezt a szót örököltük, lehetne más is!), és ennek az egyetlen irodalomnak ismérveiben mindnyájan, jobb- és baloldaliak egyaránt hallgatólagosan egyetértünk. Ma a „tehetséges” az aranypróba, amivel az irodalmat – bárhonnan indul és bárhova törekszik – irodalomnak jegyezzük. Ezt a jegyet mindnyájan elfogadjuk. Az így fémmjelzett irodalom valóban egységes és oszthatatlan. Tudjuk, hogy a párt, mely ezt akarná ketté szakítani, vagy ha csak egy darabot is akarna belőle, szörnyűséget akarna, olyasmit, mintha az udvarló kedvesének egyik karját vagy térdét akarná, a szemét vagy az orrát, ami rajta neki legjobban tetszik. Ez az ideál még két darabban sem kapható. Rédey kitűnő fejtegetései körülbelül ide torkollanak. Az ideál csak egészben kapható, de kérdés, ki kaphatja meg? Az a kérdés, hogy milyen a természete? Mit tudunk meg eddig oly csábító, oly rejtelmes egyéniségéről? Én errefelé szeretnék kanyarodni, lehetőleg úgy, hogy a politikát legfeljebb csak könyökkel érintsem.

*

Csak a magyar irodalomról beszélek. Elgondolásaimat bizonyonnyal általánosíthatnám, de irodalmunk, bármily kicsi is, van már olyan kerek, van már olyan külön egész, hogy kikutatott szokásait törvénynek fogadjuk el. Legalább is mi ezekben a törvényekben nevelkedtünk, és akarva, nem akarva ezekhez kell alkalmazkodnunk. Ezek adják egyben irodalmunk sajátosságát, külső jellegét.

Elárulhatom azt, amire kilyukadni akarok: ez a jelleg, melyet itt szívesen neveznék nemzeti jellegnek is, erősen abba az irányba kanyarodik, melyet manapság általában baloldalinak hívnak, s melynek ismertető jelei, remélem, a továbbiakban majd megvilágosodnak. Merem állítani, hogy a mi „igazi” irodalmunk, a mi oszthatatlan ideálunk láthatóan azok felé hajlik, akik az úgynevezett baloldalon állnak.

Kétségtelen, nagy szerepe van ebben annak, hogy irodalmi és szellemi életünk eszmélése arra a korra esik, mikor a francia felvilágosodás eszméi, mint egy nemesebb és győztesebb napoleoni hadjárat, megkezdtek özőnlésüket kelet felé. A szedett-vedett ruhácskákban tipegő magyar szellem akkor kapta az első komoly leckéket. Ezek a leckék voltak a mi irodalmunk és szellemiségünk gyermekkori élményei, melyek akárcsak az egyén lelkiületét, a nemzet lelkiületét is egész életére befolyásolják. Ez ellen már nem sokat tehetünk. Klasszikusaink azt lehelik, gyermekeink iskolai könyveikből ezt szívják magukba. Engem legalább az elemi és középiskola, a tankönyvek szemelvényei neveltek a kiváltságok ellenségévé, oly felfogások vallójává, melyekről egy reggel döbbenve tudtam meg, hogy baloldaliak. Az ideig nemzeti hagyománynak hittem őket.

Rédey szerencsésen idézi Babits szentenciáját, hogy minden igazi művészet egyszerre lázadó és arisztokrata. Az arisztokratizmus Babitsnál is, Rédeynél is a hagyomány tiszteletét, az ősök kultuszát jelenti, mely Rilke szerint nem szolgaság, de szolgáló erény. A valódi író a hagyomány táplálja és emeli.

A mi hagyományunk maga a revolúció, az örök tiltakozó hév, az érces eb-ura-fakó, elszánt rombolása mindannak a ci-devant (fr. „azelőtt” – a nagy francia forradalom alatt így nevezték az arisztokratákat – a szerk. megj.) társadalmi és szellemi hagyománynak, melyet most Európa-szerte a jobboldal kiás a földből, hogy legyen mire pilléreit leraknia. Léon Daudet az ő dagályos pamfletjében, a *Le stupide dix-neuvième siècle*-ben (A hülye tizenkilencedik század – a szerk. megj.) tán érezhetett valami alapot a talpa alatt, mikor a francia szellem és nép nevében az egész 19. századot, melyet én az emberi szellem leghősibb korának érzek, röviden hülyének bélyegezte. Ha sok oka nem is, de összehasonlító anyaga feltétlenül volt, hogy mindazt, ami 1789 óta Franciaországban megesett, tévedésnek, ostobaságnak és gyalázatnak kiáltta ki – módjában volt e kor szellemeivel szemben oly szellemekre hivatkozni, mint

Corneille, Racine, Pascal, Descartes, és ha kell, Rabelais és Villon, sőt Diderot és Voltaire is, akik ezt a bárgyú századot előkészítették. Tehetett valamit a mérleg másik serpenyőjébe, hivatkozhatott hagyományra, mely esetleg valóban olyan hagyomány, amelyet ő kedvel.

De kikre, kire hivatkozhatna egy magyar Daudet vagy akár egy magyar Maritain? Nemzeti hőseink közül talán Bocskaira, Bethlenre, Thökölyre, Rákóczi, ezekre a Bécs és Róma átkozta rebellekre? Vagy Kossuthra? Még Széchenyre sem hivatkozhat, ha egyszer alaposabban elolvassa. És az irodalomban tán Csokonaira? Talán Fazekásra, aki az ő Lúdas Matyijával oly jóízűen elpáholtatja a rendi világot? Vagy Kazinczyra és lelkes társaira, akiket ez a hagyomány lefejeztetett, vagy hajszálon függött, ha nem fejeztette le? Kölcseyre, Vörösmartyra? Vagy a legnagyobb, legtöbbünk megrontójára, Petőfire, aki legszárnyalóbb költői lelkesülésében harcot, sőt nem is harcot, de kötelet emleget a legmagasabb hagyományok megtestesítőire oly szavakkal, melyeket ma idézni sem tanácsos? Ne szaporítsuk a szót. Ez a mi hagyományunk. Ilyen nálunk az igazi művész egyik arculata, az arisztokratikus; túlsz még a másikon, a kötelező lázadón is.

Ilyennek indult a magyar klasszicitás és így fejlődött tovább; nem tagadhatjuk le, ilyenek készül napjainkban is. Vedd elő az „igazi” irodalom ismérveit, és próbáld ki a közelmúlt és a ma magyar íróin; nem véletlenség, hogy akik megállják a próbát, szívük mélyén oda húznak, ahová elődeik állottak.

De jellegzetes sajátossága irodalmunknak, és emellett nem mehetünk el itt szó nélkül, hogy ellentétben a más népekével, ez a baloldalisági hajlam nálunk eredendően pesszimista. Szorongásból, valami tragikus előérzetből támadt, és újra és újra oda tér vissza. Schöpflin mutatott rá, hogy – az egy Petőfit kivéve – nincs irodalmunknak nagy szelleme, aki reménységgel nézte volna a jövőt, és – most már Petőfit sem véve ki – nincs egyetlen, aki ne állandó rettegéssel figyelte volna a magyar nép sorsát. Gondoljunk Berzsenyre, gondoljunk Kölcseyre, Vörösmartyra, Aranyra, Eötvösre, Szalayra, Keményre, minden fölkészült szellemünkre, torkukban dobog a szívük, ha a magyarság jövőjéről szólnak. Mintha a nemzet állandóan szakadék szélén imbolyogna, honnan egy vigyázatlan lépés, de egy váratlan vihar is lebuktathatja, nem a nyomorba és sötétségbe, de az örök elmúlásba. Tömegével sorolhatnám az idézeteket. Ezt a szorongást és félelmet egy nép irodalma sem ismeri. Nem ismerik a nálunk kisebb nemzetek sem. A magyar testvértelen ága nemének – panasolja Vörösmarty, és ez a testvértelenség az oka a rettegésnek. Nincsen sok dicsekedni való az ázsiai származásunkkal, szellemünkben alig van már ázsiai, de ez a szorongás, ez a valóban az idegenbe szakadt testvértelen fiú szorongása, aki sehol se lát barátot, csak ellenséget, s nincs hova visszatérnie sem. Csak természetes, hogy meghatva fogadja a szózatot, mely minden nép testvériségét hirdeti, mint mentőkötélbe kapaszkodik belé, s a népek testvériségével együtt elfogadja az emberek, a fajták, vallások, osztályok testvériségét és egyenlőségét is és mindazt, ami ebből következik, a Déclaration des Droits de l'Homme (Az emberi jogok nyilatkozata – a szerk. megj.) minden pontját, ami a jobboldal szerint bizonyonnyal a Sátán első tojása volt.

A baloldaliság tehát nemzeti vonás nálunk? Kezdetben mindenütt nemzeti volt, és csak a nemzetek, a nép és a szellem felszabadulásával vesztett ebből a jellegéből. Ha tehát nálunk még mindig nemzeti, azt jelenti ez, hogy a felszabadulás nem esett meg minden vonalon? Valóban azt jelenti. Gondoljunk a legújabb kor két hazafias költőjére, Adyra és Babitsra, vagy a szellem bármilyen hatáskörű képviselőjére, akiben a magyarság úgynevezett öntudata él, Móriczra vagy a legfiatalabbakra, Erdélyire, Tamásira. Mi előzi meg föl-föltörő forradalmi hitvallásukat? Merre céloz a forradalmiság? Csak nagy ritkán az általános emberi felé. A nemzetért támad, amit ma a nép képvisel, és azért újul. Baloldaliságnak tehát nagyon vidékies is volna, ha a baloldaliság kizárná, hogy így, ilyen érdekből is ne lehessünk hívei vagy tanulgatói.

*

Mert a baloldaliság mégis csak az általános emberit jelenti, szemben azokkal a világnézetekkel, melyeknek központjában nem az egyén szabadságának gondolata áll, mely szabadság nélkül képzelni irodalmat sem lehet. De hiszen vannak jobboldali áramlatok is, melyek az egyén szabadságát hirdetik – válaszolhatják. Akkor azok nem is jobboldaliak, mint ahogy Rédey hitvallása sem az. Mi az irodalmi baloldaliság? Premisszáin egy gyorsan lefutó logikai folyamat is amellet bizonyít, hogy az „igazi” irodalom nem mutathat más tulajdonságokat, mint aminőket a mindenkori ellenzékiek vállalnak. A művészet szerencsés természetéből folyik, hogy az alkotás (az „igazi”) nem bírja el a hazugságot, de még a leplezést sem, de még a régit, az utánczást, az egyszer már megcsináltat sem. De még a szándék is, jobb- és baloldali előbb-utóbb sötét fekélyekként kiütözik rajta. Csak az igazat írhatod és ráadásul

még csak az újat, tehát bárhova tartozol is, végeredményben csak újíto, csak leleplező lehetsz és bizonyos értelemben csak romboló. S mivel csak igazat mondhatsz és csakis a magadét, nem simulhatsz. Vagy ha életeden át sikerül is elhitetned, hogy simulsz, mint Mikszáth, például, műveid, ha művek lesznek, elárulják, hogy tört rejtegettél. A jobboldaliság, a maradiság, a tekintélyek tisztelete mindig időszerűség; a baloldaliság, az olthatatlan firtató és bíráló hév örök. Társadalmi tényezők tekintélyének tisztelete és irodalom oly ellentétesek, mint tűz és víz.

A baloldaliság nem is annyira pártállás dolga, hanem lelki alkaté – fejtegette igen találóan nemrégiben Ignópus Pál, a baloldaliak észjárásáról írván, akiknek világszemléletét Berl szerint még arról is meg lehet ismerni, hogyan áll szájukban a szivar. Valóban a szivar, a köznapi kis mozdulatok, a lélek fesztelen megnyilatkozásai több súllyal esnek latba, mint az ünnepélyesen megfogalmazott vallomások. A baloldaliság vérmérséklet dolga, a minden béklyótól húzódozó szellemé, valami kielégíthetetlen türelmetlenségé, akárcsak az irodalmi tehetség. Korlátok között nincs szabad szellemiség és nincs irodalom, e kettőnek egy a feltétele. Ez párosítja őket.

Nincs jobb- és baloldali irodalom, de maga az irodalom szelleme még a jobboldali pártállású írók műveiben is rokon azzal a szellemmel, amit mi baloldalinak nevezünk. A magyar irodalom, mint láttuk, ebben a szellemben nevelődött, s nagy érdeme van ennek a szellemnek abban, hogy így fölnevelődött, ezt senki sem tagadhatja. Nemzeti hagyományunk a baloldaliság, a történelem erre irányított bennünket, és úgy érzem, erre kényszerít bennünket a jelen is. A politika haladhat a maga útján, a költő – Babitscsal fejezem be én is – csak elemében érzi magát, mikor a törvény ujjal mutat reá. Kaptunk valamit, és azt tovább kell adnunk. Elégedetten állapíthatjuk meg, hogy „tisztá” és „igazi” irodalmunk legifjabb képviselői ezt próbálják cselekedni. S ha a jobboldal arisztokratizmusával szemben a baloldal népmozgalom: elégedetten állapíthatjuk meg azt is, hogy újabb irodalmunk jellegéhez tartozik, hogy Petőfi példája után, de Petőfi óta először a dolgozó tömegekből származó íróink hívek maradnak származási rétegeik vágyaihoz és szelleméhez. De ez már más irányba, a baloldaliság egy más kérdéséhez, az osztály-irodalom kérdéséhez vinné a vitát.

(1937)

Ballai László: Telechronia

A férjem mással él – a lakásunkban. Csak őt nézi. Rám se hederít. Csupán az étkezések alkalmával hajlandó elmozdulni a közeléből. De akkor is rajta csügg. Mindennel felhagyott a kedvéért. Hozzászabta az időbeosztását. Megváltoztatta a politikai nézeteit. Tehetetlenül állok a helyzet előtt. Próbáltam józan szóval hatni rá. Meg sem hallgatott. Kértem, könyörögtem, forduljunk pszichológushoz. Talán egy független szakember tanácsát megfogadja, és rendezhető lesz a kapcsolatunk. Azt mondta, én oda megyek, ahová akarok, csak hagyjam békén. Kétségbe vagyok esve. Nem tudom, hol siklott ki az életünk. Mit rontottam el? Hibás vagyok-e egyáltalán?

Nem is olyan rég hétvégeként nagyokat kirándultunk a budai hegyekbe. A János-hegyen, a Széchenyi-hegyen, a Hármashatár-hegyen is megvolt a magunk útvonala. Kedveltük a különleges közlekedési alkalmatosságokat, a fogaskerekűt, a libegőt, az úttörővasutat. Esős időben a múzeumokat jártuk. Én legszívesebben a Várba mentem. Figyeltem, milyen kiállítás nyílik a Galériában, a Ludwig Múzeumban. Bizonyos műalkotások nem ragadták meg a képzeletünket, például a villanykörtékből készült szobrok. A Topkapi csodálatos kincseit azonban soha nem felejttem el. Az uramra a mongóliai dinoszauruszcsontok tették a legnagyobb hatást. Ő különben a Szépművészeti Múzeumot kedvelte a legjobban. Mindig meg kellett nézzük az egyiptomi tárlatot.

Vasárnaponként étteremben ebédeltünk. Természetesen attól kezdve, hogy a törlesztő részletek mellett megengedhettük magunknak. Istenem, mindent OTP-kölcsönből vettünk, a lakást, a bútort, a hűtőt, a

tévét. Nem is tudom, hogy verhattuk annyiféle adósságba magunkat. Az ifjúság felszabadultan tud repkedni a körülmények felett. Senkinek nem kívánok nagyobb boldogságot, mint amelyben akkoriban – negyven éve – éltünk. Jobbára kisvendéglőkbe jártunk. Ünnepi alkalmakkor nívósabb helyekre is meghívott a férjem – mint a Gundel vagy a Hungária –, amelyekre a közönséges halandó mostanság gondolni sem merhet. Ó, azok a lángoló Gundel-palacsinták! Látvány, illat, íz eleven emlékei.

Épp az első tévékészülék megvásárlását követően szálltak le az amerikaiak a Holdra. Napirendünkbe beköltözött a Híradó. Mintha az új csodát, a szovjet választ vártuk volna, a Mars, a Jupiter meghódítását. Lassacskán politikailag igen tájékozottak lettünk. Megismerkedtünk az új gazdasági mechanizmus célkitűzéseivel. És az eredményekkel. Láttuk, amint az olajválság megrázza és földhöz teremti a kapitalista világot. A KGST-kooperáció és pártunk helyes irányvonalának következtében a mi jövedelmünk lassacskán, de biztosan növekedett. Egészen 1979 őszéig, amikor átlagosan tizenöt százalékkal megemelkedtek a fogyasztói árak. Erre is volt magyarázat. A szocializmus építésének jelenlegi szakasza megköveteli a gazdasági szerkezet átalakítását. Összességében megtakarításaink jócskán felülmúlták törlesztő részleteinket. Biztonságban éltünk. Jártuk a hegyeket, a múzeumokat. Az Orion képernyőjén keresztül a világ minden tudományos eredménye, háborús borzalma és nyomorúsága filmszerűvé vált. Ugy pergett le, mint az Ivanhoe vagy a Tenkes kapitánya. Megnéztük, kicsit izgultunk, azután nyugodt álomra hajtottuk a fejünket. Az elektronsugárzást nem éreztük olyan valóságosnak, mint a tyrannosaurus medencecsontját a múzeumban, a tavaszi levegő illatát a Szabadság-hegyen, vagy a csülökpörköltet a Budagyöngyében.

A kilencvenes évek elején azután a Budai Kábeltévé társaság igen kedvező ajánlattal keresett meg bennünket. Havi ezer forintért húsz csatornát biztosítanak. Húszat!

– De egyszerre csak egyet lehet nézni – értetlenkedtem.

– Ugyan – magyarázta a férjem –, a választék bővüléséről van szó. Ha rossz műsor van az egyik adón, válthatunk a másikra, a harmadikra.

– Ha rossz a műsor, kikapcsoljuk a tévét, mint eddig. Ahhoz, hogy megnézzük a Híradót és a filmet, nem kell más csatorna.

– A televíziózás is fejlődött. Mi sem a fekete-fehér Orionon, hanem a színes Sonyn figyeljük az adást. Ma már olyan produkciókat készítenek, amilyenek korábban elképzelhetetlenek lettek volna. Ezeket mind a kereskedelmi televíziók hozzák.

Bekötötték a kábelt. Ám a haladott programok gyengébbnél gyengébbre sikeredtek. Normális filmet sem adtak a kereskedelmi adók, csak hollywoodi szennyet. Két év után felbontottuk a szerződést. Noha nem fizettünk, a jelet foghattuk. A felettünk lakókhoz ugyanis rajtunk keresztül vezetett a kábel. E tény növelte az uram televíziózási kedvét.

1998-ban a UPC felvásárolta a kábeltévé társaságot. Az általa kiépített, úgynevezett csillagpontos rendszer nem tette lehetővé a potyázást. Ahány lakás, annyi vezeték. Az alapcsomag havi kétezer forintba került. Komoly tanakodásba fogtunk a férjemmel.

– Az alapvető tájékoztatást megkapjuk a Magyar Televízió két csatornájáról – mondtam.

– Ellenben a kereskedelmi csatornákon sok új filmet mutatnak be – érvelt ő.

– A moziban kettőnknek kétezer forintba kerülne a jegy. Itthon ugyanezért a pénzért egy hónapon át annyi filmet láthatunk, amennyit csak akarunk – negyven csatornán.

Az uram ettől fogva, mintha a legnagyobb költséghatékonyságra törekedett volna, egyre több időt töltött a tévé előtt. Elmaradoztak a hétvégi programok is. Igaz, visszérgyulladásom miatt hónapokig kímélnem kellett magamat. A következő tavasszal azonban férjem már a televízióra hivatkozva nem akart velem kirándulni. Mert hogy érdekes műsor van. Mindannyian berozsdásodunk, elkopunk. A férfi ezt nehezen vallja be. Valamije fáj, majd elmúlik. Ha nem, úgy is szól, és elmegyünk az orvoshoz. Kiderült, hogy az uramnak semmilyen panasza nincs.

Sokáig csak azt vettem észre, hogy egyre többet ül a képernyő előtt. Már nem valamilyen műsor miatt kapcsolta be a készüléket, hanem a tévézés önmagában való élményéért. Ha nem talált kedvére való

programot, akkor idegesen kapcsolgatott egyik csatornáról a másikra, egy-két perc alatt bekalandozva mind a negyvenet. Legnagyobb kedvét a brutális jelenetekkel zsúfolt akciófilmekben, illetve a végtelenül unalmas politikai vitaműsorokban lelta. Egyre sértőbbnek éreztem a helyzetet. Miért kell nekem valami nem várt látogatót, kellemetlen idegent kerülgetnem? Állandóan más emberek hangja szól a lakásunkban. Az ő véleményük, állásfoglalásuk helyettesíti az együtt élő emberek közötti kommunikációt. Ekkor már nem is társalogtunk. A tévé állandó jelenléte miatt otthonunk elveszítette intimitását.

Hogy még ennél is nagyobb a baj, arra csak a 2002-es választási idegfront alatt figyeltem fel. Akkor, amikor az egyik párt, hogy megnyerje a választásokat, gyakorlatilag háborús állapotokat idézett elő az országban. A konyhában tevékenykedtem, amikor hangot hallottam a szobából. Azt hittem, nekem szólnak. Beszaladtam. Hihetetlen látvány tárult a szemem elé. Az uram élénk taglejtéssel magyarázott – a televíziónak.

– Te a tévéhez beszélsz? – kérdeztem hűledezve.

– Nem, dehogy is... – mondta a férjem felrezenve, és visszaült a fotelba. – Miből gondolod?

Néhány napig ugyan résen volt, és ha bejöttem a szobába, visszafogta magát. De aztán már nem törődött velem. A vitákban az általa támogatott párt emberére szájatva figyelt. Míg ha az ellenfele kapott szót, hangosan szidalmazta, s végeredményben nem is hallotta, mit mond. Azokkal a minősítő kifejezésekkel élt, amelyeket az ellenzék mindennapos használatúvá tett a kormányoldal vonatkozásában: „hazug”, „idegenszívű”, „hazaáruló”. Ha azt mondtam, hogy azelőtt a televízióhoz igazította a programját, most már egészében véve érte s vele élt. Amikor felkelt, bekapcsolta. Borotválkozás, fogmosás közben rá-ránézett. Étkezés alatt felé fordította a székét. Végül csak szedni jött az asztalhoz, tányérjával gyorsan a fotelba telepedett. Mivel többször megégette és leette magát, beszerzett egy masszív fatálcát, és a tévé előtt arról evett. Estéknként a képernyő előtt bóbiskolt. Ha szóltam neki, hogy feküdjön le, ideges lett. Egyszer – amikor több órája hangosan hortyogott – kikapcsoltam a készüléket. Vérben forgó szemekkel nekem rontott, és az öklével hadonászott az orrom előtt.

– Ki vagy te, hogy kikapcsolod a tévémet? – üvöltötte.

Azt hittem, agyonver. Ámde eszébe jutott, hogy miről maradhat le, míg velem dulakodik, és gyorsan újraindította. Abban a pillanatban összeolvadt az elektronsugárással. Engem el is felejtett. Átsírtam az egész éjszakát.

Nem sokkal ezt követően háromszor is adták a Rambót, melyben megtetszett neki egy fordulat. Azóta, ha meglát, ennyit mond: – Ki a fene maga?

Mást nem is mond nekem. Lassanként kezdem azt hinni, tényleg nem ismer meg. Mi jöhet még? 2006. szeptember 19-én hajnalra virradóan egyenes adásban közvetítették, amint ellenzéki csoportok megostromolják a televízió székházát. Nem Santiago de Chilében, se nem Luandában vagy Manilában – nem, Budapesten. Törtek, zúztak, gépkocsikat gyújtottak fel – az egyikről a tűz áterjedt a főkapura. Összeverekedtek a rendőrökkel, kőzárport zúdítottak rájuk. Elfoglalták a Magyar Televíziót.

Amikor a homlokzati erkélyen diadalmasan lengette az árpádsávos lobogót egy feketeinges alak, a férjem felrohögött: – Na, most megkapták a rohadt zsidók!

Nem. Ez nem az én férjem! Ez nem az én lakásom! Ez nem az én életem! Kirohantam a szobából, a lakásból. El, el innen. Egy percig sem bírom itt tovább. De hová mehetnék? Nekiestem a lépcsőház üvegfalának. Minden ablakban az a jellegzetes, vibráló fény játszott, amelyet az elektronsugárzás vetít a falakra. Ha bekopogok egy ajtón, nem tudhatom, hogy azt a krónikus tévézés mely stádiumában levő ember nyitja ki. Mert, döböntem rá, ez az új népbetegség. A telechronia.

Halotti versek

Néhai méltóságos kohányi Kátsándi Terézia asszony, császári és királyi aranykulcsos kishédei Rhédei Lajos házastársának eltemettetésekor. Nagyvárad, 15. ápr. 1804.

*Je ne veux pas argumenter avec vous,
ni même tenter de vous convaincre; il
me suffit de vous exposer ce que je
pense dans la simplicité de mon coeur.
Rousseau*

Előljáró beszéd

Midőn én egy olyan solennitásra, amilyen boldogútt Rhédeiné asszonyságé vala, a lélek halhatatlanságát választottam matériaúl: előttem tartottam azt a fényes gyülekezetet, amely ottan öszve fog seregleni. Minden hiten lévő amely alpapok; méltóságok, nemesek, közép és alsóbb renden lévők; palérozott és természeti asszonyságok; gazdagok, szegények; tudósok, tudatlanok; vallásosak, buzgók, babonások és szabad gondolkozásuak; erősítést, vigasztalást kívánók; poéták, poézist szeretők vagy ehhez nem értők s a többi ily sokféle hallgatók fogják (gondolám magamban) az én verseimet várni, kihallgatni és megítélni. Ez a gondolkodásom tartott sokáig függőbe a halotti tárgynak választásában: míg végre, egyéb okokból is, meghatároztam magamat, hogy a lélek halhatatlanságáról peroráljak. Lehetetlen, így biztatám magamat, lehetetlen, hogy minden gondolkozású és érzésű személyt vagy egy, vagy más oldalról ez a dolog ne érdekeljen. A hitnek és a vallásnak ez a sarkalatja, amelyen annak egész alkotmányja megfordul; az erkölcsiségnek ez a fő principiuma, vagy legalább serkentő rúgója, a philosophiának legrégebb és legfőbb tárgya: a nyomorúlt emberiségnek közönséges és minden tartományokban feltaláltató vigasztalója: és egy poétának is szép, bő, érzékeny, indulattal teljes, képzelődést izgató, melegítő és kifeszítő, nagy, nemes és forró matériaja. Az írónak lelke felemelkedhet ebben, a bölcsőtől fogva a leggyengébbekig minden lélekre kiterjedhet, és mikor halandó nyelven a halhatatlanságról mér énekelni, az értelem és az érzés, a természet és a vallás erősítik meg az ő szózatját, és minden ő halandó társai örömmel fogadják el őbenne az emberiségnek mérész szószólóját.

I. Rémitő s vidító kétségek

*Lenni? vagy nem lenni? – kérdések kérdése!
Mellynek nehéz, kétes, szép a megfejtése.
Nagy kérdés, amelyet ha mélyen vizsgálok,
Még több mélységeknek mélyére találok.
Lát és habzik az ész, a szív fél és óhajt,
S bennem a kérdésben forgó lélek sóhajt.*

Érzem nemes voltom, érzem gyengeségem,
 S reményem béborúl és derúl kétségem;
 S mikor a mozgó sárt az égig emelem,
 Az isteni lángot egy porba nem lelem.
 Csillagok közt hordnak aetheri szárnyaim,
 De a sír partjára húznak ön-lábaim;
 Az ég s a föld között függök utóljára
 Én, angyal meg állat, vagy csak por meg pára. –

Ha most vagyok, látom, mindég is kell lennem:
 S ha nem lések, csapás volt az élet bennem,
 És ha el kell múlnom, mi szükség volt élni?
 Egy elveszendőnek miért kell remélni?
 Azért? hogy ezer baj, bú, betegség között,
 Mint egy számkivetett és mint egy üldözött,
 Vágyakozzam dicsőbb rendelésem felé,
 Egy méltóbb országba, s mégse menjek belé?
 Légyek, hogy szenvedjek? és bánjam léteimet?
 Reményljek, de ez is gyötörjön engemet?
 Így, örök semmiség! óhajtlak tégedet,
 Vedd vissza méhedbe vexált gyermekedet.
 Boldog! százszor boldog, aki nem született,
 Aki nem ízlelte még meg az életet!
 De jaj! aki egyszer van és kezdett lenni,
 Örök halál annak semmiségbe menni.
 Ha nem levék vala, e nagy jót nem tudnám
 S a nem esmért halál karjain aludnám,
 De az élet bennem mihelyt szikrát vetett,
 Fellobbant a hozzá vonzó szeretet. –

Létel! te mennyország ezer inségbe is,
 Nem-létel? te pokol még nem érezve is!
 Itt állok virágzó éltem szigetjében,
 Egy kőszikla tornyán a hab közepében,
 Itt nézem partotok kétes messziségét,
 Az én lételemnek folyását vagy végét.
 Alattam a cháosz bőgő torkolatja
 Az elementumok fogát csattogtatja,
 S varázsló bal kezét sárgán nyújtván felém,
Elveszel! így ordít, s rémülést önt belém.
 De kárpítja alól a kék reménységnek
 A testvér csillagok mosolyogva égnek,
 Bízgatván, hogy mennyből szállt belém a lélek,
 S ha elvesz is e test, jobb részemmel élek.

Óh, édes érzési az örök lételnek,
 Mellyek vígasztalnak s erőmbe nevelnek,
 A halhatatlanság kezdeti már ezek,
 Amiket most bennem gondolok s érezek! –
 És te, ki így érzed tulajdon lételed,
 Ki önnön erődét vizsgálod, képzeled;
 Te, ki esmérni tudsz sok ezer dolgokat,
 Azoknak formáját, számát, nagyságokat:
 Ki ítélni is mersz, te, kinek nem elég
 Ez a megteremtett levegő, víz, föld, ég,
 Hanem magad körül építsz új világot,

Majmolván a munkás Mindenhatóságot;
 Te, ki által mozgok, növök és dolgozok,
 Esmélek, ítélek, vágyok, gondolkozok,
 Örvendek, búsulok, reményelek és félek,
 Te csuda valóság, belém szállott lélek!
 Te igazgatója e por-makhinának,
 Teremtett istene e kis planétának,
 Szállj magadba, nézd meg öntermészetedet:
 Meríts erőt abból s fejtsd meg lételedet.

II. Okoskodások: érzések

Tudom, hogy létedet nem lehet tagadnom,
 És hogy nem vagy te test, azt is meg kell adnom;
 Miért vitatja hát oly sok gondolatlan,
 Hogy ami meg nem tud halni, halhatatlan?
 Úgy van! mert csak ott győz a lerontó halál,
 Ahol megosztható részecskékre talál,
 Amelyeket külön szedvén vas ujjával,
 Egyesíti önnön elementumával.
 Ront ugyan, illy jeles makhinákat ront el,
 De mindent új képre s új életre bont el;
 Ő a természetnek segédje s szolgája,
 Óáltala forog ennek karikája;
 De legkisebb rész sem veszhet el kezéről,
 Ő csak bont, de számol minden részecskéről.
 Mert aki e Mindent semmiből alkotta,
 A megsemmisítést magának tartotta. –
 Nem halhatsz hát te meg, óh nemes valóság,
 Hacsak maga egykor a Mindenhatóság,
 Ki akart és véled közlötte lételet,
 Lángodra nem fújja a semmiség szelét.

De egy bölcs Istenről azt állítani vétek,
 (Sőt, hogy említem is, tán azzal is vétek)
 Hogy ő egy, a maga képére teremtett
 Nemes valóságot csak azért teremtett,
 Hogy a bú, baj között semmiségre híjja
 S önnön lehelletét mintegy visszasijja.
 Emberek jó Atyja! tudjuk valójába,
 Hogy egész mivoltunk por s árnyék magába,
 És amit adtál is, azt sem érdemeljük;
 Úgy van! hatalmadat rettegve tiszteljük.
 De te, óh jóságnak kútfeje s tengere,
 Kitől e lelkes sár ennyi áldást nyere,
 Örvendhetsz-é egykor, örvendhetsz-é annak,
 Hogy halált mennydörögj egy halhatatlannak?
 Hogy aki áldhatná felséges nevedet,
 Elvesszen, átkozván a lételt s tégedet?
 És aki lenni kezd, előre rettegjen?
 A bölcső és sír közt mordon ténferegjen?
 A megholtak között ne említsen senki?
 S az életre minden irtózza lépjen ki?
 Óh nem! nincs becsesebb javunk az életnél,
 És te olly kegyetlen soha nem lehetnél,
 Hogy e legfőbb jónktól megfosztanál minket
 S megcsálnád az erre vágyó lelkeinket.

Igazság Istene, jók s rosszak bírója!
 Kinél bévall mindent az esztendők szája,
 Ki részrehajlástól soha meg nem rontott
 Jobb kezdeddel tartod a mérséklő fontot,
 Hogy vonhatsz a sírnak szélén örök határt,
 Ha addig olly ritkán fizetel méltó árt?
 Ha azok, kik sújtó pálcádtól nem félnek,
 Veretlen maradnak, sőt még vígan élnek;
 És aki a virtus pusztáján bújdoklik,
 Sír, szenved s a bűnnek körme közt fúldoklik?
 Uram! te, ki magad vizsgálod szívemet,
 Tudod rólad való tiszta érzésemet:
 De mihelyt az erkölcs világába megyek,
 Nem tudom, mit higgyek, érzek vagy tegyek;
 Ha az embereknek dolgait vizsgálom,
 Azt a jó, bölcs, igaz Istent nem találom,
 Kit a természetnek világában leltem
 S ki előtt olly megtólt szívvel térdepeltem.
 Mert, lám, a virtusnak semmi becse nincsen. –
 Ne is légyen! senki még rá se tekintsen,
 Ó az oly szíveknek mindég elég bére,
 Akik érdemesek annak érzésére.
 De mikor azt látom, hogy őt csúffá teszik,
 Szidják, háborgatják, üldözőbe veszik,
 Verik, tömlöcözik, halálra hurcolják:
 Már ezek a szívet nagyon marcongolják.
 S kivált, mikor látom, hogy a gonoszoknak
 Tündöklő napjaik kényekre forognak,
 Szabadon ferednek az ártatlan vérbe
 S a szűzek erkölcsét nyerik értte bérbe,
 A szegényt a törvény útján megkéselik,
 S a rongyos árvának kenyerét bénnyelik,
 Magok az álnokság hálóját hintik el,
 S a törvény kötelét csúfolva tépik el:
 Mégis a boldogság mosolyog le rájuk,
 Szívek víg és nyúgodtt, virít az orcájok. –

Hát ezekért folynak Paktólus habjai?
 Ezekért vésődnek Quitó havassai?
 Ezekért jön-é fel a nap minden reggel,
 Hogy jót tenyésztesen fénnel és meleggel?
 Fúljanak a zajgó habba minden gályák,
 Mellyek az öt világ kincsét vondogálják,
 Száradjon el fű, fa, erdő, mező és kert,
 Minthogy nagyobbbrészént csak rosszakért hevert,
 Az áldott nap váljon tűznek katlanjává,
 Ezt a szép világot tégye bús pusztává,
 Süsse ki a kényjén élő gonoszokat,
 S egy nagy földindulás falja bé hamvokat!
 Legalább e közös vég-veszedelemben
 Az a vigasztalás fog szállni szívembe,
 Hogy a tomboló bűn jajját is megérem
 S az igazság karját egy részről dícsérem. –
 De hát a szenvedő jámbornak jutalma
 Hová lett? hol van a virtus diadalma?
 Azt e dúledékek ormán, e félelem
 Rettentő mezején nem látom, nem lelem.
 Itt együtt hever a lator palotája,

A jámbor kunyhója és akasztófája;
 Egy szél fújja hamvát itt egy jó atyának,
 Egy szelíd gyermeknek s ezek gyilkosának;
 A végső káromlás, a végső könyörgés
 Hangjait egyszerre fogta el a hörgés;
 E kerek föld pusztán forog az üregben,
 Hordozván a néma halált gyászleplekben,
 Bús gyomrába zárta az emberi nemet
 S egy sorsra juttatta a vétket s érdemet;
 Nagy sír! de amelyre csak ennyit írhatok:
 „Itt laktak tollatlan kétlábú állatok.”

Úgy van! csak állatok! sőt még a barmoknál
 S a porba félnapig mászó kukacoknál
 Még annyival ezek szerencsétlenebbek,
 Amennyivel nálok voltak nemesebbek.
 Őket a beléjük ótott ész megcsalta,
 Az erkölcs ösztövére reménnyel hízlalta,
 És ők, kik kérkedtek a szabad lélekkel,
 Most együtt hevernek a hitvány férgekkel. –
 Ti boldog tigrisek, ti boldog madarak,
 Boldog halak, kígyók, férgek és bogarak,
 Te, szerencsés holló, egynehány száz télig,
 Te, szerencsés kérész, reggeltől estvélig,
 Ti a természetnek szülöttei vagytok
 S egy illy édesanyját soha el nem hagytok:
 De mi az erkölcsnek, e száraz dajkának,
 S az észnek, e tőlünk vállalt mostohának
 Hideg intéseink makacsulva járunk,
 A nyert jót megvetjük, s képzelteket várunk.
 Néktek szórt és tollat ad édesanyátok,
 Mindennap terített asztallal vár rátok,
 Igaz szomjaitokat kristály vízzel oltja,
 Hajlékotok a föld, vagy az erdők boltja;
 De mi mezítelen jövünk e világra
 S azonnal szükségünk van a társaságra,
 Étünk, itunk, ruhánk izzadságba kerül,
 S még fiatal fejünk gondba s őszbe merül,
 És hogy bátorságba tehessük magunkat,
 Ím, fel kell áldoznunk a szabadságunkat. –
 A ti érzésitek fájinok, tartósok,
 Elmétek egyforma, lábotok futósok,
 S egyiket is a szív lázzadt indulatja
 Szokott fekvéséből ki nem forgathatja,
 Sem az elméskedés szomorú hagymázza
 A táplálás útját meg nem tofánázza,
 Látástok, hallástok élesek tinéktek,
 Hogy meg ne ronthasson ravasz ellenségtek,
 S hogy az ennivalót feltalálhassátok
 S e múltó életet jobban kóstoljátok;
 De a mi szemünk könnyet is hullatnak,
 Füleink rezzennek, ajjakink jajgatnak,
 Mikor édes hazánk a szélvészek között,
 Mint egy roncsolt gálya, a szirthoz ütközött,
 Mikor vallásunkra készül új fergeteg,
 Mikor embertársunk rab, kóldús vagy beteg,
 Mikor szüléinket vagy magzatjainkat,
 Szerelmes párunkat vagy jó barátinkat,
 A halál karjain meghűlve csókoljuk
 S kínunkat a fáknak s néktek panaszoljuk.

Hát még a *becsület*, mellyet akkor adott
Nékünk a természet, mikor megtagadott,
Mikor eredeti forrásit bédugta
S vad lábunk a virtus csóváit felrugta, –
Hát még a becsület hányszor búsít minket,
Hányszor lázszasztja fel délceg érzésinket?
Ti, ti mindezeket még nem érzettétek;
Kevés, de jó s nyugodt érzés a tiétek. –

Még ez mind elmúlnék; de nagyobb kínunkra
Rá van az *eszmélés* vetve a nyakunkra,
Hogy régi fájdalmunk felmaradjon ebben,
S amin általestünk, rágjon mérgesebben;
Sőt, hogy a jövő bajtól is rettegjünk,
S még a jók között is féljünk, keseregjünk.

Istenem! ha szét kell csakugyan oszolnom,
Ah, mit is kell a te munkádban vádolnom!
Még a *reménység* is, e legfőbb orvosom,
Csalárd ajándékod, hóhérom, gyilkosom.
Miért szükség nekem a haláltól félni,
Ha csakugyan egykor meg kell szünnöm élni?
Mért olly édes nekem a halhatatlanság,
Ha ez a reményem merő hasztalanság?
Bizony drágán vesszük ama színes jókat,
Mellyek elcsábítják a vak halandókat,
Ha ez a vágyásunk csak magunk szerelme
S hiábavalóság és lélek gyötrelme! –
Ugyan, ha már ételkivánás van bennünk,
És mégsem lehetne itt e földön ennünk:
Ha a leghevesebb szomjúság únszolna
S ez egész plánétán egy csepp víz sem volna:
Nem azt mondhatnám-é, hogy aki teremtett,
Kegyetlenségének tárgyává engem tett? –
Meg ne ütközzetek, ha illy nagy ügy felől
Egy alacsony példát merek hozni elől:
Egy együgyű állat – egy gólya mit szólna,
Ha néki jó szárnya, s egy ország nem volna,
Amellyben bújdossék; pedig a Teremtő
Belé adta volna, hogy oda vágyjon ő? –

Úgy van! e bölcs Isten, ez élők jó atyja
Még a barmoknak is szívét megnyugtatja,
És bétóltván minden állat kívánságát,
Örvendve szemléli kedve-tólt világát.
Ugyan hát, óh, ugyan csak az ember volna,
Melly többet kívánna, semmit sem kóstolna?
Kinek az *erkölcs*i világ csak kárt tenne,
A *természet* pedig mostohája lenne?
Ki az emberek közt nyomna vagy nyomódna,
S még mint *állat* is csak tengene, kínlódna?
És ugyan, ha nincs más élet énérettem,
Még nem köszönhetem, hogy emberré lettem;
És, ím, egy illy fényes gyűlés hallatára,
Az emberi hitvány kevélység truccára,
Letésem az eddig viselt méltóságot

S az állatok között kérek boldogságot.

Te, ki *Ermenonvill* rideg szigetében
 Nyugszol a nyárfáknak lengő hívesében,
 Ébredj fel és bámúlj egy lelkes állatot,
 Ki mér tenni nálad nagyobb áldozatot;
 Te a társaságban az aprós hibákat
 Nem tűrvén, óhajtál oly messzi pusztákat,
 Hol még nyers fiai a nyers természetnek
 Kevélyek, gonoszok, hiúk nem lehetnek.
 Én pedig őket is kerülni kívánom,
 S hogy hasonló lelkem vagyon, azt is bánom,
 Akarom, hogy elmém setétségbe ejtsem,
 A vétket, a virtust, mind – mind elfelejtsem.
 Ez odvas makkfának kongó oldalában
 Eszem, alszom, egyéb állatok sorában,
 Az égre nem nézek, földön jót nem teszek,
 Itt élek, itt halok, itt rothadok, veszek. –

De mely sűrű homály gombolyog felettem?
 Mely váratlan szélvész ordít, zúg mellettem?
 A zápor lerohan, s az ég sarkalatja
 Lelkemet s e bérces erdőt rázkódtatja;
 Míg szólok, ím, cserfám menedék tövére
 A sustorékoló gyantaláng leére,
 Fut minden fenevad, – én magam maradok, –
 Futnak ők, – én fázom, s – a tűzért szaladok. –
 Hah, hogy lehet mégis oly erő lelkembe,
 Hogy e tűzről is az ember jut eszembe?
 A vadak ekörül meg nem mernek állni,
 A pongó szereti, de nem tud csinálni. –
 Érzem, hogy lelkemnek tehetségi nagyok,
 Hogy én a fő lélek helytartója vagyok,
 Hogy már e földön is több vagyok baromnál,
 S tán messzi reményem több csupa álomnál.
 Érzem, hogy ha itten bétöltöm helyemet,
 Édes ráeszmélés fogja fel lelkemet,
 S így lebegvén az én Uram trónusáig,
 Kilátok az örök létel központjáig,
 Hol eredetemnek kezdetét fellelem,
 S a végtelen idők kerekét képzelem.

Isten! akit fednek általlátszó leplek,
 Még egyszer zsámolyod előtt letérdeplek,
 Add vissza a tőlem lehányt istenképet,
 Mellyet a makacsság orcámról letépett.
 Nem! hanem a kevély alázatosságnak,
 A rendetlen széltől forgó okosságnak
 Csalóka míve ez. – Bocsáss meg, Istenem!
 Ha vakon nem lehet hinnem, reménylenem!
 Hogy az igazságot keresvén, tántorgok;
 A tetőled adott lámpásodnál forgok,
 Melly, mikor megbotlom, jóra akkor vezet,
 S azon pontban érzem a mennyei kezet.

Ímé, míg magamat embernek számláltam,
 Az emberiségnek becsét nem vizsgáltam:

És most, hogy elhagytam az emberi nemet,
 Négy milliárd ember tölté be szívemet.
 Uram! mind egyforma teremtésid ezek,
 Kikkel én egyaránt gondolok, érzek;
 Csakhogy némely része már kifejtve vagyon,
 A többi még buta, kicsinyég vagy nagyon,
 Ki dolgoz, ki lomha, ki tüzes, ki hideg;
 Ki durva vagy szelíd, ki társas vagy rideg:
 Mégis mindeniknek szívén van egy pecsét,
 Melly jegyzi és őrzi az emberség becsét.
 A London utcája, a Húron posványja
 A jövődő boldog életet kívánja;
 A csendes chinai s a kóborló tatár
 Érzi, hogy a halál nem legvégsőbb határ;
 Sőt az a kannibál, ki dühödt bélibe
 Önnön embertársát vendégeskedi be,
 S az ötig olvasni nem tudó déli nép
 Hiszi, hogy lelkestől a halálba nem lép.
 Ha ezek mind hisznek, én kételkedjek-é?
 Sőt ha hibáznak is, én bölcsebb legyek-é?
 Én is ember vagyok: és embertársamnak
 Köz hibáját miért szégyenljem magamnak?
 Ha úgy nem ítélek és érzek, mint ezek,
 Talám akkor botlom, vakúlok, vétkezek.
 Négy milliárd ember: felséges társaság!
 Hamarább vét négy-öt, mint illy nagy sokaság,
 Sőt ha ez mind görbén találna is nézni,
 Nem tartoznám szemem szemekhez intézni?
 S kivált mikor szívem így verne belőlem:
 „Ah, ez édes hibát ne zavard el tőlem!”
 Sem több, sem kevesebb, csak *ember* lehetek,
 Sem barom, sem angyal lenni nem szeretek.

De itt ezt kérddheti egy világ-polgára:
 Hogy jutott minden nép ennek tudására?
 Barátom! hányd fel bár a könyvek asztagát,
 Meglátod, hogy egy nép sem formálta magát,
 Egy ember, egy nem köz lélek, egy isteni
 Szokatlan erővel felruházott zseni
 Láttá, amit mások nem láttak, s a vadon
 Népnak előadta szelíden, szabadon.
 A gyenge fél hitte az erősnek szavát,
 S nem-tudva érzette önnönmaga javát:
 Láttá, hogy a szíve nem kiált ellene,
 S hogy ez az ő nemes sorsához illene.
 Vagyis amely bimbót nyerses természete
 Még béburkolt kérgek alatt rejtegette,
 Mihelyt egy boldog fény s meleg kifejtette,
 Mindjárt magáénak vallotta – s szerette.
 Én ugyan állítani nagyon merészelem,
 Hogy régibb út a hit, mintsem az értelem,
 S hogy minden nép elébb lett teologussá,
 Mint kételkedővé vagy filozófussá.

III. Népek

Revelatio, philosophia nélkül

És én, hogy példát is hozzak a népekről,
Miként képzelődtek azok a lélekről,
Vagy kettőt említek, kit a szent hagyomány
Útján nem vezet még az ész és tudomány,
Kik a bévett vallás álmában nyugosznak,
Állatként éreznek, s kicsit gondolkoznak.

A *scythák*, *tatók* s akik az éjszaknak
Fagyos vagy mérséklett öve alatt laknak,
Azt tartják s reménylik, hogy ezen testekkel,
E kívánságokkal és e szükségekkel,
Amellyekkel bírnak földi életekbe,
Egy ehhez hasonló helyre költöznek be.
Hogy ott nyilazással töltsék napjaikat
S büszkén ugrattatják délceg lovaikat.
Azért, ha meghalnak, sírjokba rakatják
Mindazt, aminek ott hasznát gondolhatják.
Ki nem marad onnan a kard a kopjával,
Vagy a nyusztos kalpag ráró bokrétával,
A buzgány, a puzdra, a varrott sátorok,
A csigás szerszámok s több becses bútorok.
S az így felkészített sírjánál az úrnak
Kutyát, lovat, szolgát s ágyast agyonszúrnak.

Például halljátok egy *lappon* érzését,
Ki látván halála elközelgetését,
Megnyúgott vadsággal, hideg reményjében
Ezt mondja megásott sírjának szélében:
„Légyen vége életemnek, nem bánom, légyen vége!
Hajtó szellő csónakomnak fájdalmim keménysége.
Ni, hogy mosolyognak felém, közepén is a kínnak,
Ezer szép istenasszonyok udvarából *Odinnak*,
Kiket a hatalmas Odin, az isteneknek ura
Állított ki kastélyából előmbe a kapura.
Már a kékszemű *Valkirák* a legjobb sert készítik,
Már Odin palotájában az asztalt is terítik,
Hol vaddisznó-sódort eszem a böldeg istenekkel
S a kopjákról beszélgetek a harcon elestekkel,
És ott Karinton apámmal a felső helyen ülök
S odvas kaponyákba töltött zab-sertől részegülök,
Valhallának kies földbe, hová most kell bújdosni,
Hol a mohos szirt pompáját tiszta tó szokta mosni,
Hol a szép nyírfabokrokot aranyos zúz teríti,
S ha esső és, a nyíl húrját meg nem pötyögösíti;
Fogadj, fogadj bé engemet! nem hazudtam, nem féltem,
Nem loptam el más tarándját, harc és fegyver közt éltem.
Odin előtt félelemnek szavával nem állok meg!
Lefolytak életem napjai: mosolyogva halok meg.” –

Lám, melly boldogító a vallás érzése!
S bár ily együgyű is, lelket ad ihlése.
Hányszor vigasztalja ez a *néger* szívét,
Mikor már nem bírja elcsigázó mivét,
Mikor a potosi bányák éjjelében,
Az élet és pokol kőlcsonos szélében,
Hol csak jajszó s bilincscsörgések hallatnak,

A rabság s a kínok már lelkéig hatnak,
 S a pogány keresztyént átkozván magába,
 Elszánva ugrana az ércek kohába.
 De csak visszahátrál, letörli könnyeit
 S a tágas tengerre fordítja szemeit,
 Melly hazája között, ahová vágyódik,
 S nyomorgatásának földje közt hánykódik.
 Gondolja: majd eljő az a perc végtére,
 Mellyben elér ő is a kínok végére,
 És az esti szellők lágymeleg szárnyain
 Általrepül lelke a tenger partjain,
 S majd otthon egy tarka publikánná válván,
 Öseivel egyik fáról másra szállván,
 Zengi új örömét és elmúlt kínjait
 S átkozza a kávék-tertek vad urait.

Ez, amit így képzél a feketék neme,
 Az északi s déli hitnek egy lánczeme.
 Mert ahol a tisztelt elefántok laknak,
 S ennivaló fészket a madarak raknak,
 A fázó Imaus bérceitől fogva,
 Ameddig a déli tenger ér zajogva,
 Földünk legszelídebb s legrégebb nemzeti,
 Chína és India s a jó szag szigeti
 Azt hiszik, hogy csupán e testé a halál,
 A lélek megmarad, csakhogy más testbe száll.
 Bizonyos számok van, mondják, a lelkeknek,
 S egy kies planéta lakások ezeknek,
 S ha e boldogságban vétkezni találnak,
 Számkivetés gyanánt e földre leszállnak.
 Itt a durva testet magokra öltöztvén,
 Egy állatból másba sokáig költöztvén,
 Végigtapasztalják e bú-baj világát
 S elfelejtik első létek méltóságát.
 Ha egy testek meghal, poklokra hányatnak
 És a fúriáknak kezekbe adatnak,
 Hol ha a kiszabott büntetést kiállják,
 Az istenek másik állatban próbálják,
 Most egy jó ifjúban, majd egy szép leányban,
 Kígyóban, kutyában, féregben, fácányban.
 Közbe megtörténik, hogy büntetésében
 Árnyék-módra bolyong az ég üregében;
 Sokszor a tengerek mélyére lökődik,
 Onnét a kietlen szárazra vetődik,
 Felcsapódik a nap tűzkemencéjébe
 S vissza a levegő zúgó örvényjébe;
 Maga s minden dolgok irtózva utálják,
 S az elementumok visszahajigálják.
 Ezer esztendőig tart így a vándorlás,
 Míg a sok kín, próba, bánat és gyakorlás
 A mennyből szállt lelket úgy ki nem tisztítja,
 Hogy virtusát semmi már nem mocskosítja:
 Ekkor a Teremtő magához felveszi
 S önnön istensége részesévé teszi. –

Bangó képzelődés! – de nem bolondság a',
 Háromszázmilliom ember boldogsága.
 Ez a hit csinálja őket csendesekké,
 Jókká, dolgozókká, mértékletesekké;

Ez okozza, hogy ők a vért nem kívánják
S még az állatot is kímélik és szánják;
Emiatt nem fognak kardot gyilkolásra,
Puskát védelemre, ágyút hódításra.
Külömben illy gazdag országnak lakosi,
Gyémánt-hegyek s arany-bércek birtokosi,
Kiknél a fűszerszám erdőszámra fekszik,
Kiknek gyomjaival Schönbrunn is dicsekszik,
Kiknek lakóhelyek az Édenbe ese,
Kikre minden szorúl, és ők senkire se, –
Régen azt tehetnék földünk több részével,
Amit most London tesz Gánges mellyékével.

Boldog! ki a tündér románok helyébe
Útazók írásit forgat a kezébe,
Mellyekben szintannyi a sok viszontagság,
Az emberi virtus, ész és balgatagság,
Szinte annyi szelíd s vad scénák festetnek,
Mennyit a firkálók nem is képzelhetnek;
S ami több, mind igaz, ami itt íródik,
Ami a képzésbe vagy szívbe nyomódik;
S mikor végig vittük a könyvet s a napot,
Mind tudomány, amit az elménk megkapott. –
Aki ásítózva ül toalettjéhez
S únalommal nyúl egy utazó könyvéhez,
Kis olvasás után emberré kezd lenni,
Földekről, népekről esméretet venni.
Rátalál helyére e nagy plánétában,
S mi ő az emberi nemzetnek láncában?
Azt érzi, hogy ott jár és ébren álmodik,
Egyre tanul s múlat, henyél s okosodik.

IV. Bólcselfedők

Philosophia, revelatio nélkül

Most már a szentté lett régi hagyományok
Partja mellől beljebb visznek a kormányok,
Olyan emberekhez, kik a természetnek
S csupa okosságának útján lépegetnek.
Itt népes országot nem szükséges várunk,
Csak apró különös csoport közt kell járnunk:
És hogy mindnyájáról ítéletet tégyünk,
Csak három haldoklót látogatni mégyünk.

Az első *Atheus*, ki, hogy nem láthatta
Az *Istent* s a *lelket*, vakmerőn tagadta;
Erkölcsei jó s rossz közt különbséget nem tett;
Mindent csak magáért s magából teremtett;
Életét s dolgait aszerint követte,
Amint az állati ösztön ingerlette;
S csak ott őrizkedett világos vétségűtől,
Ahol retteghetett földi fenyegetéstől.
Most már belélépve a halál révébe,
Ilyenformán érez elfásult szívébe:

„Megvan! vártam is egykor azt,
 Hogy megbomlik ez a durva matéria,
 És a dolgos erő kifogy,
 S más formákba ütik makhina-testemet
 A dúló elementumok,
 És én nem leszek én. – Érzem: ez a halál!
 Mellyen túl mi van? ami volt
 Hitvány létem előtt. Bennem az éltető
 Tűz felgyúla s elalva már;
 S most is gyertya vagyok, gyertya, de melly nem ég.
 Hát kívánjam-e léteimet?
 Kívánom: de tudom, hogy lehetetlen az.
 Bárcsak téged, erős, vad ész,
 Megcsalhatna nemesb sorsra esenkedő
 Szívem; bárcsak ez a remény
 Felnyitná lecsukott életem ajtaját!
 Adjátok nekem, állatok,
 Csendes, tompa, hideg véreteket. Miért,
 Mért gondolkozom én? s miért
 Képződök, habozok, rettegek, érzek?
 Óh, amellyet igen hiszek,
 A nemlétel örök tengere mint ijeszt;
 S amit nem hiszek, a becses
 Élet s boldogodás, melly igen édesít!
 Lévík létele s kútfeje,
 Isten, hogyha te élsz, óltsd ki szorongató
 Esmélésemet, óh, – vagy óh,
 Szánj meg, hogy nevetem léted, erőd, neved.”

E bús haldoklótól menjünk ébredtebbhez,
 E rettegő szívtől jobbhoz, csendesebbhez.
 A hajnal szárnyai engemet felvésznek
 S a China termékeny partjain letésznek.
 És itt, hol nagyot szűlt a *Lu* tartományja,
 Hol virágozik egy szép folyóvíz párkányja,
 Háromezernél több tanítványok között
 Egy nagy bölcs már szinte a sírba költözött,
 Egy földünk barátja és az ég kedvesse,
 Napnyúgot csodája, kelet Sokratesse,
Confucius, – kinek nemes munkáiba
 Eltűnik egy vagy két aprólékos hiba;
 Ki csak annyit mondott, mennyit érzett s tudott,
 Ki világosított, de mégsem hazudott;
 Aki egy legnagyobb s legrégebb nemzetet
 Törvényre, erkölcsre s jó rendre vezetett.
 Ezt látjuk itt. Már ő az *Istent* dicsérte,
 De a halhatatlan *lelket* nem esmérte,
 Egy foggal feljebb volt amaz epés bölcstől;
 Halljunk hát egy-két szót a csupa erkölcsstől:

„Óh, halál! te szelíd álomnak testvére,
 Mikor vetsz örök zárt szemem fedelére?
 Mikor száll testemre az a végnyúgalom,
 Amellyel örökre bíztat a sírhalom,
 Hogy a semmiségbe létem visszaszálljon,
 S belőlem csak egy por és csak egy név váljon
 Elalszom, mint fáradt, s úgy fogok aludni,

Hogy arról semmit sem fogok magam tudni,
 Mert amit beszélnek a megholtak felől,
 Hogy holmit csinálnak még sírjokon belől,
 Azok az élőknek setét álmodási;
 Mert csendesek minden halottak alvási.
 Mélyen alusznak ők; s mi, akik eszmélünk,
 Órólok álmokat látunk és beszélünk.
 Alusznak? De ugyan lehet-e az álom?
 Én az álmot élet nélkül nem találom.
 Hiszen ha porrá lesz testünknek porfala:
 Csak semmivé válik, ami semmi vala;
 Az ember egy bűzös dögbálvánnyá léssen,
 Bomlani kezdenek a részek egészen;
 A könnyebb s folyó rész magát feljebb vonja,
 S a göröngy közt marad csak a skeletonja;
 Ez is nemsokára, bár ércső vólna is,
 Egy rakás agyaggá változik maga is:

Az olajos részek az érbe mennek
 S a sír körül lidérc formába jelennek;
 A sós és a kövér részecskék meggyúlván,
 Földszínen maradnak, s öszveegyesülvén,
 A plántagyökerek által felszívódnak,
 S belőlök a fűvek s barmok táplálódnak.
 Így lesz az élőlől minera s televény,
 A földi részekből plánta és növény,
 Mellyet ha az élő állatok megesznek,
 Belőle magoknak testet s növést vesznek.
 Így alszunk mi! – Hanem vigyáz a természet,
 S nincsen forgásiban hízak és enyészet;
 Pontos forgásának örök karikája
 Egynek elmúlttával másikat táplálja.
 Mi voltam magam is, míg még nem születtem,
 Míg fűből s állatból e testet nem vettem?
 Aludtam mélyen a semmiség ölében,
 A magam-nem-tudás csendes éjjelében;
 Még a természetből, mint egy annak meghólt
 Részecskéje, akkor ki nem feslettem volt;
 Így fogok bomlani újonnan beléje,
 Mint annak egy meghólt, piciny részecskéje. –
 Köszönöm, hogy nemes állatnak születtem,
 S nem bánom, hogy ismét minerállá lettem.
 De te, mennynek Ura, miért teremtettél?
 Egyéb állatoknál okosbbá mért tettél?
 Miért adtál nekem több s jobb tehetséget? –
 Hogy sok eszköz által érj el azon véget?
 Hogy az ételt, italt, levegőt megszűrjem?
 S szabad lévén, a sok bút, bajt nyögve túrjem?
 Hogy egy romló testet neveljek s hizlaljak
 S egy kis jóért ezer gonoszt tapasztaljak?
 Nem! te bölcs Teremtő, mindent jól alkottál:
 Te egy vagy és minden; s a te véged ott áll,
 Hol a mi karikánk forgása kezdődik,
 S ahol te kezdődöl, létünk ott végződik.
 Ahol szent újjaid hegyét végigvonod,
 A jó rendnek láncát ott akarod s fonod,
 Mindennek célt, rendet és eszközt csinálsz ki,
 S egy részért az egész útjából nem állsz ki,
 Megvan a föld s a kő, hogy talpat csináljon,
 Megvan a fű és fa, hogy éljen s tápláljon;

Teremtél állatot, hogy egy önként-való
Sokaság mozogjon, légyen élő s haló;
Teremtél embert is, hogy jót s gonoszt tégyen,
Hogy bolond és okos itt a földön légyen.
Minden egy tulajdon pontot nyert magába
Ez okos és bolond, jó s rossz világába.
Tőled vagyon célja, eszköze mindennek,
S az a boldog, aki megfelelhet ennek:
Míg az eszköz megvan, addig kergessünk célt,
S aki a célig ért, az nem hiába élt.
Én tudom, és önnön érzésem hitet el,
Hogy vissza nem éltem e rövid élettél,
Hogy rendelt helyemet bétólni kívántam,
S ha olykor hízakot ejtettem is, bántam.
És most, hogy munkámat folytatni megszűnöm,
Csak hibám szomorít és nem feltett bűnöm.
S midőn visszaadom lételem az égnek,
Csak e vígasztaló indulatim égnek,
Hogy helyemet méltóbb teremtésnek szánja,
S hogy azt én is bírtam, soha meg ne bánja!”

A harmadik halott ezt még többre vitte:
Mert a halhatatlan *Ielket* is már hitte,
S önnön méltóságát az *Isten* létével
Egybe tudván kötni, bírt nemesb elmével.
Sokrates ez, kinél a pogányok között
Másvilágra szebben senki sem költözött,
Akiben szemlélni legtisztábban lehet,
Hogy egy természetnek fia mire mehet.
Akit *Apolló* is legbölcsebbnek vallott,
Kit a bölcs *Athénás* nagy örömmel hallott,
Hanem siettetvén bal gyanúságait,
Egy napon ölte meg őtet s – gyilkosait.
Menjünk tömlöcébe, hol a fő bölcsekkel
Készül a halálra megnyúgodt lélekkel.
Ímé, a halálos mérget mostan adja
Őnéki könnyezve a tömlöc hadnagyja,
A bölcs hidegvérrel véski azt kezébe
S így szól barátinak a halál révébe:

„Lelkek lelke, te nagy, bölcs, igaz és örök
Jó Isten, ki az én szívemet esmered,
Kérésemre figyelmezz,
És juttass hamar engemet

E földön lefutott vándori napjaim
Boldog célja felé. Lelkem erőlködik
És áldott kebeledbe
Készül szállani, jó Atyám! –

Itt a vég: megivám kelyhedet, óh halál,
S néhány percek után testemet itt hagyom. –
Hogy-hogy, drága barátim!
Mért vagytok szomorú s levert

Ábrázattal? az én végemet is hideg

Megnyugvás szemivel kellene néznetek,
Mégis szántok: ez a bú
Mebánt, férjfiak! engemet.

Ah, híjjátok elő balzsamomúl az ész
S a virtust. De te sírsz, Chrémesem, és te is,
Plátóm, könnyezel? – Óh, ég!
Óh, jó Isten, ugyan hová

Lett és léssen ama szent philosophia,
Mely a földi halált semmibe véteti?
Bátran, drága barátim!
Majd egykor ti is engemet

Megláttok. Mit is ér sírni, sohajtani
S e történetemen nyögve keseregni?
Hát egy büntelen embert
Rettegethet-e a halál?"

V. Keresztyénség

Philosophia is, revelatio is

Illy érzések között múlt ki az üldözött
Sokrates kesergő tanítványi között,
Kinek nagy lelke volt és tiszta erkölcsse,
Ez a régi világ feddhetetlen bölcsse,
De akit setétnek s kicsinynek találunk,
Mihelyt egy haldokló keresztyént vizsgálunk,
Kit a kitisztázott értelem okosít,
S maga az igazság napja világosít.
Méltó s épületes, ha, akik még élünk,
Egy ilyen haldoklót gondosan szemlélünk!
Elégnek ágyához tudnálak vezetni,
Akiről jó példát s tudományt vehetni;
De tégyük most hátrább tíz nappal magunkat,
S halljuk végóráján önnön halottunkat,
Kinél a jó lélek magyarázására
Alig akadhatok nemesebb példára.
Igy szól hát e gyenge portestbe öltözött
Szép lélek magához véghörgési között:

„Mennybéli lángnak kellemes isteni
Szikrája! hagyd el, hagyd el ezen halál
Alá vetett testet: te játszó-
Eszköze a repeső örömek,

Búnak, reménynek! Már napod itt vagyon,
Hogy célra jutván, végy diadalmat a
Természeten s a boldog élet
Szent palotái felé emelkedj.

Halld, azt kiáltják fent amaz angyalok:
Jer, drága hógunk, égi rokon, jövel!
Már én nem esmérek magamra,
Megzavarodtanak érezésim,

Béhúllt szememnek már elaludt tüze,
Híg éltetőim széjjeloszoltanak!
Lélekzetem kezd szűnni. Oh, hát,
Lelkem! ugyan csak ez-é *kimúlni*?

A föld előlem távozik, és szemem
Nem látja többé. A magos ég kinyílt
És benne száz kar szérafimnak
Zengedezése fülembe csendül,

Kik általadván szárnyaikat nekem,
Gyors repdeséssel mennybe emelkedem.
Fülánkod, óh halál! mutasd már,
És diadalmadat, óh koporsó!"

VI. A megboldogult asszonyság karaktere

Így szállott fel az ég tündöklő várára
Ez a nemes lélek méltó jutalmára,
Ki a halandóság tövises völgyében
Már félig őltözött az angyali képben,
Kihez ha mindenek hasonlóak volnának,
Tán az égiek is hozzánk leszálnának;
Ki megérdemlette e testi világban,
Hogy részt vegyen rangban, kincsben, boldogságban;
Aki ha származott volna kunyhóból is,
Kisúgárgzott volna szép lelke abból is,
Kit tisztelt, szeretett egy ily fényes sereg,
Melly most hamvainál bánkódik, kesereg,
Kiben gyönyörködött ennyi pallérozott,
S kimúltakor még az irigy sem átkozott;
Kiért a társaság és az erkölcs vérzik,
Kinek híjját magok a gráciák érzik. –
Egy nemes törzsökház méltó sarjzatja,
Kinek a közjóért élt és halt az atyja,
Egy érzékeny mátká, egy olyan feleség,
Melly a nemes szívnek legnagyobb nyereség,
Egy olyan asszonyság, kinek természeti
Szívét, eszét, lelkét minden esmérheti,
Aki ha származást Párizsban vett volna,
Eszteendőre róla sok *memoires* szólna.
Otthon nyájas, csinos, víg, lebecsátkozó,
Jó rendet szerető, elmés, mulatozó,
Ki buba csak akkor ejtette vendégit,
Mikor azok észrevették betegségit. –
Nagy emberek voltak atyja, férje s vére;
Mégsem szállt kevélység s vad góg a lelkére:
Gazdag volt s nem pazér, hatalmas, nem kemény,
A módosság nem volt benne csak tűnemény.
Mindent megkímélt ő, de nem színeskedett,

Jó lenni nem tanúlt, mert annak született;
 Virtusát érzette, önbecsét esmérte,
 Elméje könnyű volt, a másét dicsérte:
 De elevensége nem tette hiúvá,
 S testi gyenge volta vaddá, szomorúvá;
 Sem világ rabjává nem szeretett lenni,
 Sem abban magának követőket venni,
 Mégis tudott élni ez élet javával
 S gyakran ízleltette azt embertársával. –

Óh felséges virtus, ott tetszesz te nagynak,
 Hol a cselekvőnek akadályi vagynak.
 Hol amidőn egy jót szükség fényre hozni,
 Sok kedves dolgot kell azért feláldozni.
 A hely, szokás, rang, mód s mások ítélete,
 A körülünk lévő emberek élete,
 Midőn ezek jönnek a virtussal perbe,
 Ekkor kell értelem s erő az emberbe. –
 E boldogúlt lelket illy pontból tisztetem;
 Csuda egy gyengében illy erő s értelem!
 Más, mikor szokásból szólnak a holt felett,
 Más pedig e bennem megfundált tisztelet,
 S tudom, hogy midőn ezt illy hosszan kitettem,
 Minden ittlévőknek szíve szólt mellettem. –
 Engedj meg, szent árnyék! ha e köz siralom
 Szomorú piaccán neved magasztalom:
 Félek virtusidról több említést tenni,
 Ámbár érzékennyé megszűntél már lenni.
 Mély álmod s vérednek fagyos elállása,
 Orcádnak örökös halaványodása
 Alig tudnak egész bizonyossá tenni,
 Hogy dicséretedre ne tudj érző lenni.
 De e gyász koporsó és e fényes rendek
 Meggyőznek; s magam is csakugyan örvendek,
 Hogy dicséretidről tisztem most szólni,
 Amit te pirúlva szoktál volt hallani.
 Vedd békével tőlem, hogy itt megtisztellek,
 Hogy messze, magasra, magadig emellek.
 És ti, tisztelt karok! tőlem tán várjátok,
 Hogy e boldogúlnak életét halljátok;
 De minek írjam azt, amit tudtok nagyon?
 Minek írjam, ami tiszteletben vagyon,
 S amit már tinéktek jobban lerajzoltak
 Ama két tudósok, kik előttem szólltak?
 Én hát csak lantommal fogom fel szózatját,
 Hogy itt kirebegjem végső indulatját.

VII. Maga a búcsúztató

Zárt koporsómnak fedelén belől is
 Érez a szívem szeretett nevedre,
 S e setétségnek hideg éjjelében,
 Rhédey! látlak:

Látlak, eszmélek, karomat fogadd el,
 Óh szerelmemnek deli tárgya, lelkem,
 Hú s nemes férjem, Lajosom, barátom,

Látlak, öllelek.

Óh, az érzékeny tüzet el nem oltják
E hideg, nyálkás ködök; s a halálnak
Puszta völgyén is tifelőletek még
Hangzik az ekhó.

Jöszte, s hív emlékezeteddel újjítsd
E magánosság szomorú világát!
Ah, erős lelked lehatolhat e sír
Érckebelébe.

Itt fogadd még el, hol az áltatások
Nem lakozhatnak, s ahol a világi
Tettetésnek nincs helye, itt fogadd el
Trézia szívét.

Jer, nemes lelkek remeke s királyok
És magyar hérók fejedelmi vére,
Aki laurussal s olajággal ékes
Érdemeid közt

Házi virtussal szereted tetézni
Nyert dicsőséged! Jövel, és ne vesd meg
Annyi jó hírnek jubiléumában
Hitvesi búcsúm!

Jer, de melly híven sietel te meghílt
Karjaim közzé! Köszönöm... de szállít
A dicső tornác, hova téged is hoz
Egykor az érdem.

*

Kedves testvérem, Zsuzsánnám,
Fogadd el végszózatom;
Elválásom nagyon bánám,
Mert leköt indúlatom:

De a mennyei szózatnak
Szent törvényi felhívatnak,
Most bocsáss el: egykor még
Egyesíteni fog az Ég.

Addig is gróf Gyulayddal
Élj a húség karjain
S nagyra termett magzatiddal
Járj az öröm szárnyain.

Én szeretlek, én tisztellek,

Én sohajtlak, én öllelek.
Isten hozzád! ah, egy óh
Nékem elég búcsúszó.

*

De még több jajszót kell tennem,
Többtől is kell búcsút vennem:
Óh, keserves változás!

Még Szerencsy özvegyétől
Bús hang jön sírom szélétől
És igaz sóhajtozás.

Te, kit a hív rokonságnak
S ebben ritka barátságnak
Kétszeres szent kötele

Énvelem úgy egyesített,
Hogy köz érzés lelkesített,
Tréziám, szívem fele!

Ez elválás pontján érzem,
Melly keserves kínnal vérzem;
Elhagyván ez életet;

S most, mikor már elszakadtunk,
Ott, ahol egybeforradtunk,
Szörnyű metszés tétetett.

Óh, ha addig tartanának
A barátság angyalának
Rózsákból font köteli,

Míg a sír bé nem nyél minket:
Óh, úgy érző szíveinket
Csak kínnal rakná teli.

De ő bármely messziségre,
Égből földre, földről égre
Egyaránt fut szárnyain.

Véle a szelek sem bírnak,
S a tömlöcnek és a sírnak
Truccol vasas bóltjain.

Mikor már én itt tündöklök
S a kék égen kikönyöklök,
Hallom tőled nevedet.

Valamelly'k csillag ságára
Ráfesti szemed héjjára
Hív emlékezésemet.

E dicsőültek országa
Egyik legfőbb boldogsága
Az a kedves érzemény.

Hogy barátinkról eszmélünk,
S hogy majd vélek együtt élünk,
Legvígasztalóbb remény.

Óh, karjaim mint repesnek,
Hogy egykor nyakadba esnek
Ez élet tornáciban;

Addig is kívánja szívem,
Hogy rózsák közt járjál, hívem,
E világ pusztáiban.

*

Hát te, Domokos Jakabnak
Tiszta szívű hitvese,
Ki a boldogtalanabbnak
Dajkája vagy s frigyese,
Hív Uray Juliánna,
Kitől a végpercen is
Több jóságot nem kívánna
Még a békételen is,
Te, a baráti hűségnek
Példája és bélyege,
Kit nem borzaszt az inségnek
Szélvesze és fellege,
Ki a sűrű fájdalomba
Vigasztaltál engemet,
S te kísérted le síromba
Elhervadott testemet;
Hogy köszönjem meg hűséged
S arany barátságodat?
Óh, már az ég esmér téged
S letette jutalmodat:
Megőriz kedves férjeddél
És megáld benneteket;
S végre vélem, kedveseddel,
Meglátod a szenteket.

*

Ti is a Gyulay, Bárczay s Rhédei
Fényes familiák minden vérségei,
Hűséges rokonok, nemes atyafiak,
Itthon és a hadban példás hazafiak,

Végbúcsúmat tiszta szívvel fogadjátok,
Az Úrnak áldása terjedjen reátok!

*

Legfőbb tiszteletre méltó praelátusok,
Minden hiten lévő, papi, szent chórusok,
Kik híven őrt állván az Úrnak házában,
Részeltettek mindent annak mannájában;
Ti is felsőbb, alsóbb rendű méltóságok,
Nemes magyar urak s úri asszonyságok;
Vitéz hadi tiszték, akik a csatának
Tüzén éltek s haltok királynak, hazának;
E régi városnak csinos polgárjai
S e tisztas közönség minden jó tagjai;
Valakik erántam hív szívvel vóltatok,
S a jó emlékezet könyvébe irtatok,
Köszönöm, valamit erántam tettetek,
Légyetek áldottak! Már Isten véletek.

*

Mi pedig, valakik koporsódhoz gyúltunk,
Valakik szerettünk, tiszteltünk, becsültünk,
Köszönjük, hogy rólunk most is emlékezel,
S még a sír szélén is erántunk érezel.
Mi is, nemes lélek, sóhajtunk és sírunk,
S háládó szívünknek táblájára írunk,
És csak az vigasztal, hogy még feltalálunk,
Égi társak leszünk s többször el nem válunk.
És én, aki olyan szerencsésé lettem,
Hogy illy nagy lelkek közt virtusid zenghettem,
Bocsánatod kérem rebegő nyelvemről,
Elmém szűk voltáról s kis tehetségemről,
Amelly ha bírt volna szívemnek lángjával,
Verset futott volna a szelek szárnyával. –
De bár talentomim nem tüzesek s nagyok,
S hazám lantosi közt középszerű vagyok;
Az az önnönézés emeli tollamat,
Hogy még méltatlanra nem fogtam lantomat,
S hogy most is egy méltót magasztalt énekem,
S ennyi nagy, bölcs, csinos hallgatóm vólt nekem

Fábry Zoltán: Hazánk Európa

Egy porosz junker emlékiratait olvasom: Helmuth von Gerlach életét, aki gyűrétt újságpapíroson,
mellényzsebében talizmánként egy Briand-idézetet hordott: „Választani kell a nemzeti érzés és a népek

internacionáléja közt. Én választottam. Emil Ludwig Gerlach-nekrológja ehhez a Briand-idézethez kapcsolja a hazájából kiüldözött pacifista végnapjait: „És mégis Németország volt az, amelyben Gerlachot a legnagyobb szimbólummal megajándékozta: elvette állampolgárságát, és ezzel élete alkonyán európaivá igazolta Gerlachot.”

Aki hazát veszít, még mindig nyerhet hazát. Nehezebbet, elkötelezőbbet: Európát. Mi, a Szlovenszkóra gereblyélt magyarok, apáink történelmi felelőtlenségét lakolva, a hazát – úgy, ahogy azt mi tudtuk, éreztük és fájtuk – elvesztettük. Mi Trianonnak kétszeres árat fizetünk: hazát veszítettünk, egy eddig volt történelmi és földrajzi valóságot, és egyben hazát kételkedtünk: egy illúziót. Ettől a pillanattól kezdve új sors és új törvény élt bennünk, a megújulás kényszere: változni! Világba hullt árvaság voltunk, térben és időben idegenek. De a világháború egyforma tömegvalósága ugyanakkor életre kényszerített egy frázist, a tömeggyilkosság ájult reakcióját: a testvériséget. Ebben az atmoszférában árvaságot szüntető egyformasággá színesedhetünk: emberré. Emberré, aki nem magyar, nem cseh, nem német és nem francia, de európai. Líra volt ez, kezdet, szétáradó, elfüstölő melegség, de mégis új és más rezignációnál, egyhelyben topogásnál több: a kultúrsíkra vetített közösségi gondolat európai szuggesztíója, az európai embervalóság aktuális manifesztálása. Clerambault és Rubiner. Európa ilyen viszonylatban lett a hazánk. Ez volt a közösség, amibe bele kellett magunkat vetnünk, mert önmagunkra, másult feladatunkra – mi kis pötyök – csak egy nagyobb közösségben lehettünk. Kultúránk ilyen síkon lényegült szlovenszkói magyar feladattá. És az nem nagyozolás volt, de a legtermészetesebb kiindulópont, a jövőmeghatározás múlttá elforduló egyetlen törvényes útja. Kicsinyességünket túl kellett fokozni. Az igényminimumból egyszerre igénymaximumba kellett átcsapni. Európa nem könnyítés. Európa a nehezebb haza. Életlehetőség, mely egyúttal kötelességmaximum is. És itt a kiindulóponton lett nyilvánvaló a veszély: bírjuk-e az iramot, lényegünké, sorsunkká avathatjuk-e az európaiságot? Másrészt: igazolja-e ez a megváltásnak hitt európaiság azt a friss, szűzi hitet, amely itt feléje áradt?

Ha ma, évek múltán számadást csinálunk, az eredmény lesújtó. Ki mer európai kultúrára gondolni, amikor Európa szívében könyvmáglyákat celebrálnak, ki tud még testvériségről beszélni, amikor üdvözítő vallássá és örökkévalóvá emelték a fegyvert? Ki állíthat itt kötelességmaximumot, amikor igényminusznál alacsonyabba degradálták mindazt, amit Európának tudtunk és hittünk? Itt csak alkalmazkodni lehet, kapitulálni, vagy fellázadva Európát védeni. Együtt ordítani a farkasokkal vagy európai morált bizonyítani.

Európa: humanizmus. Pogány humanizmus, keresztény humanizmus, szociális humanizmus. Logikus egymásutánban és elválaszthatatlan egységben. Európa: univerzalizmus. Ami jó benne, csak mindenkire kiterjeszhetően jó. Európa: antinacionalizmus, tehát pacifizmus. „A nacionalis princípium az atomisztikus, az anarchisztikus, az antieurópai, tehát reakciós princípium” – mondja Thomas Mann. Európa: harci porond, az egyetlen igazolt harc, mely korszerű értelemben a szocializmus síkján folyik a humanizmusért, univerzalizmusért, pacifizmusért. Európa: kultúra. Tégy, gondoldj, akarj valami nagyot és szépet, ami nincs személyhez, érdekhez kötve, és ezt az európai tette, gondolta, akarta benned. De lehet-e másképp? Szellemállományunk kétharmadában európai eredetű közös kultúrvagyon. Hú sáfár ettől egy lépést sem tágíthat. Ha megteszi, akkor a fennmaradó egyharmad nevében arrogál magának teljes, tehát hazug jogokat. A hazugság nem Európa. Európa: igazság. Nem hatalmi, nem fegyverigazság, de morális tudat. Szellem, mely felelősségvállalás és lelkiismereti kérdés. Európa tehát állásfoglalás. És mindez hazát jelent. Magyarországból kihullva, kapaszkodó vággyal idecsöppentünk. Nyakig egy nehéz hazába, morális kötelezettségbe, európai küzdésbe.

És ez nem véletlen, de adottság, kikerülhetetlen. Európa csak nekünk, szlovenszkói magyaroknak lehetett ennyire felkínálkozott hazánk. Sem a Vajdaság, sem Erdély nem provokálhatta volna ki ezt ennyire. Masaryk köztársasága Európa felé nyitott ablakot: európai változásainknak – tradíció híján – semmi sem állhatott útjába. Arkhimédeszi pontnak hittük irodalmunkat, magunkat, akik kivethetik sarkaiból a kóros magyar ellenforradalmi valóságot. Magamat idézhetem: „Halott centrum, tehát élő perifériák!... A cél világos: a perifériákon uralkodó európai öntudattá fejleszteni mindazt, ami Budapesten el van fojtva, amit ott nem is akarnak, nem is engednek tudni: a szociális embert. Tömegöntudattá fejleszteni az emberi jog és kötelesség változtató, vállaló munkáját. Az ottani kapkodással, börtönérettel, rutinmegelégedettséggel és elefántcsonttorony-kényelemmel szemben itt erős hadsorokat fejleszteni, szervezettséget dokumentálni. Emberországot – magyar földön... A magyar szó internacionalizmusának fő közvetítő állomása csak Szlovenszkó lehet.” (*Kassai Napló*, 1925). És ez a missziós tudattá fokozódott célkitűzés nem csak a háborús generáció idegsokkos tárulkozása volt. Mindez ezt szolgálta: az emigrációnak Szlovenszkó lett erjesztő és megtartó talaja, mely a külső emigráció felszívódásával a pozitívabb belső emigrációvá lényegült. Tudatos elkülönüléssel: progressziós folytonossággá. A vox humana szlovenszkói feladata lett az a bűvös formula, mely másultságot, változást eredményezhetett a

magyar szellemi atmoszférában. Az európai magyarságot korszerűen kiteljesítő vox humana nem volt frázis, a frontgenerációtól a kilencszázkettesekig mindenki ebben a szóban élte meg küldetése értelmét. Mi nem akartunk kompország lenni. Szvatkót idézhetem: „Belénk itt új trágyát hozott 1918. Rettenetesen összeszorított fogú hittal akarunk megoldást. Valamit, ami minden tekintetben okulás a múltból, ami életképesség és igazolás, ami mindennek dacára lehetővé teszi, hogy szép, tiszta, boldog, európai és nagy életet élhessünk. Mi azt szeretnők, ha a közelmúlt a mi tisztító Dreyfus-perünk lenne, melyben éppúgy, mint annak idején Franciaországban, kimosták volna szennyesünket.” Ez a tény az európai vonal töretlenségét mutatja, az egység vágyát és ígérését, Európa léghuzatos, tisztító hatását. És hiába voltak vétőző Rác Pálok – „nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy mások is legyünk, mint nemzetiek” –, a szlovenszkói szellemiség ebben az időben közelebb érezte magát a bevezetőben idézett Briand-mondáshoz, mint ehhez a nemzetiszínű autarkiához. Volt egy alap, egy közösségi szemlélet, mely egységbe tudta rántani a provincializmuson és dilettantizmuson túlnőtt szlovenszkói szellemiséget. A maga módján minden valamire való író és publicista a vox humanát intonálta. De az összegző próba nem sikerült. És ez a tény katasztrófálisan hatott az európaiság itteni hitelére. Az *Új Munkára* gondolok. Az európaiasság itteni tisztító Dreyfus-pere nyegle dekadenciává, tragikus tanácstalansággá, negatívumkéjlegessé szublimálódott. Európai volt, de életgyökerei nem értek le az egyre jobban tehetetlenséget feloldó szociális valóságba – „a szociális etikát nem tartjuk feltétlen szükségesnek az irodalomban” –, és így ez a talajtalan, visszhangtalan európaiasság a tradíció egyetlen parancsszavára elnémult, kapitulált. Az *Új Munka* elnémitása, kapitulációja beszédes tanulság volt. És ez nem volt tipikus szlovenszkói tünet. Ez Európa volt. Szintén Európa. A talajtalan Európa, a kompromisszum-Európa, az állásfoglalástól riadozó Európa. Az *Új Munkára* programadó „morituri”-ja nem volt véletlen: itt tényleg haldoklók köszöntötték a haldoklókat, akiket aztán hullamérgező életre csak a faszizmus aktivizálhat. Kultúrcsódnél csak a reakció arathat. Az európai regresszió és a szlovenszkói kurzusmagyarság ugrásszerű erősödése ezen a ponton egyformán bizonyítják az európai változásokat.

Csak elő kell venni a szlovenszkói magyar irodalom egységfolyóiratának, a *Magyar Írás*-nak bármely számát, és akkor megtudjuk, hogy „ma Németországban irodalmilag az történik, ami Magyarországon történt Kazinczy vezetése alatt”, hogy az az Európa, melyet nekünk a Marxok, Mannok és Brechtek, a Gerlachok, Feuchtwangerek és Tucholskyk jelentettek: „az utolsó száz berúgott év felvilágosultjainak állapota”. Ez a lap elárulja, hogy Gide – „a franci ifjúságnak ez a fájdalmas kerítője... zsenialitással és artisztikummal mérgezett, parfümözött méregcsatorna” – a fülünkbe súgja kárörvendően és fellebbezést nem tűrően, hogy a mi fejünk felett egy világ omlott össze, és most kísérteties hangok vagyunk csupán „egy sírbolt mélyéből, mely velük együtt beomlott, és amely nemsokára az elmúlt korok temetőőreibe kelthet melankolikus érdeklődést... beásták magukat a földbe, ma már szinte diluviálisnak tetsző eszmei rétegekbe: visszafejlődnek elmúlt évtizedekkel, mert fogalmuk sem volt az eljövendő évtizedekről”. Hát tényleg nem volt fogalmuk! Hogy Freud, Ossietzky és Mannheim helyére Streicher, Göbbels és Rosenberg kerülhessenek: ez még viccnek is rossz volt. És ma valóság! Mi a humánus, a morállal egyjelentésű szellemi univerzalizmus Európájának áldoztunk. Ennyi és csak ez lehetett Európa. Minden, ami más, az hazugság, de nem Európa. Mi ezen a helyen csak fájdalmas megütközéssel állapíthatjuk meg, hogy akik itt nem is olyan régen Dreyfus nevével, Zola igazságával idézték a magyar Európát, ma a „világ legdinamikusabb életprincípiumát” köszöntik szuperlatívuszokban és magyar ígétben. Íme a szlovenszkói magyar kultúra európai viszonylata a faszizmus jóvoltából! Kant, Tolsztoj, Romain Rolland helyén Banse beszél: „A humanizmusfecsegés immár jobb létre szenderült kora mindenáron be akarta nekünk beszélni, hogy létezik egy nagy emberközösség, melynek legfőbb törvénye az örök béke.”

A faszizmus a humanista és a szocialista kultúra tudatos szétverője. A könyvmáglyától egyenes út vezet a fegyverdinamikáig. Egyenes út, mely csak az európai kultúra halálát jelentheti. A faszizmus a legfőbb európai princípiumnak, a testvériségnek, a szociális univerzalizmusnak a kerékkötője. A mi árvaságunk itt kapaszkodott Európába, és ma itt akarják lelkünkben kitépni és anakronizmussal terrorizálni. Ez mutatja, hogy ez volt a helyes út. A kiindulóponton Európát vállaltuk: a miénk tehát minden tünete, kihatása, sorsa és gondja. Európa nehéz haza. Ha veszélyben van: az emberiség sorsáról van szó. Mi Európát emberségvonatkozásai miatt vállaltuk, és most elkötelező humánusa mozgósít minket egy szellemtaposó és emberségtagadó valósággal szemben, melynek mottója oly beszédesen ékesíti a stuttgarti könyvkiállítás homlokzatát: „Éles frontot kell vonnunk az általános megértés európai kultúrsideálja ellen, ahogy ez mostanáig művelt körökben nálunk is szokás volt.” Nekünk ezt az elvetett szokást kell magunkban és magunkkal európai princípiummá erősíteni. *Erősíteni*: az európai magyarság egy inferioris magyarság reakciójaképp született meg bennünk. Ma ez a magyarság egy világgá terpeszkedő inferioris dinamika vak megszállottja.

Küldetésünket mi el nem vetélhetjük. Mi nem lehetünk „a mai hőkölő európai értelmiség világképe”, ahogy azt Szalatnai invokálja: „Azé az értelmiségé, mely már a sok rázúduló csapás közepette csak

önmagába tud menekülni, melynek varázslatot immár csak a magány jelent, egy lámpa" ... Aki menekül, elfelejti, hogy Európát katakombákban ma nem lehet megvédeni. Európát mai valósággá kell segíteni: tömeghumanizmussá, tömegkultúrává, népvalósággá. Európát az eléterpeszkedő fasizmussal szemben, szocializmussal egyjelentésű morállá kell erősíteni, ahogy azt valamikor ugyanaz a Szalatnai már megformálta: „Öntudatos felsorakozással az új társadalmi igazság mellé: a szocializmus forradalmi változásaihoz.”

Aki Európát mond, az ma forradalmi értelmet nyilatkoztat ki. Régen és ma egyformán: igazságtörekvést, igazságtevést. Mi annak az Európának, annak a forradalomnak vagyunk itteni folytatása, töretlen folyamatossága, mely a magyar glóbuszra Adyval tört be Dévénynél, és melynek tizennyolcas sírverse csak átok lehetett:

Baljóslatú, bús nép a magyar,
Forradalomban élt s ránk hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.

Forradalomban élünk, másult és másító magyarság vagyunk, mert korszerű Európát akarunk: néptudattá lényegült szociális humanizmust, és gyógyítónak, halálos méregnek most újra fokozottabban a háborút, a Rémet csempészik közénk. Legyenek átkozottak? Mi legyünk európaiabbak! Itteni magyar küldetésünket ma csak ez nyugtázhatja.

(1937)

Dull Ernő versei

Változó

Változó szél.

Enyhe fuvallat, szinte simogat,
ütemtelen léglökések zaklatnak,
fergeteg terem a földhöz.
A szél mindig más és ugyanaz,
figyelj s örökké felrepíthet!

Változó jég.

A porhó beföd csak,
a jég visszapattint, vagy összetör,
a jégkása alattomosan magába olvaszt.
A jég víz, válaszd változó alakjait
és lehetsz bárki: az aki bár...

Magyar költő

Dull Ernő magyar költő.
Hogy mondta, dull?
Nem inkább full?
kisebb a pókernél, de értelmezhető.
Hülye vagy, nem dull, hull,
mint hull a hó, ha szétporladt a felhő.
Nem felhő az, csak felhő,
s a dull csak bull, angol bika.
Angol, nem német, de főleg, nem zsidó?
Az biztos, hogy nem költő.
Biztos, hogy nem magyar,
Biztos, hogy nem,
Biztos, hogy
Biztos.

A világ

A világ egy négyszög.
A világ háromszög.
Mindegy, csak legyen benne átló.
A világ egy átló.
A világ egy quodlibet.
A világon átlibeg
négyszög, háromszög, átló
mért és méretlen anyag, tan,
a libegés libeg. És?

Húrok

Bartók Béla: Faji tisztaság a zenében

Manapság elsősorban politikai okokból sok szó esik az emberi faj tisztaságáról és tisztátalanságáról; a szokásos állásfoglalás az, hogy a faj tisztaságát még törvényes rendelkezések igénybevételével is meg kell őrizni. Akik a probléma egyik vagy másik oldalával foglalkoznak, bizonyára alaposan tanulmányozták (vagy legalábbis kellett volna tanulmányozniuk) ezt a kérdést, éveket töltve el azzal, hogy a hozzáférhető anyagot átvizsgálják, vagy hogy saját kutatásaikkal új adatokat gyűjtsenek. Minthogy azonban én ezt nem tettem, egyik felfogást sem támogathatom; erre semmiképpen nem lennék jogosult. Ezzel szemben esztendőket töltöttem el azzal, hogy az emberi életnek egy olyan jelenségét tanulmányozzam, melyet néhány álmódzó, akiket általában népzene-kutatóknak neveznek, többé-kevésbé fontosnak tart. Ez a jelenség a népi rétegnek, különösképpen a parasztságnak a zenéje. A faji kérdés körülmadrt harc és vita jelenlegi stádiumában ideje, hogy megvilágítsuk és kutassuk a kérdést: előnyös-e a népi (azaz paraszti) zenének faji tisztátalansága vagy sem?

(A „faji” szót itt magára a zenére értem, nem pedig az emberekre, akik ezt a zenét alkotják, vagy

előadják.)

Kutatásaim nagy részét Kelet-Európában folytattam. Munkásságomat mint magyar ember, természetesen a magyar népzenevel kezdtem; rövidesen azonban a szomszédos területekre – Szlovákiára, Ukrainára és Romániára is kiterjesztettem. Alkalmilag még messzi vidékekre (Észak-Afrika, Kis-Ázsia) is kiruccantam kutatásaimmal, hogy szélesebb látókört nyerjek. Ezen az „aktív” kutatómunkán kívül, amely a dolgokat a helyszínen próbálta felkutatni, „passzív” vizsgálatokat is végeztem azzal, hogy a mások által gyűjtött és kiadott anyagot tanulmányoztam át.

Kezdetől fogva meglepett a tanulmányozás alatt álló kelet-európai területen kezem ügyébe került anyag dallamtípusainak szokatlan gazdagsága. Kutatásaimat folytatva meglepetésem egyre nőtt. Tekintettel a kérdéses országok aránylag csekély területére – összesen negyvenhét-ötvenmilliónyi a lakosság – a népzenenek ez a változatossága valóban csodálatraméltó. Még figyelemre méltóbb ez, ha összehasonlítjuk más, többé-kevésbé távoli vidékek, például Észak-Afrika paraszzenéivel, ahol az arab parasztszene annyival kevesebb változatosságot árul el.

Mi lehet az oka ennek a gazdagságnak? Hogyan alakulhatott ez így? Erre a kérdésre csak később jött a válasz, amikor a különböző kelet-európai népektől már elegendő anyag állt rendelkezésre a tudományos analízis számára. Az egyes nemzetek népzeneinek összehasonlítása azután tisztán megvilágosította, hogy itt a dallamok állandó csereberéje van folyamatban; állandó kereszteződés és visszakereszteződés, amely évszázadok óta tart már.

Most igen fontos dolgot kell hangsúlyoznom. A dallamoknak ez a csereberéje nem olyan egyszerű, mint sokan hinnék. Mikor egy népi dallam valamely ország nyelvi határait átlépi, előbb vagy utóbb bizonyos változásokon megy át, amelyeket az új környezet és különösen a nyelvi különbség megkíván. Minél nagyobb a két nyelv különbsége kiejtésben, hanghordozásban, metrikus viszonylatokban, szótagképzésben stb., annál nagyobbak a változások, amelyeken az „emigrált” dallamok – szerencsére – átmehetnek. „Szerencsére” – mondom, mert ez a jelenség önmaga nemzi és emeli a típusok és altípusok számát.

Előbb a „kereszteződés és visszakereszteződés” kifejezést használtam. Ez a „visszakereszteződés” általában a következőképpen történik: egy magyar dallamot átvesznek például a szlovákok, és szlovakizálják; ezt a szlovakizált dallamformát aztán a magyarok esetleg újra átveszik, és a dallam „visszamagyarosodik”. De – és ismét azt mondom: szerencsére – ez a visszamagyarosodott forma különbözni fog az eredeti magyar formától.

Nyelvészetet kutató tudósok sok hasonló jelenséget találnak a szavak vándorlásával kapcsolatban. A népzene életének és a nyelvek életének valóban sok közös vonása van. Megszámíthatatlan tényező magyarázza a dallamoknak ezt a csaknem megszakítás nélküli cserélődését: társadalmi körülmények, egyéneknek vagy népeknek önkéntes vagy kényszerű kivándorlása, kolonizálása. Köztudomású, hogy Kelet-Európát (az oroszok, ukránok és lengyelek kivételével) főleg kis népek lakják, amelyek egyenként tíz vagy még kevesebb milliónyi lelket számlálnak, s az országhatárokon nincsenek áthatolhatatlan földrajzi akadályok. Egyes területeknek teljesen vegyes a lakosságuk, ez háborús pusztítások eredménye, mert a lakhatatlanná vált területeket betelepítésekkel népesítették be újra. Ezek között a népek között a folyamatos érintkezés igen könnyű volt. Azonkívül hódítások is voltak (például a Balkán török hódoltsága). Hódítók és meghódítottak összevegyültek, nyelvük és népzenejük is kölcsönösen befolyásolta egymást.

Az idegen anyaggal való érintkezés azonban nemcsak a dallamok kicserélődését eredményezi, hanem – és ez még fontosabb – új stílusok kialakítására is ösztönöz. Ugyanakkor azonban a régi és kevésbé régi stílusok is életben maradnak, ami a zene újabb gazdagodását vonja maga után.

Az a tendencia, hogy az idegen dallamokat átalakítsák, megakadályozza e népek zenéjének nemzetközivé válását. Minden ilyenfajta zenei anyag, bármilyen heterogén volt is eredetileg, ilyen módon jellegzetesen egyénivé válik. A kelet-európai népzene jelenlegi helyzete a következőkben foglalható össze: az egyes népek népzenei közötti szakadatlan kölcsönhatás eredményeképpen a dallamoknak és dallamtípusoknak óriási méretű kölcsönhatása támad. A végeredményképpen kialakult „faji tisztátalanság” tehát határozottan jótékony hatású.

És most nézzük az ellenkező esetet. Ha az ember egy észak-afrikai oázist, pl. Biskrát vagy valamelyik szomszédos faluját meglátogatja, meglehetősen egységes és egyszerű szerkezetű népzene hall, amely

ennek ellenére igen érdekes. Aztán, ha az ember mondjuk ezeröttszáz mérfölddel tovább haladva kelet felé, Kairóban és környékén hallgat népzeneét, pontosan ugyanazokat a dallamtípusokat hallja. Nem sokat tudok ugyan Észak-Afrika arabul beszélő lakosságának vándorlásairól és történelméről, mégis azt merném állítani: ilyen egység ekkora hatalmas területen azt bizonyítja, hogy itt aránylag igen kisméretű népvándorlás és lakosságcsere mehetett végbe. Még egy tényező játszik itt szerepet. Az észak-afrikai arab népek számban nagyobbak a kelet-európai népeknél, sokkal hatalmasabb területen élnek, és a hamita népek néhány szétszórta szigete kivételével (kabilok, sauják, targik) nem vegyülnek különböző fajú és nyelvű más népekkel.

Nyilvánvaló, hogy ha a népzene megmaradását a közeli és távoli jövőben remélnünk szabad (ami meglehetősen kétséges kilátás, tekintettel a világ legtávolabbi részeibe is gyors iramban benyomuló magasabb kultúrára), akkor a kínai fal mesterséges felépítése, egyik népnek a másiktól való elválasztása nem sok jóval bíztat a népzene fejlődésére nézve. Idegen befolyás elől való teljes elzárkózás stagnálást jelent: jól asszimilált idegen hatások lehetőséget adnak a gazdagodásra. A nyelvek és a művészetek életében jelentős párhuzamok vannak. Az angol nyelv, más germán nyelvekkel összehasonlítva, kevert; szókincsének mintegy negyven százaléka nem-angolszász eredetű. Mégis összehasonlíthatatlan kifejezőerő és egyéni szellem fejlődött ki benne. Ami Európa műzenéjének fejlődését illeti, minden muzsikusként tudja, milyen messzenyúló és szerencsés következményei voltak annak, hogy a tizenötödik századbéli németalföldi zenei stílus átplántálódott Itáliába, s később Itáliából különböző hatások terjedtek az északi országokba.

(1941)